

FİRİDUN ŞUŞİNSKI

SADİQCAN

FİRİDUN ŞUŞİNSKİ

SADIQCAN

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı-2007

BBK 5.5

Ş-87

Tərtib edən, nəşrə hazırlayan və
ön sözün müəllifi
Aslan Kənan

Elmi məsləhətçi
Ataxan Paşayev
tarix elmləri namizədi

Redaktor
Maarif Teymur

Ş-87 **Firidun Şuşinski. Sadıqcan. "Azərnəşr"**, Bakı, 2007,
124 səh.

Azərbaycan Əməkdar İncəsənət Xadimi, ölməz musiqi tədqiqatçısı Firidun Şuşinskinin bu əsəri məşhur tarzən Sadıqcanın həyat və yaradıcılığı haqqındadır. Əsərdə müəllif həmçinin "Azərbaycan tarının atası"nın şagirdləri Məşədi Zeynal, Malıbəyli Həmid, Məşədi Cəmil, Qurban Pirimov və Səlyanlı Şirin haqqında da maraqlı məlumatlar verir.

Əsər ilk dəfə nəşr olunur.

0505000000
M – 651(07) 2007 qrifli nəşr

© Firidun Şuşinski, 2007

AZƏRBAYCAN XALQ MUSIQISININ YEGANƏ TƏDQIQATÇISI

İncəsənətin son sözü olan musiqi zəkanın, fitri istedadın elə sahəsidir ki, yer üzünün hər hansı bir yerində yaşayan insanın həyat və fəaliyyətinə təsir etməyə qadirdir. Dünyada elə bir sağlam düşüncəli insan tapmaq olmaz ki, o gözəl ahəngli musiqidən həzz almasın, onun həzin sədaları altında bir anlığa susmamış olsun.

Tarixi məlum olmayan ilahi nemətlərdən biri sayılan musiqinin harada, necə, hansı şəraitdə, kim tərəfindən yarandığı haqda məxtəlif fərziyyələr, fikirlər söylənilsə də, bu bizim üçün hələ də bir sirr olaraq qalmaqdadır. Keçmiş məlum olmayan musiqi, insanlar arasında səmimi ünsiyyət vasitəsi rolunu oynayır. Təsadüfi deyil ki, məşhur alman musiqişünası və yazıçısı Karl Mariya Veber yazıb: "Musiqi əsl ümumbəşəri dildir".

Məhz bu "dil" ilə xalqlar bir-birini dərk edir, başa düşür və ünsiyyət yaradırlar.

Heç kimə sirr deyil ki, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixi də çox zəngindir. Məşhur xanəndələr, xalq çalğı alətlərində çalanlar gələcək nəsələ zəngin və əvəz olunmaz irs qoymuşdular. Bu ədəbi irs zaman-zaman yol keçmiş, tarixin silinməyən izlərində həkk olunmuş, bəzən hafizələrdə yaşamış, bəzən də tarixin burulğanında qalmışdır. Lakin əfsus olsun ki, xalqımızın, elimizin bu qiymətli irsi tarixin burulğanından qoparıb bərpa etmək, demək olar ki, heç kəsin diqqətini cəlb etməmişdir.

Məhz bunun nəticəsidir ki, qonşu xalqlar bu əvəz olunmaz sərvətimizə yiyə durmaq və özünü küləşdir-mək üçün min cür hiylələrə əl atırlar.

Təbiidir ki, öz sərvətinə, dəyərli irsinə biganə qalan xalqın malına, sərvətinə özgələr nəfis salar, göz yetirər.

Üzdənirəq qonşu xalqın davamlı cəhtlərini əngəlləmək, onların qarşısına sədd çəkmək, musiqimizi yad əllərə verməmək üçün ömrünün 40 ildən çoxunu Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinin öyrənilməsinə sərf etmiş, əvəzsiz tədqiqatçı Firidunbəy Şuşinski bu çətinliyi üzərinə götürmüşdür. O, Azərbaycan musiqi tarixini araşdırıb, tədqiq etməklə yeni bir era yaratdı. Tarixin səhifələrindən silinməsi mümkün olmayan bu era Firidunbəy Şuşinski ilə birgə yaşayacaqdır. Dahi bəstəkar Fikrət Əmirov yazırdı: "Təsadüfi deyil ki, onu /*Firidun Şuşinski – A.K.*/ musiqi mədəniyyətimizin tarixini öyrənən ilk tədqiqatçı adlandırırlar. Çünki Firidunbəy Şuşinskiyə qədər bu sahədə heç kəs xüsusi tədqiqat aparmamışdır".

Firidunbəy qırx illik tədqiqatı dövründə nəşr etdirdiyi kitablara, çap etdirdiyi məqalələrə Həsənov, Şuşinski, Şuşalı soyadları kimi imza atardı...

Firidun Məhəmməd oğlu Şuşinski 1925-ci ildə Azərbaycanın gözəl guşələrindən olan, Qarabağın tacı sayılan Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Firidunbəyin yeganə oğlu Məhəmməd müəllimin dediyinə görə, onun ulu babası Motal Alı Türkiyənin Anadolu şəhərinin Söyüdlü oylağından olmuşdur. Motal Alının bu ayama ilə çağrılmasının qəribə səbəbi varmış: o, qızılarını motala yığar və evin bir küncünə atarmış ki, görünlər onu, "axtarma motal" olduğunu zənn etsinlər.

Bir gün Alı kişi Tiflisdə Rəxşəndə adlı bir qıza vurulur. Anadoluda yaşadığına görə qızı ona vermək istəmirlər. Nəalac qalan Alı Rəxşəndəyə olan sevgisinə görə Anadoludan köçməyə məcbur olur.

Alı kişinin Rəxşəndədən Cəfər, Qəfər və Sə'ər adında üç oğlu doğulur. Bunlardan biri Tiflisdə, o biri Şuşada yurd salır. Digəri isə tərəkməlik /qoyunçuluq/ cdir.

Tədqiqatçının oğlu danışır ki, Cəfərin nəslindən olan babam Məhəmməd Firidunbəyin atasıdır. Məhəmməd kişi Qarabağın sayılıb – seçilən zəngin şəxslərindən olduğu üçün ona "Qızıllı Məhəmməd" deyərmişlər. Nənəm Səyyarə xanım isə Cavanşir /İbrahim xan/ nəslindəndir. Erməni daşnağı tayqulaq Andronik Qarabağa yaxın yerdə çadır quranda Səyyarə xanımın atası Həsən kişi Nuru Paşaya 1500 ədəd qızıl sikkə verir.

Məhz Firidunbəy də belə əsil – nəsilli ailədə böyüyüb tərbiyə almışdır.

Şuşada ticarət və sənətkarlıq inkişaf etsə də, Zəqafqaziyada dini mərkəz kimi tanınsa da, o, daha çox musiqiçilərin vətəni kimi məşhur idi. Təsədüfi deyil ki Şuşanı "Qafqazın konservatoriyası" adlandıranda bu şəhərdə doğulan məşhur bəstəkarlardan, çalğı ifaçılardan, oxuyanlardan Üzeyir Hacıbəyov, Cabbar Qaryaqdı oğlu, Sadıqcan, Bülbül, Qurban Pirimov, Hacı Hüsü, Bülbülcan, Məşədi Məhəmməd, Zəbul Qasım, Segah İslam, Xan Şuşinski, Seyid Şuşinski, Rəşid Behbudov və başqaları kimi nəhəng ustadlar nəzərdə tutulur. Azərbaycanın məşhur şairi, alimi, xəttatı, rəssamı, musiqişünası Mir Mövsüm Nəvvabın rəhbərliyi ilə 1872-ci ildə təşkil edilmiş "Məclisi-Üns" ədəbi məclisi 1910-cu ilədək fəaliyyət göstərmişdir. Həmin məclisdə Həsənəli xan Qaradaği, F.X.Kəminə, A.Asi, M.Ə.Baki, B.Səbur, B.Fədai, M. Katib və b. şairlərlə yanaşı Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl, Cabbar Qaryaqdı oğlu kimi məşhur xanəndələr də iştirak edirdi.

Körpəliyindən evlərində musiqi səsi eşidən, ustad sənətkarları böyük həvəslə dinləyən Firidunbəyin musiqiyə məhəbbəti daha da artırdı. Deyilənlərə görə, o bəzi tay – tuşlarından ayrılıb özünü sakit bir yerə verər, ağac budağını sinəsinə sıxıb "dınqıldadar" və pəsdən Cabbar əminin oxuduğu muğamların sözlərini zümzümə edərdi. Görünür həmin vaxtlardan da muğam ifaçılığının korifeyi Cabbar Qaryağdı oğluna hədsiz məhəbbəti qəlbinə hakim kəsilmişdi. Lakin o hələ bilmirdi ki, qəlbinə fəth edmiş bu nəhəng sənətkarlar haqqında neçə – neçə məqalə və kitablar nəşr etdirəcək...

Oğlunda musiqiyə hədsiz sevgi görən Məhəmməd kişi 1931-ci ildə Firidunu Şuşa musiqi məktəbində təhsil almağa qoyur. Üç il burada təhsil alandan sonra yüksək musiqi istedadına baxmayaraq orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirib, Azərbaycan Dövlət Darülfünun /Universitet/ tarix fakültəsinə daxil olur. Hələ Universitetin II kurs tələbəsi olarkən SSRİ Ali məktəb və elmi müəssisə işçiləri ittifaqının Azərbaycan Respublika komitəsi, Bakı şəhəri ali məktəb tələbələrin II ümumşəhər elmi konfransında iştirak edir. Həmin konfransda Azərbaycan EA-nın akademikləri, professorları iştirak etdirildilər. Konfrans qarşısında tələbələr bölmə rəhbərlərinin nəzarəti altında arxiv materiallarından, bədii ədəbiyyatdan və müxtəlif elmi məcmülərdən istifadə edərək seçilən mövzular ətrafında mükəmməl məruzələr hazırlamışdılar.

Konfransda 78 məruzə oxunur. Həmin məruzələr arasında yalnız F.Şuşalının "Vaqif və Qarabağ" mövzusu I mükafata layiq görülür.

Bu məqalə sonralar müəllifin ilk mətbu yazısı olur.

Tələbəlik illərindən Firidunbəy öz fenomen yad-daşını ictimai elmləri dərindən mənimsəməsinə sərf

edirdi. O hələ I kursdan tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat /xüsusilə klassik və aşiq ədəbiyyatını/, "incəsənətin son sözü" /H.Heyne/ olan muğamların yaranması, ifaçıları haqqında maraqlı məlumatlar toplayırdı. O, ölkəmizin şəhərlərini, obalarını qarış-qarış gəzib unudulmuş muğam ifaçıları haqqında qələmə alacaq yazılarına yeni-yeni materiallar yığırdı.

F.Şuşinski üçün aşkarlanması mümkün olmayan heç nə yox idi. O nəyin bahasına olur-olsun öz inadkarlığı və fenomen düşüncəsi ilə günlərlə, aylarla, bəzən də illərlə axtarışlar aparmaqla özündə güc tapırdı. F.Şuşinski məqsədinə nail olmaq üçün çox zaman çətin, ağır və bəzən də həyatı bahasına başa gələcək işdən belə ehtiyat etmirdi. Məhz bu cür "tərsliyin" nəticəsi idi ki, universitetdə oxuyan zaman onlara mühazirə deyən tarixçi-professordan Azərbaycanın Dövlət xadimi Nəriman Nərimanovun unudulmasının səbəbini soruşur. Nəriman Nərimanovun adının çəkilməsi qəti qadağan olduğu vaxtda F.Şuşinskinin bu sualı professoru çıxılmaz vəziyyətə salır. Tələbənin verdiyi suala nəinki mühazirə deyən professor, hətta universitetdə müraciət olunan hər bir şəxs cavab verməkdən boyun qaçırırdı. Sualına cavab tapmayan 25 yaşlı tələbə 25 noyabr 1950-ci il tarixdə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi M.C.Bağirova aşağıdakı məzmununda məktub yazmaq qərarına gəlir. Məktubda deyilir:

"... Mümkün olarsa, çox xahiş edirəm aşağıdakı məsələləri mənə izah edəsiniz:

1. Partiyamızın N.Nərimanova münasibəti necədir.
2. Nərimanovun buraxdığı səhvlər nədən ibarətdir..."

ADD-nun tarix fakültəsinin V kurs tələbəsi Firidun Həsənov. /*Şuşinski – A.K.*/

Müraciətdən sonra F.Şuşinski "ağa"nın qəbuluna dəvət olunur və hirsə ona altı dəqiqə vaxt ayrıldığı bildirilir. M.C.Bağirovla söhbət 1 saat 10 dəqiqəyə qədər uzanır.

Bu hadisədən qorxuya düşən DTK-nın /indiki Milli Tənlükəsizlik Nazirliyi/ sədri Yemelyanovun göstərişi ilə Firidunbəy universitetdən xaric edilir. Bundan bir qədər sonra plenumların birində M.C.Bağirov "Universitet daşyol do toqo, nekiy student Qasanov /*Şuşinski – A.K.*/ obratilsya ko mne neznaya kto takoy Narimanov. On zarazilsya Narimanovşinoy" deyir. Həmin plenumdan bir müddət keçdikdən sonra Bağirov Firidunbəylə maraqlanır, universitetdən xaric olunduğunu bildikdə bərpa edilməsinə göstəriş verir.

F.Şuşinski 1962-ci ildə Azərbaycanın dilbər guşəsi olan Şuşa haqqında ilk kitabını yazır. O bu əsərdə Qarabağın tacı sayılan Şuşanın qədim tarixindən məlumat verir. Lakin kiçik həcmli əsər tədqiqatçını qane etməmiş və o Şuşa haqqında daha geniş, daha əhatəli şəkildə əsər yazmağı qarşısına məqsəd qoyur. Buna görə də Firidunbəy Şuşanın tarixi haqqında sənədlər toplamış, öz hesabına keçmiş SSRİ-nin bir çox şəhərlərinin arxivlərində, muzeylərində tədqiqat aparmış, ayrı-ayrı adamlardan şəxsi pulu ilə sənədlər almasına baxmayaraq, tədqiqatçı bu zəhmətinin müqabilində onu gələcəkdə hansı haqsızlıqlarla qarşılaşacağından xəbərsiz idi.

"Şuşa" bir tərəfdən ona şöhrət gətirsə də, digər tərəfdən uzun müddət təqiblərə məruz qalmasına səbəb olmuşdu.

F.Şuşinskinin uzunmüddətli tədqiqatının nəticəsi idi ki, musiqişünasın 1971-ci ildə nəşr etdirdiyi "Azər-

baycan xalq musiqiçiləri" adlı çox qiymətli əsəri XX əsrin hadisəsi sayıldı. Çünki bu kitabda XIX–XX əsrdə yaşayıb-yaratmış musiqiçilərin əksəriyyəti xalqa məlum olmayan sənətkarlar idi.

Azərbaycan EA-sı 200 illik bir dövrü əhatə edən "Azərbaycan xalq musiqiçiləri" kitabını doktorluq dissertasiyasına təqdim etmək üçün F.Şuşinskiyə əsərə rəy hazırlamağı tapşırır.

S.Mümtaz adına Azərbaycandan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində Moskva Dövlət Universitetinin professoru olmuş Ə.Şərifin 255 sayılı şəxsi fondunda F.Şuşnskinin alimə yazdığı bir məktub diqqətimizi cəlb etdi. Məktubda deyilir: "... Hörmətli professor Ə.Şərif, mənim "Azərbaycan xalq musiqiçiləri" kitabımı doktorluq adına layiq görülməsini istəyirlər. Xahiş edirəm bu əsər barədə fikrinizi yazasınız..."

Bu istəyə qarşı hansı səbəbdən, kim tərəfindən mane olunduğu bizə qaranlıqdır, lakin əsər 1979-cu ildə Moskvada "Sovetskiy kompozitor" nəşriyyatında "Narodniye pevsı i muzıkanı Azerbaydjana" adı altında nəşr olunur. O zaman SSRİ mədəniyyət naziri olmuş Demişev bu kitabı oxuyanda öz həyəcanını gizlədə bilməmişdi. O, kitaba yüksək qiymət verərək heç bir xalqda musiqi tarixi haqqında belə monumental əsər olmadığını etiraf etmişdi.

1985-ci ildə F.Şuşnski həmin əsər üzərində yenedən tədqiqat apararaq onu daha da təkmilləşdirmişdir.

F.Şuşnski daha sonra ölməz xanəndəmiz Seyid Şuşnskinin həyat və fəaliyyəti, onun təkrarsız ifaçılıq sənəti haqqında kitab nəşr etdirir...

Bu sətirləri yazanda ixtiyarsız olaraq iki hadisə məni neçə kövrəltdiyini xatırladım.

Biri "Musiqi dünyası" jurnalının redaksiyasında professor Taryel Məmmədovun muasir cihazlar vasitəsilə təmizlənmiş olduğu məşhur xanəndə Cabbar Qarayağdı oğlu tərəfindən oxunan muğam, ikincisi isə Azərbaycan Dövlət Səsyazmaları arxivinin direktoru Yaqub Mədətov tərəfindən səsləndirilən F.Şuşinskinin Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında Seyid Şuşinskiyə həsr edilmiş yubiley mərasimdəki çıxışı idi.

Çıxışında tədqiqatçı keçirilən mərasimi alqışlasa da, bu tədbirin hələ 2 il əvvəl keçirilməli olacağı, lakin nədənsə keçirilmədiyini ürək ağrısı ilə xatırladır. F.Şuşinskinin qəlbini ağrıdan əsas məsələ o idi ki, böyük sənətkarın yubileyi elan olunsada, dövrnamələr paylansa da, lakin tədbirin baş tutmamasının məqsədi ona hələ də qaranlıq qalmasıdır. Sonda da üzünü tamaşaçılara tutub: "Seyidin də övladı olsaydı indi ona da gün ağlayan olardı" – deyib, səhnəni ağır addımlarla tərk edir.

Firidunbəy 1993-cü ildə "tarın atası" Sadıqcan haqqında çox qiymətli monoqrafiyanı "İşıq" nəşriyyatına təqdim edir, lakin çox təəssüf ki, həmin nəşriyyatın rəhbərliyinin səhlənkarlığı üzündən əsər itir. Uzun axtarışlar bir nəticə vermir. Böyük tədqiqatçının arxivində yalnız Sadıqcana aid kiçik bir məqalənin əlyazması dururdu. Bizim ciddi-cəhdlərimizə baxmayaraq axtardığımız əsəri Firidunbəyin oğlu tərəfindən bu sətirlərin müəllifinə verilir.

Əsərin nəşriyyata təqdim olunmasından və onu itə-bata salınmasından artıq 15 illik bir vaxt keçir. Lakin əfsuslar olsun ki, Firidunbəyə nəinki bu əsəri, hələ neçə-neçə kitablarının işıq üzü görməsi ona qismət olmayacaq.

F.Şuşinski çıxışlarının birində qeyd edirdi ki, Üzeyirbəydən sonra musiqimiz yetim qaldı.

Bəli, böyük tədqiqatçıya məlum deyildi ki, o dünyasını dəyişəndən sonra Azərbaycan xalq musiqisi tarixinin tədqiqatı da yetim qalacaq. Bizimlə, Azərbaycan musiqisi ilə Firidunbəyin ayrılığından on il keçməsinə baxmayaraq hələ də böyük tədqiqatçının musiqiyə aid bir məqaləsinin gücünə malik monoqrafiya yazılmayıb.

Onun neçə-neçə qiymətli əsərləri S.Mümtaz adına ADƏİ arxivində saxlanılmaqdadır. Bu arxivdə adı, yeri, yaradıcılığı xalqa, elmə məlum olmayan sənədlər öz tədqiqatçısını gözləyir. Onun dəyərli xalq üçün öz hesabına yığdığı bu var-dövləti tədqiqatçının yeganə oğlu Məhəmməd müəllim yenidən xalqa çatdırmağı özünə borc bilib. Bunun üçün də bizdə qeyrət, təpər olmalı, Firidun Şuşinskinin bu əvəzolunmaz fəaliyyətini qiymətləndirməyə özümüzə güc tapmalıyıq.

Biz inanırıq ki, klassik muğamlarımızı araşdırılmasında müstəsna rolu olan, Azərbaycan musiqisinin 200 illik tarixini araşdıran, Firidun Şuşinskinin adını əbədiləşdirmək üçün dövlət səviyyəsində əməli tədbirlər görülməlidir. Unutmayaq ki, F.Şuşinski kimi musiqi tədqiqatçıları tarix hər vaxt yetirmir.

Aslan Kənan

AZƏRBAYCAN TARININ ATASI

Türk dünyasının musiqi tarixində müstəsna xidmətləri olan sənətkarlardan biri də böyük tarzən Sadıqandır.

Sadıq Əsədulla oğlu 1846-cı ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Sadıqanın atası Əsədulla kişi gözətçi işləmiş, ailəsini çox çətinliklə dolandırmışdır. Yoxsulluq və ehtiyat içərisində böyüyən Sadıq incəsənətə sonsuz həvəs göstərir, xalq mahnılarını gözəl səslə oxuyarmış. Əsədulla kişi oğlunun məlahətli səsinə eşidib, onu məşhur musiqişünas Xarrat Qulunun məktəbinə aparır. Xarrat Qulu gənc Sadıqın səsinə yoxlayıb, məktəbə qəbul edir. Bu məktəb Sadıqın musiqiçi kimi yetişməsində böyük rol oynayır. On səkkiz yaşında ikən Sadıqın səsi batır. Lakin o, ruhdan düşməyib əvvəlcə tütək və ney çalmağı öyrənir, sonra isə kamança çalır. Bir qədər keçdikdən sonra Sadıqda tar çalmaq həvəsi oyanır. O, kamançanı buraxıb tar çalmağı öyrənir. Professor Bülbülün yazdığına görə, Sadıqın tar müəllimi şuşalı tarzən Əli Əsgər¹ olmuşdur. İri əlləri, uzun və güclü barmaqları olan Sadıq qısa müddətdə özünün fitri istedad və qabiliyyəti nəticəsində nəinki bu sənətə yiyələnir, hətta məharətli tar çalması ilə öz müəllimini geridə qoyur. Sadıq tar çalanda ustası Əli Əsgər həsədlə deyərmiş: «Kaş mənəm var-dövlətim Sadıqın, onun barmaqları isə mənəm olaydı».

Sadıqanın bir tarzən kimi ad-san çıxarmasında Şuşa məclisinin böyük rolu olmuşdur.

XIX əsrdə Azərbaycanda yaranmış musiqi məclisləri içərisində ən məşhuru Şuşa məclisi idi.

¹ XIX əsrdə yaşamış məşhur tarzən Əli Əsgər görkəmli səhnə xadimi Mirzə Muxtarın atası idi. Müəllif.

Ümumiyyətcə, ifaçılıq sənəti, Azərbaycanın başqa yerlərinə nisbətən Qarabağ mahalında, xüsusilə Şuşa şəhərində daha vüsətlə inkişaf etmişdi. Bu şübhəsiz təsadüfi bir hal olmayıb, Şuşanın coğrafi şəraiti, digər tərəfdən isə şəhərin geniş mədəni-iqtisadi münasibətləri ilə əlaqədar idi.

Azərbaycanın başqa yerlərinə nisbətən Şuşada musiqiçi, çalan, oxuyan, rəqs edən daha çox idi. Təkcə XIX əsrdə istedadlar məskəni olan bu şəhərdə 95 şair və ədib, 22 musiqişünas, 35 xanəndə, 70-ə qədər tar, kaman və başqa çalğı alətlərində çalan musiqiçilər olmuşdu. Təsadüfi deyildir ki, məşhur rus şairi Sergey Yesenin məktublarının birində qeyd edir ki, «Əgər biri oxumağı bacarmırsa deməli şuşalı deyildir».¹ Xalq şairi Səməd Vurğun isə demişdir: «Şuşanı əbəs yerə musiqi və poeziyanın beşiyi adlandırmırlar. Demək olar ki, Azərbaycanın bütün məşhur oxuyan və çalanları... Şuşada doğulmuşlar».²

XIX əsrdə Şuşa şəhəri bütün Qafqaz üçün bir konservatoriya rolunu oynadığından yay vaxtları Zaqafqaziyanın hər yerindən buraya şairlər, dramaturqlar, bəstəkarlar, məşhur artistlər və musiqiçilər toplaşaraq, teatr tamaşaları göstərir, toy şənliklərində və musiqi məclislərində iştirak edirdilər. Hər xanəndə öz dəstəsilə Şuşanın yay klubunda səfəli yaylaqlarında və sərin bulaqlarının başında qurulan məclislərdə dinləyicilərə musiqi aləmindən qərribə hekayətlər söyləyirdilər... hər evdən, hər daşın dibindən, hər ağacın altından, tar, kaman, qarmon, ney çəsi ucalardı. Burada məmə yeyəndən pəpə yeyənə qədər hamı çalıb

¹ S. Yesenin. Seçilmiş əsərləri. Moskva. 1962-ci il, V cild, səh. 205.

² Bax: «Pravda» qəzeti, 23 may 1940-cı il.

oxuyar, rəqs edərdi. Təsadüfi deyildir ki, Qarabağda məsəl var deyərlər: «Şuşanın uşaqları ağlayanda «Səgah», güləndə «Şahnaz» üstündə gülərlər».

Məşhur sovet musiqişünası V.S.Vinoqradov «Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi» adlı əsərində yazmışdır: «Şuşa musiqi istedadlarının beşiyi idi. Bu füsunkar təbiətli yerin xoş avazlı xanəndələri Zaqafqaziyadan kənarlarda da şöhrət qazanmışdı. «Şuşa musiqiçiləri» Azərbaycan musiqisinin tarixini yaratmış və onu yalnız öz vətənlərində deyil, həm də Şərqi başqa ölkələrində təmsil etmişlər».¹

Tanınmış musiqi tədqiqatçısı Vladimir Karqanov isə «Zaqafqaz musiqisi» adlı əsərində yazmışdır: «Zaqafqaziya musiqi xadimlərini çalğıçı və xanəndələrinin şer, musiqi və mahnıların füsunkar vətəni olan Şuşa verirdi. Bütün Zaqafqaziya üçün bir konservatoriya rolunu oynayan bu şəhərdən hər mövsümdə, hətta hər ay Zaqafqaziya yeni mahnılar, yeni motivlər gəlirdi».²

Beləliklə, Şuşa şəhəri XIX əsrdə musiqi mərkəzinə çevrilmiş və ümumi Azərbaycan musiqisinin yüksəlişinə təkan vermişdi.

Şuşada ilk musiqi məktəbinin yaradıcısı Xarrat Qulu Məhəmməd oğlu (1823–1883) olmuşdur. O, Şuşada ən yaxşı muğamat bilən məşhur musiqişünas idi. Xarrat Qulu məclisə gözəl səsi olan gəncləri cəlb edərək məhərrəmlik təziyəsini keçirmək üçün onlara muğamatı və oxumaq qaydalarını öyrədirdi.

O zaman dini ənənələrdən başlıcası məhərrəmlik təziyyəsi idi. Məlum olduğu üzrə hicri tarixinin 60-cı ilinin məhərrəm ayında Fərat çayının sağ sahilində

¹ V.Vinoqradov. Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi (rusca) Moskva. 1939. səh. 9.

² V.Karqanov. Kavkazskaya muzika. Tiflis. 1908. səh. 28.

Kərbəla adlı yerdə ərəb xəlifəsi Yezidin (müaviyyənin oğlu) 4 minlik qoşunu Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi İmam Hüseyni və onun 72 qohum-əqrabasını mühasirəyə alıb vəhşicəsinə qırmışdı. Bu qanlı faciə bütün müsəlman dünyasını sarsıtmışdı. Buna görə də müsəlmanlar, xüsusilə şiələr hər il məhərrəm ayının 10-da «aşura günü» baş vermiş hadisələrin İmam Hüseynin və onun yaxın adamlarının öldürülməsi gününü matəm günü kimi qeyd edirdilər. Kərbəla hadisəsi əsrlərdən bəri ərəb, fars, türk və Avropa tarixçilərinin diqqətini cəlb etmiş, bu hadisəyə aid yüzlərlə əsərlər yazılmışdır. Tarixçilərdən geri qalmayan bir çox Azərbaycan şairləri Kərbəla hadisəsinə xüsusilə İmam Hüseynin şərafinə bir çox növhə və qəsidələr yazmışlar.

Azərbaycanın başqa şəhərlərində olduğu kimi Şuşada da dini mərasimlər təmtəraqla keçirilirdi. Hələ məhərrəmliyə üç ay qalmış şəhərdə bu mərasimə qızğın hazırlıq başlanırdı. Cavanlar əllərində məşəl qapı-qapı evləri gəzər, pul yığardılar. İrandan xüsusi mərsiyə-xanlar, dərvişlər dəvət edilərdi. Beləliklə, bir ay davam edən məhərrəmlikdə məscidlər qiymətli xalılarla döşənər, axund və mollalar məscid və təziyyələrdə çıxış edərdilər. Şəhərin tamahkar tacir və bəyzadələri də öz evlərində təziyyə qurdurar, mərsiyə oxutdurardılar. Bu dini mərasim on gün davam edən aşura dövründə daha da ciddi şəkildə alardı. Emalatxanalar, dükanlar bağlanar, hamı məscidlərə cəlb olunardı.

Məhərrəm ayının 10-cu günündə aşura vaxtı dini tamaşalar göstərilərkən, hər məhəllədən bir dəstə Şuşanın mərkəzi hissəsinə – «meydan»a toplaşardılar. Bir dəstə adam köynəksiz halda çılpaq bədənlərinə mıx, dəmir, qıfıl keçirmiş vəziyyətdə meydana girərdi, bunlara «ələmdar» deyərdilər. Digər dəstə isə əyinlərində

ağ kəfən geymiş, başlarını xəncərlə yarmış «ağköynəklər»dən ibarət olardı. Başqa bir dəstə isə sinə vura-vura meydana daxil olardı. Deyilənə görə bu dəstələr meydana daxil olanda xor ilə «Şah Hüseyn», «Vay Hüseyn», və yaxud «Heydər», «Heydər» deyəndə bütün meydan titrəyərmiş. Ələmdar və ağköynək dəstələri şəhər meydanına daxil olanda, hələ vaxtı ilə Molla Pənah Vaqif tərəfindən İmam Hüseynə həsr olunmuş qəsidəsini oxuyurdılar.

Şuşada məhərrəmlik təziyyəsi barədə bir çox rəvayətlər, məzəli əhvalatlar söyləyirlər: Bir gün şəhər meydanında şəbeh çıxardılarkən haris¹ Kərbəla əsirlərini döyə-döyə meydana gətirir. İmam övladlarını və qohumlarını bu acınacaqlı vəziyyətdə görən «tamaşaçılar» – şəhər əhli ağlaşırlar. Birdən şəhər sakinlərindən Məmi Qoca meydana atılıb bərkdən qışqırır:

*Kərbəlada olmadıq,
Şümür, Sənani öldürək.*

Məmi Qocanın yanında duran Şuşa taciri Allah-verənli Kərbəlayi Şirin onun şəri axıracan deməsinə imkan verməyib başına bərkdən bir qapaz salıb deyir: «Başına daş ay Şümür, gör nə günə qalmısan ki, pişikdən qorxan Məmi Qoca da səni hədələyir».

Məşhur rus rəssamı V.Vereşagin 1865-ci ildə Şuşaya gələrkən məhərrəmlik mərasiminə tamaşa etmiş, hətta bu mərasimi rəsm əsərlərinin birində böyük sənətkarlıqla təsvir etmişdi.

Şəbihgərdanlığın xanəndəlik sənətinin inkişafına da müəyyən təsiri olmuşdur. Xarrat Qulu Şuşada

¹ Haris. «Kərbəla faciəsi»nin təşkilatçılarından biri.

məhərrəmlik təziyyəsi zamanı təşkil etdiyi məclisə gəncləri cəlb edər, Səkinə Zeynəb, Əli Əkbər və başqa şəbih rollarında oynamağı öyrədərdi. Xarrat Qulunun özünün də gözəl səsi vardı. O, klassik Şərq musiqisini dərin bilirdi, həm də şeirlər yazırdı. Onun bir çox şeirləri və qəzəlləri məlumdur. Bu mahir musiqişünas din xadimlərinin təsiri altında olduğuna görə xalq məclislərində çıxış etməzdi.

Qeyd etməliyik ki, Xarrat Qulunun məclisində gənclərə növhəxanlıq, sinəzənlik və mərsiyəxanlıq öyrədilirdisə də, onlar eyni zamanda muğamatın sirlərini, Azərbaycan xalq nəğmələrini və qoşmalarını, bir sözlə, Şərq musiqisinin əsaslarına yiyələnirdilər. Xarrat Qulunun məclisi haqqında Qarabağda çoxlu rəvayətlər və xatirələr mövcuddur. Cabbar Qaryağdı oğlunun söyləməsinə görə Xarrat Qulu çox yaxşı musiqi hafizəsinə malik bir sənətkar olmuşdur. Dəstgahların şagirdlər tərəfindən düz oxunmasına, xüsusilə səsin büllur kimi saf çıxmasına fikir verərmiş. Şəbihgərdanlıqda iştirak edən gənclər bir çox havaları muğam üstündə oxuduqlarından istər-istəməz bəzi muğamları öyrənirdilər. Uşaqlıq illərindən şəbihgərdanlıqda və musiqi məclislərində yaxından iştirak edən sevimli müğənnimiz Bülbül şəbihdə muğamların necə öyrədildiyini belə xatırlayır: «O dövrün xanəndələri yalnız toylarda və məclislərdə deyil, məhərrəmlikdə də oxumalı olurdu. Məhərrəmliyə və şəbihgərdanlığa iki ay qalmış xanəndələr hazırlaşar və dəstgahları yaxşı öyrənməyə məcbur olardılar. Məsələn, Qasım şəbihi veriləndə məclis «Bayatı Şiraz»la başlanırdısa şəbihdə iştirak edənlərin hamısı «Bayatı Şiraz» muğamını yaxşı bilməli idilər. Mərasimdə iştirak edənlərin rolları elə bölünürdü ki, onlar şəbih mərasiminin tələbi üzrə bir-birini tamam-

layırdı. Birisi oxuyub müəyyən yerdə kəsdikdə o birisi onu davam etdirməli idi və i.a. Beləliklə, bir dəstgah bir neçə nəfər arasında mükəmməl surətdə icra edilirdi. Məsələn, əgər məclis: «Segah-Zabul» ilə başlanırdısa, ikinci oxuyan «Manəndi-müxalif» ilə başlayır, üçüncü «Hasar», dördüncü isə «Zabul» oxuyardı. Yaxud məclis «Şur» üstündə başlanırdısa, ikinci «Şuru-Şahnaz» deyir, sonra «Düğah»a keçir, üçüncü «Bayatı Türk», dördüncü «Şikəsteyi-fars», beşinci «Əşiran», «Hicaz» və yaxud «Sarəng» oxuyardı. Göründüyü kimi «Şur» dəstgahı şəbihdə iştirak edənlər tərəfindən tamam oxunardı. Aydın məsələdir ki, bu cür muğam dəstgahların oxumaq qaydalarının xanəndələr tərəfindən mənimsənilməsi onları klassik Şərq muğamları ilə daha yaxından tanış edir və nəticədə bəzi dəstgahları oxumaqda ustad sənətkarlara çevrilirdilər. Şəbih qurtardıqdan sonra isə xanəndələr həmin dəstgahları toy məclislərində oxuyurdular».¹

Xarrat Qulunun məclisində xanəndələrin oxumaq tərzləri belə bir ümumi qayda və ənənəyə əsaslanırdı: xanəndə dizi üstə oturub oxuyardı. Onlar qavalı çox gözəl vurur, oxuyarkən tərpənməz, bəzən isə gözlərini yumar, bəzən də yarı halda açardı. Üzlərinin görkəmi dramatik olardı. Bütün bunlar sənətə qarşı tələbkarlıq və məsuliyyət hiss etməyin nəticəsi idi.

Dinə xidmət məqsədi ilə yaradılmasına baxmayaraq haqqında bəhs etdiyimiz məclis (musiqi məktəbi) Azərbaycanda vokal və çalğı musiqisinin inkişafında görkəmli rol oynamış, bir sıra musiqi sənətkarlarının yetişməsinə səbəb olmuşdur. Şuşanın ən görkəmli

¹ Bülbül: xanəndəlik və nəğmələrimiz haqqında (əlyazması) Azərbaycan SSR. Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, inventar № 67.

xanəndələri – Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl, Şahnaz Abbas, Əbdülbaqi (Bülbülcan), Neştazlı Həşim, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Cabbar Qaryağdı oğlu və tarzən Sadıqcan həmin məktəbin yetişdirmələridir.

Xarrat Qulunun musiqi məclisi Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu məclis Azərbaycanda sözün əsl həqiqi mənasında ilk musiqi məktəbi idi. Çünki bu məktəb istər klassik muğam musiqisinin öyrənilməsi sahəsində və istərsə də milli vokal kadrlarının yetişdirilməsində çox böyük fəaliyyət göstərmişdir.

Məşhur ədəbiyyatşünas alim Firidunbəy Köçərli Xarrat Qulunun sənətinə yüksək qiymət verərək yazırdı:

«Kərbəlayı Qulunun sənəti xarratlıq idi. Çox dəqiq və əhlizövq şirin kəlam bir şəxs idi ki, cümlə Şuşa əhli onu əziz və mehriban tutardı. Öz sənətində artıq məharəti olduğu kimi elmi-musiqidə dəxi baxəbər nun və Qarabağın məşhur xanəndələri onun dəstpərvərləridir».¹

Şuşa məclisinin ilk təşkilatçısı və rəhbəri Xarrat Qulunun ölümündən (1883) sonra Şuşada keçən əsrin 80-ci illərində Kor Xəlifə adlı birisi musiqi məktəbi açmışdır. O, tələbələrə muğam oxumağı və tar, kamənça çalmağı öyrədirdi. Kor Xəlifənin məktəbi bir çox musiqiçilər yetişdirmişdir. Lakin Kor Xəlifənin ölümündən sonra məktəb bağlanır.

XIX əsrin 80-ci illərində Şuşada yeni bir məclis peyda oldu. Bu musiqi məclisini Azərbaycan mədəniyyəti tarixində müstəsna xidmətləri olan Mir Möhsün Ağa Nəvvab yaratmışdı.

¹ Bax: F.B.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. İkinci cild, Bakı, 1981, səh. 130.

Nəvvab 1833-cü ildə Şuşada anadan olmuşdu. O, nəinki görkəmli musiqişünas, eyni zamanda şair, rəsam-astronom, xəttat, nəqqaş, dülgər, kimyagər, riyaziyyatçı, həm də hipnozçu idi. Nəvvab əhalinin maariflənməsi, mədəni inkişafı uğrunda ciddi çalışmışdır. O, Şuşanın musiqi mərkəzinə çevrilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Nəvvab məşhur xanəndə Hacı Hüsünün yaxından köməyi ilə «Xanəndələr məclisi» təşkil etmişdi. Onun musiqi məclisi Xarrat Qulunun və Kor Xəlifənin məclislərindən sonra şəhərin mədəni həyatında görkəmli rol oynamışdı.

Nəvvabın məclisinin məqsədi yeni xanəndələr nəslini yetişdirmək, ifaçılıq sənətini kütlə arasında yaymaq və klassik Azərbaycan muğamlarını inkişaf etdirmək idi. Həmin dövrdə bu məclis musiqi məktəbi və yaxud "Xanəndələr İttifaqı" rolu oynamışdır. Bu məclisin üzvləri Məşədi İsi, Sadıqcan, Keştazlı Həşim, Şahnaz Abbas, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Malıbəyli Cümşüd, Cabbar Qaryağdı oğlu və başqaları idi.

Məclisin yığıncaqlarında klassik muğamların oxumaq qayda və qanunlarına xüsusi diqqət yetirilirdi. Müəyyən bir muğam müzakirə olunarkən məclis üzvləri yaxından iştirak edərdilər. Doğrudur, məclisin rəhbəri Nəvvab idi. Lakin çox vaxtları məclisi aparmaq üçün rəisi-məclis seçilirdi. Məclisin rəisi gələn məclisin repertuarını elan edər və müəyyən bir muğamın şöbələri və guşələrinin kimlər tərəfindən oxunacağını elan edərdi. Məsələn, rəisi-məclis elan edirdi ki, gələn məclisdə «Şur» dəstgahı oxunacaq, muğamın mayəsini Keştazlı Həşim, Şuru-Şahnazı Şahnaz Abbas, «Şikəsteyi-farsı» Keçəçi Məhəmməd, «Bayatı Qacar»ı Qaryağdı oğlu Cabbar, «Simayi-şəmsi» Məşədi İsi, «Hicaz»ı Çayçı Mahmud, «Sarəng»i isə Hacı Hüsü

oxuyacaqdır. Buna görə də bütün xanəndələr bu dəstgaha hazırlaşdılar.

İstər Xarrat Qulunun musiqi məktəbində, istərsə də Nəvvabın musiqi məclisində Sadıqcan yaxından iştirak etmişdi. Belə ki, Sadıqcan Xarrat Qulunun məclisində gözəl səslə bir xanəndə kimi fəaliyyət göstərirdisə, Nəvvabın məclisində isə kamil bir tarzən kimi özünü göstərmişdi. O, məclisdə Hacı Hüsü, Məşədi İsi kimi böyük xanəndələri tarda müşayət etməklə eyni zamanda bir çox muğamları tarda solo çalardı. Xüsusilə onun "Şur" və "Mahur" mağamlarında vurğudu barmaqlar işlətdiyi priyomlar misilsiz idi...

Növbəti məclisdə muğam oxunarkən burada klassik xanəndələrdən başqa, musiqişünaslar, şairlər, həvəskar xanəndələr, az-çox muğam musiqisindən baş çıxaran tamaşaçılar müzakirələrdə yaxınan iştirak edərdilər. Yəni dəstgah oxuyan xanəndələrin səhv cəhətlərini müzakirə edər və ciddi tənqid edərdilər. Bəzən bu tənqidi qeydlər kəskin mübahisələrə səbəb olardı.

Mübahisə kəskin şəkildə alındıqca həmin muğamı tamam-dəst oxumaq üçün müsabiqə elan edilərdi. Belə müsabiqələrin canlı şahidi və iştirakçısı olan məşhur kamançaçı Saşa Oqanezaşvili yazırdı:

"... Müsabiqə üçün məclisə ən yaxşı sazəndələr çağırılırdı. Hələ musiqi məclisinə bir həftə qalmış ən yaxşı sazəndə və xanəndələri, habelə rəisi-məclisi seçmək üçün komissiya ayrılırdı. Rəisi-məclis çağırılan xanəndə və sazəndələrin ifa edəcəkləri musiqi proqramını tərtib edirdi. Tamaşaçılar üçün müəyyən bir qayda qoyulmuşdu. Xanəndənin oxuduğu sözlərə qulaq asmaq üçün hamı tam sakitliyi gözləməli idi.

Rəisi-məclis və xalq tərəfindən bəyənilən musiqişünas və xanəndələr mükafat və yaxud pul alırdılar.

Programı ifa edə bilməyənlər isə istehzalar altında məclisdən çıxarıldı.

Bunu bildikləri üçün hər bir xanəndə və musiqişünas öz ixtisasını daha dərindən öyrənməyə ciddi səy edirdi".¹

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, Qarabağ musiqiçiləri, ifaçılıq sənətini nəinki öz vətənlərində, hətta başqa ölkələrdə belə təbliğ edib inkişaf etdirmişlər.

Hələ XVI əsrdə məşhur Qarabağ xanəndəsi Şahqulu Füzuli ilə Bağdadda birgə yaşamış, Azərbaycan musiqisini uzaq Ərəb ölkələrində və Türkiyədə təmsil etmişdi.

Şahqulunun ənənələrini davam etdirən Şuşa məclisinin üzvləri və qonşu ölkələrin toy məclislərində, konsert salonlarında və teatr tamaşalarının fasilələrində Azərbaycan musiqisindən qəribə hekayətlər söyləyirdilər.

O dövrdə (XIX əsrin ikinci yarısında) Şuşa həqiqətən Qafqazın konservatoriyası və həm də vokal məktəbi kimi bütün Yaxın və Orta Şərqdə məşhur idi. Burada xüsusilə yay və payız fəsillərində həyat qaynayırdı. Hər il yay aylarında buraya Qafqazın və Yaxın Şərqin və Orta Asiyanın hər yerindən şairlər, dramaturqlar, bəstəkarlar, artistlər və musiqişünaslar, həm də Rusiyada və Qərbi Avropada ali məktəblərdə oxuyan tələbələr toplaşaraq teatr tamaşaları göstərir, musiqi məclislərində iştirak edərdilər. Hər xanəndə öz dəstəsilə qurulan məclislərin bəzəyi və yaraşığı olardı. Cəsarətlə, özü də mübaliğəsiz demək olar ki, Şuşanın musiqi istedadlarını Qafqazın, eləcə də Şərqin heç bir şəhəri verməmişdir. "İtaliya vokal məktəbi" Avropa

¹ Saşa Oqanezaşvili. Azərbaycan xalq musiqisinin vəziyyəti. "Dan yıldızı" jurnalı. Tiflis. 1927-ci il, № 3, səh. 32.

musiqi tarixində hansı mövqə tutursa, "Şuşa vokal məktəbi" də Şərqi musiqi tarixində eyni mövqeyi tutur. Təsadüfi deyildir ki, vaxtı ilə Şuşanı "Qafqazın İtaliyası" adlandırmışlar.¹

Tarzən Sadıqcan gənclik illərində.

Xanəndələr məclisinin üzvləri yaz-payız axşamları "Cıdır düzü"nün ətrafında olan məşhur "Ağzı yastı Kaha"ya toplaşardılar. Bura eyni zamanda "Məclisi-fərəmuşan" adlı ədəbi məclisin üzvləri də dəvət olu-

¹ Bax: "Kaspi" qəzeti, 12 avqust 1900-cu il, № 177.

nardı. Burada ədəbiyyata, rəssamlığa və musiqi sənətinə dair maraqlı söhbətlər gedər, yeni şeirlər oxuyub təhlil edər, ustad sənətkarlardan söz açardılar. Məclisin axırında adətən xanəndələrdən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl oxuyardı. Bir yandan "Cıdır düzü"nün füsunkar mənərəsi, "Daşaltı çayı"nın coşğun şırıltısı, "Xəzinə qayası"nın əzəmətli vüqarı, bir yandan da "Topxana" bülbüllərinin cəh-cəh vurması məclis üzvlərini riqqətə gətirirdi... Təbiətin bu ülvü gözəlliyindən vəcdə gələn şair Məşədi Əyyub Baki tarzən Sadıqcana müraciətlə bədahətən:

Ey Sadıx, al ələ tarı

səni tarı

bir halə gətir mən dilivari.

Səni tarı.

beytini söyləmişdir.

Nəvvabın musiqi məclisi 35 il (1883–1918) davam etmişdir. Biz bu məclisin fəaliyyətini iki dövrə bölə bilərik: Birinci dövrü XIX əsrin axır illərini əhatə edir. Bu dövrdə "Xanəndələr İttifaqı" rolu oynayan bu məclisin üzvləri təkcə ifaçılıq sənəti ilə məşğul olmamışlar. Onlar eyni zamanda muğam musiqisinin inkişafına təkan vermişlər. Məsələn, bu məclisin yaranmasında Nəvvaba ən yaxın kömək edən, XIX əsrin ən məşhur xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi və Qaryağdı oğlu Cabbar bir çox muğamları təkmilləşdirib ona yeni-yeni guşələr, hissələr və rənglər əlavə etmişlər. Hətta Hacı Hüsü Sadıqcanla birlikdə bir neçə muğamın yaradıcısı kimi də məşhurdur.

Hacı Hüsü sadəcə xanəndə deyildi. O, klassik Şərq və Azərbaycan muğam və təsniflərinə dərinləndən bələd

olan musiqişünas və gözəl bir müəllim kimi də məşhur idi. Hacı Hüsü qeyd etdiyimiz kimi Mir Möhsün Nəvvabla birlikdə musiqişünaslar məclisinin əsasını qoymuşdu.

Hacı Hüsü klassik muğam musiqisinin təkmilləşdirilməsi üzərində çalışaraq "Rast", "Şur", "Mahur", "Segah" və başqa muğamlara yeni-yeni variantlar əlavə edərək həmin muğamlar əsasında təsniflər və mahnılar yaratmışdır. Hacı Hüsü eyni zamanda bir neçə muğamların yaradıcısı kimi də məşhurdur. O, "Kürdü" müğamına "Şahnaz" əlavə edərək birlikdə "Kürdü-Şahnaz" oxumuşdur. Cabbar Qaryağdı oğlunun yazdığına görə Hacı Hüsü "Qatar" muğamını Sadıqcanın müşayiəti ilə yaratmışdır.

Hacı Hüsü gözəl Azərbaycan şairəsi Xurşid Banu Bəyim Natəvanın ən sevimli xanəndəsi idi. O, Natəvanın sarayında qurulan məclislərin bəzəyi və yaraşığı olmuşdur. Hacı Hüsü eyni zamanda məşhur musiqişünas şamaxılı Mahmud Ağanın və bakılı Məşədi Məlik Mənsurovun məclislərinə tez-tez dəvət edilərdi.

Şuşa məclisinin ən məşhur üzvlərindən biri də Azərbaycan tarının atası məşhur musiqi xadimi Sadıqcan idi. O, musiqi məclislərinin işində böyük fəaliyyət göstərirdi. O, xanəndəni müşayiət etməkdə son dərəcə mahir və usta idi. Təsədüfi deyildir ki, Hacı Hüsü, Məşədi İsi və Bülbülcan kimi klassik xanəndələri Sadıq oxudardı.

Bir də Sadıqcana qədər tarı diz üstə qoyub çalardılar. Lakin Sadıq tarı döşünə alıb çalmışdır.

Yeri gəlmişkən burada bir dolaşiq məsələni aydınlaşdırmaq istərdim. Bəziləri istər mətbuatda və istərsə də çap etdirdikləri yazılarda guya tarın XII əsrdə, bir çoxları isə Füzuli dövrünə aid olduğunu iddia

edirlər. Bir çox İran şovinst musiqişünasları isə tarın fars musiqi aləti olduğunu, digərləri isə guya ərəb, hind, yunan, əfqan və başqa millətlərə aid musiqi aləti olduğunu uydururlar. Hətta məşhur İran musiqişünası Əl Nəci Vəziri özünün "Dəstur-i tar" əsərində isə yazır ki, tarı məşhur yunan alimi Kristotel yaratmışdır (!). Bütün bunlar heç bir elmi və arxiv sənədlərinə əsaslandırılmayan sadəcə söz-söhbətdən başqa bir şey deyildir. Mötəbər tarixi vəsiqələrə əsaslanıb deyə bilə-rəm ki, tarı miladın X əsrində Türkünstan türklərindən Tarxanın oğlu Məhəmməd Cərcə şəhərinin Fərab adlı kəndində qayırmışdır. Daha doğrusu, tarı icad edən məşhur türk alimi, musiqişünas filosof Əbu nər Məhəmməd ibn-Tərxan əl-Fərabî olmuşdur (865–950). Həqiqətən tar, türklərin musiqi alətidir.¹

Fərabî Qoca Şərqi ən böyük musiqişünası və filosoflarından biridir. Onun musiqi tarixindəki xidmətləri müstəsnaadır. Dahi alim Aristoteli (Ərəstuni) Şərqi tanıtdıran Fərabî olmuşdur. O, ilk dəfə Aristotelin əsərlərini ərəb dilinə tərcümə etmişdir. Turan dünyasının məşhur bəstəkarı Üzeyir bəy türk musiqisinə aid yazılarının birində bu dahi türk musiqişünasının (əl Fərabinin) yaradıcılığına böyük qiymət verərək yazmışdır: "... Əl Fərabî, yaxud sadəcə olaraq Fərabî yunan musiqi sisteminə dərindən bələd idi və həmin sistemi müsəlman şərqiində tətbiq etməyə çalışırdı; türk ensiklopediyaçısı Şəmsəddin Sami bəyin dediyinə görə Fərabî Ərəstunun bütün nəzəri musiqi əsərlərinin ərəb dilinə tərcümə etmişdir".²

¹ Bax: "Yeni yol" qəzeti, 1929, № 15.

² Üzeyirbəy Hacıbəyov. Əsərləri. II cild. Azərb. SSR Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı. Bakı. 1965, səh. 255.

Onu da qeyd edək ki, Şərq musiqi alətlərinin şahı olan tar təkcə türk dilli xalqların deyil, eyni zamanda ərəb, fars, hind, əfqan, erməni və Qafqazın və eləcə də Orta Asiyanın bir çox xalqlarının istifadə etdiyi bir musiqi aləti kimi məşhur olmuşdur.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, Şuşa musiqiçiləri başqa yerlərdə də çıxış edirdilər. O dövrdə (yəni XIX əsrdə) Sadıqcanın yaratdığı ansambl Qafqazın bir çox iri şəhərlərində, hətta İran şahlarının məclislərində müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdi.

Sadıqcan Şərqdə ilk tarzən idi ki, səhnədə tarda muğamları solo çalmışdır.

O dövrdə xanəndələr klassik muğamları oxuyarkən yeni təsniflər və mahnılar bəstələyirdilər. Ümumiyyətlə, müğənnilər təsnif yaradarkən klassik şərə müraciət edirdilər. Xüsusilə, Füzulinin, Molla Pənah Vaqifin, Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, Xurşud Banu Natəvanın əruz vəznində yazılmış şeirlərindən istifadə edirdilər: Klassik xanəndələrimizdən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Mirzə Hüseyn, Qaryağdı oğlu Cabbar "Segah", "Rast", "Şur", "Çahargah" təsniflərinin və bir çox mahnıların müəllifləri kimi məşhurdurlar. Bunların içərisində Azərbaycan vokal məktəbinin banisi, Qaryağdı oğlu Cabbar daha irəli getmişdir. Qaryağdı oğlu nəinki klassik şairlərimizin şeirlərinə təsniflər bəstələmişdir, o, eyni zamanda özünün əruz vəznində yazdığı şeirlərinə yüzlərlə təsnif və mahnı yazmışdır. Cabbar həm şair, həm də bəstəkar idi. Təsədüfi deyildir ki, o, 500-ə qədər təsnif və mahnının müəllifidir. Sadıqcan isə bir çox muğam rənglərinin müəllifi olmuşdur.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, təsniflər yalnız və yalnız əruz vəznində yazılmış şeirlərin sözlərindən

bəstələnmişdir. Təsadüfi deyildir ki, "Xanəndələrimizin atası" Cabbar Qaryağdı oğlu yazmışdır: "Əruzu bilməyəndən xanəndə olmaz".

Təəssüf ki, müasir xanəndələrimizin əksəriyyəti əruzu bilmirlər. Əruzu bilmədikləri bir yana dursun, hətta heca vəznində yazılmış şeirləri belə düzgün oxuya bilmirlər.

Nəvvabın musiqi məclisində ədib, şair və xanəndələrdən başqa aşıq dəstələri də iştirak edirdilər. Xüsusilə, qış günlərində aşıq sənətindən daha çox söhbət gedərdi. Burada "dastan gecələri" keçirilərdi. O zaman Gülablı aşıqlarından Nəcəfqulu, Abbasqulu Qənbər və Məhəmməd "dastan gecələri"ndə hərəsi bir dastan söyləməklə məclisi feyziyab edərdilər. Son dərəcə gözəl və məlahətli səsi olan Abbasqulu eyni zamanda muğam musiqisini dərinləndən bilirdi.

Aşıq Abbasqulu məşhur el sənətkarı aşıq Valehin nəvəsidir. O da Aşıq Ələsgər kimi heç bir məktəb və mədrəsədə oxumamışdır. Lakin çox gəzmiş, məclislərdə, el şənliklərində olmuş, aşıqların çalib-çağırmasını eşitmiş, mahnılarını öyrənmişdir.

Əvvəllərdə olduğu kimi, XIX əsrin axırlarında da qarabağ məclis və toy-düynələrində Gülablı aşıqları iştirak edirdilər. Abbasqulu əvvəllər Neyçi Nəcəfqulunun, Aşıq Həsənin dəstələrində olmuş, sonralar Sadıqcanın ansamblında çalib-çağırmışdır. O, Sadıqcanla birlikdə Qafqazın iri şəhərlərini gəzir, hətta Sadıqcanın Tiflis şəhərində dəfələrlə verdiyi konsert və müsəmirələrdə yaxından iştirak etmişdir. O, Sadıqcanın vasitəsilə o dövrün Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Bülbülcan, Cabbar Qaryağdı oğlu kimi böyük sənətkarlarla tanış olur. Hətta Sadıqcan ilə birlikdə dəfələrlə Xanqızı Xurşidbanu Bəyim Natəvanın sarayında qurulan məc-

lislərdə çalib oxuyur. Xan qızının ölümündən sonra isə Nəvvabın məclisində iştirak edir. Aşıq Abbasqulu klassik muğamlara dərinlən bələd olduğundan o, oxuduğu aşıq havalarında muğam guşə və boğazları vurardı. Abbasqulu oxuyanda elə bilirdilər ki, oxuyan xanəndədir.

XX əsrin əvvəllərində Nəvvabın məclisinin tərkibi yeniləşmişdi. Artıq Hacı Hüsü, Keştazlı Həşim, Məşədi İsi dünyadan getmişdilər. Cabbar Qaryağdı oğlu Məşədi Zeynal və Keçəçi Məhəmməd isə Bakıya köçmüşdülər. Bütün bunlara baxmayaraq Qarabağ musiqimizin beşiyi olduğuna görə yeni musiqiçilər nəslı meydana çıxaraq muğam musiqisini və ifaçılıq sənətini inkişaf etdirirdilər. O zaman Nəvvabın musiqi məclisində klassik xanəndə və musiqiçilərin irsini davam etdirən İslam Abdullayev, Məşədi Cəmil Əmirov, Malıbəyli Həmid, Seyid Şuşinski, Qaragöz Zülfüqar, Mehralı oğlu Bahadır, Çarıqçı Bahadır, Kərbəlayı Lətif kimi istedadlar çalib çağırırdılar.

Hacı Hüseynlən sonra Nəvvabın ən yaxın köməkçisi Sadıq idi. O zaman məclisin yığıncaqları Sadıqcanın evinin böyük zalında keçirilərdi. Burada hər cür şərait yaradılmışdır.

Artıq Sadığın adı hər yanda – Azərbaycanın bir çox şəhərlərində, hətta Ermənistanda, Gürcüstanda və İranda Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Keştazlı Həşim, Mirzə Məhəmməd Həsən, Əbdülbaqi (Bülbülcan) və Cabbar Qaryağdı oğlu kimi görkəmli xanəndələrlə yanaşı çəkilmişdir. Sadıq İran şahzadəsi Müzəffərəddinin toyunda elə bir məharət göstərmişdir ki, Nəsrəddin şah onu "Şiri-Xurşid" qızıl medalı ilə təltif etmişdir.

Azərbaycan musiqi tarixinə yaxından bələd olan və "Harun Əl-Rəşid" operasının müəllifi Ağalarbəy

Əliverdibəyovun yazdığına görə Təbrizdə Nəsrəddin şahın məclisində məşhur bir tarzən Sadıqı yarışa çağıranda Sadıq tarın bütün pərdələrini kəsib. Bunu gören tarzən yarışdan imtina edib Sadıqın barmaqlarını öpüb.

Sadıq Şahın ona: – Qal İranda mənim məclislərimin şahı ol, – təklifinə belə cavab vermişdir:

– Mən vətənim Qarabağsız bir gün belə yaşaya bilmərəm.

Sadıq Zaqaqəziyə xalqları arasında böyük şöhrət qazanmış bir sənətkar idi. Onun "Sadıqcan" adlanması da bu şöhrət və məhəbbətlə əlaqədardır. Bəzi müəlliflər ehtimal edirlər ki, Sadıqə "Sadıqcan" adı ona guya hələ uşaqlıq dövründə onu əzizləmək və oxşamaq məqsədilə ilk əvvəl ailə üzvləri və qohumları tərəfindən verilmişdir. Lakin xalq rəssamı Lətif Kərimovun "Musiqi lüğətinin izahı"na aid əlyazmalarından məlum olur ki, XVIII əsrdən etibarən Yaxın Şərqi ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda xalq tərəfindən yüksək dərəcədə sevilən və qiymətləndirilən xanəndə və sazəndələrə "can" kimi yüksək ad və yaxud təxəllüs verilərdi. Bu tərifli adı qazanmaq şəərəfi Sadıqə və məşhur xanəndəmiz Əbdülbaqi Zülalova (Bülbülcana) müyəsər olmuşdur. Qaldı Sadıqə "Mirzə Sadıq" adı verilməsi tarzənin yaradıcılığının "Bakı dövrü" ilə əlaqədardır. Belə ki, XIX əsrdə Bakıda xalq arasında olan savadlı və kamil sənətkarlara hörmət əlaməti olaraq "Mirzə" adı ilə müraciət edərdilər. O cümlədən bakılılarda böyük tarzənə hörmət və məhəbbət əlaməti olaraq ona: "Mirzə Sadıq" deyər müraciət etmişlər.

Musiqi həvəskarlarından bakılı Əbdülhəmid Babayev öz xatirələrində yazır:

"Mən ilk dəfə Sadıqcanı 1897-ci ildə Bakıda – İcərişəhərdə Hüseynbəy Ağayevin toyunda gördüm.

Cəmi Qafqazda belə gözəl tarçalan olmayıb. Sadığın çox gözəl camalı var idi. Ucaboy, enlikürəkli və cüssəli idi. O, məclisə çox ədəb və ərkanla girərdi. Camaat ona sonsuz hörmət bəslərdi. Onun sol əlində o qədər qüvvə var idi ki, tarı çox zaman mizrabsız çalardı".¹

Sadıqcanın gözəl çalğısı şamaxılı Mahmud ağanın da nəzərini cəlb etmişdi. Bu barədə məşhur şair və musiqişünas Məhəmməd ağa Müctəhidzadə "Qarabağ-namə" adlı əsərində yazır: "Şirvanlı Mahmud ağa Sadıqcanın tərifi eşidib onun Şirvana təşrif gətirməsini xahiş edir. Mahmud ağa Sadıqcanı dəvət etmək üçün öz məclisinə Hüməyin təxəllüsü ilə məşhur olan bir tarzəni Şuşa şəhərinə göndərir. Sadıq əvvəlcə gəlmək istəmir, sonralar isə necə olursa razılıq verir. Mahmud ağa onun Şamaxıya gəlməsindən son dərəcə şadlanaraq Sadığa lazımı qədər hörmət edir, hətta onu dəvət edib gətirdiyi üçün Hüməyinə də mükafat verir. Sadıqcan məclisdə kamali-zövqlə tar çalmağa başlayır. Məclis Sadığın böyük məharətlə tar çalmağını alqışlayır. Hüməyin günəş qarşısında ay olsa da, günəşin qarşısında sönüklüyünü hiss edərək Şirvanda dəxi qala bilməyib təcili olaraq Şuşaya gəlir. Mahmud ağanı həvc edib, Sadıq haqqında nalayiq sözlər söyləməyə başlayır.

Bu əhvalatı eşidən Sadıqcan Şirvana qayıtmaq şərtilə Şuşaya getməyə Mahmud ağadan icazə alır. O, Şuşaya qayıdarkən eşidir ki, Hüməyn yalan və böhtan ilə onun şəxsiyyətinə toxunub. Hüməyinin bu nalayiq işlərindən qəmgin olan Sadıq Şirvana qayıtmaqdan imtina edir.

¹ Ə.Babayev. Xatirələrım. Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivi, inv. № 90 "A".

Mahmud ağa Sadığın qayıtmamasından kədər-lənir və Seyid Əzim Şirvanidən xahiş edir ki, məktub vasitəsilə Sadığın gəlməməsi səbəbini sorsun. Seyid Əzim isə məktub yazıb Sadıqdan gəlməməsi səbəbini soruşarkən, Sadıqcan həcvin surətini məktubla Seyid Əzimə göndərir".¹

Sadıqcanın məktubunu alan Seyid Əzim Hüməyinin yazdığı həcvin müqabilində ona cavab olaraq 60 misradan ibarət müxəmməs formasından bir həcv yazmışdır. Bu həcv olduqca kəskin şəkildə yazıldığına görə Seyid Əzimin son illərdə çap edilmiş külliyyatına daxil edilməmişdir. Lakin həmin şeir Seyid Əzimin oğlu tərəfindən, şairin 1897-ci ildə Təbrizdə çap olunmuş divanında verilmişdir. Şeirdən şairin Sadıqcanla tez-tez görüşməsi, onun məclislərində iştirakı məlum olur. Seyid Əzim, həmin müxəmməsində Mahmud ağanı, onun musiqi məclisini tərifləyir, burada Sadıqdan başqa Səttar, Mirzə Məhəmməd həsən, Hacı Hüsü, Şükür kimi məşhur xanəndələrin çıxış etməsini də söyləyir. Sadıqcanı müdafiə edən şair şeirdə Hüməyinə xitabən deyir:

*Ey Hüməyi, bu nə ətvar idi izhar elədin.
Çərxi bəd-mehr kimi zülmü pədidar elədin.
Sübhi-kasib kimi sadıq üzünü tar elədin.
Sadığın sabiti-əşkin üzə səyyar elədin.
Şəfəqi-eşqlə ruxsarını gülnar elədin.*

*Dostluqda nə üçün gözləmədin əndazə,
Düşmən oldun niyə ol sərvi-qədi tənnazə.
Qələyi Şişəyə saldın gedibən avazə.*

¹ M.A.Müctəhidzadə. Qarabağnamə (əlyazması). Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivi, qovluq № 78 "A".

*Ki, Filani ruxi-zibayə vurardı cazə.
Şahidi-ismətə məşşətəlik izhar elədin.*

*Sadığın naməsi gəldi mənə ey talibi-Vaz,
Sanki yazmışdı onu nazilə Mahmudə Əyaz.
Leyk başdan ayağa işvə idi suzi güdaz.
Görünür eşqi-həqiqin demisən eşqi-məcəz,
Ey bəradər, nə üçün sən belə rəftar elədin.*

*Sadığın vəsfini dəstanə gətirdin sən özün,
Gedibən kişvəri-Şirvanə gətirdin sən özün,
Töhfə tək bəzmi-Süleymanə gətirdin sən özün,
Mindirib rəxşini meydana gətirdin sən özün,
Vəsfini aləmə Firdövs kimi car elədin.*

*Ey əzizim, gəlibən şur ilə köftarə özün,
Eylədin haqlı Züleyxa ruhi-dildarə özün.
Çəkdin ol Yusifi-gülçöhrəni bazarə özün,
Eylədin ərz mətə eyni xiridarə özün,
Sonra döndün niyə bəs təlqi-xiridar elədin.*

*Ey hümayi-qəsəm ol padişahi-qəhharə,
Ki, veribdir qulağa səm necə gör nəzzarə,
Hüsn də Yusif ola gər o məhi səyyarə,
Olmayıb pirəyəni-isməti hərgiz parə,
Yox yerə sən bu işi böylə qərəz dar elədin.*

*Xub, tutaq Sadığa lazım görünürdü böhtan,
Neyləmişdi sənə Mahmudağa ey ruhi-rəvan,
Şərm edib, gözləmədin həqqi-nəmək, hörməti-nan
Gedibən Qələyə¹ haqqında danışdın hədyan
Filhəqiqə nə onu, sən özünü xar elədin.*

¹ Qələl – Şuşa şəhəri.

*Ağanın neməti-əlvani gözündən gəlsin,
Süfreyi-bəzmi-Süleymanı gözündən gəlsin.
Kababü şərabü bəryani gözündən gəlsin.
Meyi olsun cigərin qanı gözündən gəlsin.
Çünki həqiqində olan feyzini inkar eldin.*

*Gəlmisən bir neçə dəfə sən özün Şirvanə,
Hüsndə bənzər idin mehri məhi-təbanə,
Sənə də Mahmudağa etdi xəyanət ta nə?
Niyə bica yerə saldın kişini böhtanə,
Binəvanın nə üçün fışqını iqrar elədin.*

*Nəğəmat əhlinə Mahmudağanın rəğbəti var,
Bilməyən yoxdu bu əsrarə onun şöhrəti var.
Gər ola həqqi də vardır kişinin dövləti var,
Dövləti, mərifəti, ləzzəti var, hörməti var,
Sən bu zahir işi, bais nədir inkar elədin.*

*Saxlamaq adət olubdur kişiyə xanəndə,
Neçə xanəndə ona yeksər olub payəndə.
Biri Səttar, Həsən, çəndi bilirsən sən də.
... ola hər kimsə məgər sazəndə?
Sadığa kəzbi nə üçün belə səzavar elədin.*

*Çəkməyirdin nə üçün bəs Şükürün qeyrətini,
Həm... ..həm də yazığın övrətini,
Gəlibən, kəsib yeyəydin Mahmudağanın...
.....
İndi bəs qeyrətü namusa gəlib ar elədin.¹*

¹ Seyid Əzim Şirvani. Divan, Təbriz, 1897-ci il, səh. 226–228.

Sadıqcanın sənətinə və şəxsiyyətinə son dərəcə vurulan Mahmud ağa onu xanəndə Hacı Hüsü ilə tez-tez Şamaxıya qonaq dəvət edərdi. Bu işə Xanqızı Xurşidbanu Bəyim Natəvanı əsəbiləşdirərdi. Çünki Sadıqcan Xanqızının məclislərinin yaraşığı idi. İstər Xanqızı sarayında düzəldilən ziyafətlərdə və istərsə də "Məclisi-üns"ün yığıncaqları Sadıqsız keçinməzdi. Maraqlı burasıdır ki, Mahmud ağa da Sadıqsız keçinə bilmirdi. Deyilənə görə Sadıqın üstündə Mahmud ağa ilə Natəvan arasında uzun illər yazışma olmuşdur.

Hətta bir dəfə nə təhər olmuşsa, Sadıq Şamaxıya gəlməkdən imtina edərkən Mahmud ağa şair Seyid Əzim Şirvanini Sadıqcanın dalınca Şuşa şəhərinə göndərmişdir. Böyük şair Şuşaya gəlmiş və Şuşa haqqında bu beyti söyləmişdir:

*Şəhri-Qarabağa Şişə qoymuşlar ad,
Bu şəhər pərilərdən olubdur abad.
Təxsiri-pəri Şişədə qalmaq xoşdur,
Amma bu pərilərin, əlindən fəryad.*

Sadıqcan toy şənliklərində və məclislərdə çalmaqla bərabər Şuşada və Tiflisdə göstərilən teatr tamaşalarının fasilələrində də bir tarzən kimi çıxış edirdi. Məsələn, 1886-cı il dekabrın 29-da Tiflisin "Artsruni" teatrının binasında M.F.Axundovun "Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah" komediyası tamaşaya qoyulmuşdu. Həmin tamaşanın afişasında yazılmışdı ki, tamaşanın fasilələrində məşhur tarzən Sadıq çalacaq, xanəndə Mirzəli isə oxuyacaqdır.

Tiflisdə çıxan "Kavkazskoye obozreniye" adlı siyasi, ədəbi və yumoristik qəzet də bu tamaşa haqqında maraqlı yazılar vermişdi. Qəzetdə "Teatr və mu-

siqi" rubrikası altında dərc olunmuş məqalədə Sadıqcanın və xanəndə Mirzəəlinin çıxışlarına aid məlumatda deyilirdi: "Komediya səhnədə sönük keçdi... Tamaşanı maraqlı edən əsasən sazəndələr idi. Tarda bütün Zaqafqaziyada birinci tarzən sayılan məşhur Sadıq çalırdı. Onun çalğısı aydın, sənətkarlıq cəhətcə dəqiq, güclü və məlahətli idi.

Yaxşı olardı ki, bizim Tiflis bəstəkarları Sadığın Tiflisə gəlməyindən istifadə edib ondan Şərq havalarını öyrənələr. Bu işə yeni əsərlər yazmaqdan ötrü yaxşı material ola bilər.

İran şahının saray müğənnisi Mirzə Əli oxudu. Mirzə Əli geniş diapazonlu səsə malik olan tenor tipli xanəndədir. O, əvvəllər dini havalar oxuyurmuş. Ancaq yaxın zamanlardan müasir nəğmələrə keçmişdir. Odu ki, hələlik onun oxumaqlarında dini motivlərin təsiri vardır. Lakin buna baxmayaraq Mirzə Əlinin oxumağı öz təsir və səmimiyyəti ilə insanda həqiqi zövq oyadır".¹

Sadıqcan Şuşada təşkil olunan birinci Şərq konsertində (1901) iştirak etmiş tarçalanlar sırasında ilk dəfə olaraq tarda solo "Mahur" çalmışdır.

Sadıqcan sözün ən geniş mənasında novator tarzən idi. O, təxminən 1870–1875-ci illərdə İran tarı üzərində hərtərəfli rekonstruksiya aparır. Yəni o, tarın təkmilləşməsi üzərində işləyərək onun quruluşunu dəyişdirmişdir. Tarın qolunda olan bir çox artıq pərdələri atıb 17 pərdə saxlamış, tarın səsini gücləndirmək üçün birinci qoşa ağ simin və qoşa sarı simin hərəsindən bir oktava yuxarı zil səslənən iki cüt cingənə simi əlavə etmişdi. Tarın rezonansını artırmaq, həm də lazım gəldikdə səsləndirmək üçün sarı simdən bir oktava

¹ Bax: "Kavkazskoye obozreniye" qəzeti, 4 yanvar 1887-ci il, № 3.

aşağı, yəni bəm səslənən bir qalın sarı boş sim də artırdı. Bundan əlavə tarın qolunun yuxarısında, yəni kəlləyə yaxın yerdə əlavə pərdə bağlamaq ilə "lal barmaq" üslubunu da icad etdi. Sonra o, tarın çəngəl olmasına yol verməmək üçün çanağının içərisinə ağac darağını dəb salmışdır.

Sadıqcana qədər tarı adət üzrə diz üstə qoyub əyilərək çalardılar. Sadıqcan bu primitiv qaydanı da ləğv edib tarın tarixində ilk dəfə onu sinə üzərində əlində tutaraq çalmağa başlamışdı. Sadıqcana qədər tarın beş simi var idi. O, tara altı sim də əlavə edib onun sayını 11-ə çatdırmışdır. Professor Saşa Oqanezaşvili yazır ki, "Sadıq tara 8 sim əlavə etmişdir. Bunlar "Re" və "Sol" səslənir".¹

Sadıqcanın tar ifaçılığı qaydaları üzrə irəli sürdüyü bütün bu yeniliklər az zamanda bütün Zaqafqaziya və Orta Asiya tarzənləri tərəfindən danışıqsız qəbul olundu. Onun yaratdığı yeni tar, yəni Azərbaycan tarı çox az müddət içərisində bütün Qafqaz və Orta Asiyada mövcud olan primitiv, beş simli, zəif səslı İrən tarını sıxışdırıb ortadan çıxartdı.

Tarın quruluşunda etdiyi bu yeniliklərlə Sadıq tarın ifaçılıq texnikasını yüksək bir mərhələyə qaldırdı. Beləliklə, tar ifaçılıq sənətində bir musiqi aləti kimi daha mühüm rol oynamağa başladı. Təsadüfi deyildir ki, onun tarını xalq "sehirli tar", "Sadıqı isə "tarın atası" hesab etmişdir. Bülbül yazır ki, köhnə İrən tarı gözəl musiqiçi Sadıqcan tərəfindən təkmilləşdirildikdən sonra

¹ Saşa Oqanezaşvili. Tar. "Dan yıldızı" jurnalı, Tiflis. 1926-cı il. № 10, səh. 35.

onda çalınan havalar daha rəngarəng səslənməklə əsl xalq çalğı alətinə çevrildi.¹

Lakin Yaxın və Orta Şərq xalqlarının istifadə etdikləri tar alətləri içərisində Azərbaycan tarı özünün istər forması, məziyyəti, istərsə də kamilliyi cəhətdən seçilir. Bu tarın yaradıcısı isə dediyimiz kimi, böyük tarzən Sadıqcan olmuşdur.

Məşhur türk musiqişünası Rauf Yektabəy Qafqaz musiqisinə aid yazılarında Sadıqın sənətkarlığına və onun tara etdiyi yeniliklərə yüksək qiymət verərək yazmışdır: "Sadıqın musiqiçilik şöhrəti bütün Qafqaza yayılmışdı. Tarzənlikdə dahi olan Sadıq 5 simli tara 6 sim əlavə edib onu zənginləşdirmişdir".² Rauf Yektabəy Sadıqı dövrünün bir çox xanəndələri ilə müqayisə edərək üstünlüyü ona vermişdir:

"... Tarzən Sadıqdan sonra Qafqazda Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Yusif, Həsənçə, Dəli İsmayıl, Həşim və Əbdülbaqi adlı xanəndələr şöhrət qazanmışlarsa da, lakin bunların heç biri Sadıq dərəcəsinə çatmamışlar".³

Sadıq musiqi tariximizdə bir bəstəkar kimi də məşhur idi. O, Azərbaycan muğamına da bir sıra yeniliklər gətirmişdir. Sadıq "Segah" muğamını inkişaf etdirərək, tarın qoluna "zabul" pərdəsini, "Mirzə Hüseyn segahı"na isə "Müxalif"i əlavə etmiş, "Mahur" muğamını təkmilləşdirmişdir. O, tarın qoluna "zabul" pərdəsini əlavə etməklə bu muğamı həm aşağı reqistrdə, həm də orta reqistrdə oxumaq imkanı yaratdı. Yəni xanəndə tarın yuxarısında kölləyə yaxın yerdə "Zabul"

¹ Bülbül. Xalqın yaradıcılığı. "Pravda" qəzeti, 2 aprel 1938-ci il, № 91.

² Bax: Rauf Yektabəy. Qafqaziyədə musiqi. "Şəhbal" jurnalı, İstanbul, 1912-ci il, № 59, səh. 210.

³ Yenə orada.

pərdəsində oxumağa başladı. Bunlardan əlavə böyük xanəndə Hacı Hüsni Sadiqcanın müşayiəti ilə "Kürdü" muğamına, "Şahnaz"a əlavə edərək onun müşayiəti ilə "Kürdü-Şahnaz" oxumuşdur. O eyni zamanda Sadiqın köməyi ilə "Qatar" muğamını yaratmışdır.

XIX əsrin doxsanıncı illərində Azərbaycanın məşhur mədəniyyət xadimi və görkəmli dramaturqu Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə Şuşada "Xeyriyyə gecələri" və musiqi səhnəcikləri göstərilirdi. Bu xeyriyyə gecələrinə və musiqi səhnəciklərinə şəhər əhli böyük maraq göstərirdilər. Sadiqcan "Xandəmirovun teatrı"nda verilən "Xeyriyyə gecəsi"ndə Cabbar Qaryağdı oğlunu müşayət etmişdir. Gənc xanəndə ustad tarzanın tarla verdiyi suallara bülbül tək cəh-cəh vuraraq cavab verir.

1897-ci ildə Şuşada yenə də Əbdürrəhim bəyin rejissorluğu ilə yerli həvəskarlar böyük Azərbaycan şairi Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeməsindən "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" parçasını musiqili səhnəcik kimi göstərmişlər. Məcnun rolunu oynayan xanəndə Qaryağdı oğlu Cabbar başına quş yuvası qoyub səhnəyə çıxmışdı. Bu ilk musiqili tamaşının musiqisini Sadiqcan tərtib etmişdir. Bu ilk tamaşa çox bəsit olsa da dinləyicilərə dərin təsir bağışlamışdı. O zaman 13 yaşlı Üzeyir bəy də Cabbar Qaryağdı oğlunun Məcnun rolunda çıxışına və Sadiqcanın qeyri-adi çalğısına böyük həyəcanla tamaşa etmişdi.

Azərbaycanda ilk "Şərq konserti" 1901-ci ilin yayında Şuşada yenə də yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə verilmişdir. Həmin konsertdə Qarabağın adlı-sanlı məşhur xanəndə və çalğıçıları iştirak etmişlər.

Bu konsertdə Sadıqcan Qaryağdı oğlu Cabbarı müşayət etməklə tərda böyük ustalılıqla "Orta-Mahur"u solo çalmışdır. Məşhur jurnalist və publisist Əhməd bəy Firəngi (Ağa oğlu) bu ilk Şərq konserti haqqında "Kaspi" qəzetində böyük məqalə ilə çıxış etmişdir.

Böyük tarzən muğam şöbə və guşələri ilə yanaşı bir çox təsnif və rənglərin də müəllifidir. O, eyni zamanda bir çox oyun havalarının da yaradıcısıdır. Qurban Pirimov söyləyirdi ki, Sadıq hər il toy mövsümü başlananda yeni bir mahnı və oyun havası bəstələyirdi. "Vağzal", "Soltanı", "Uzun dəre", "Bənövşə", "Əsgərani", "İnnabi" kimi məşhur oyun havaları onun yaradıcılıq nümunələridir.

Görkəmli bəstəkar-musiqişünas Əfrasiyab Bədəlbəyli Sadıqcanın tara və muğamata gətirdiyi yenilikləri yüksək qiymətləndirərək yazırdı: "Əgər muğamatın ifası sahəsində tarın musiqi alətləri içərisində birinci yer tutduğunu nəzərə alsaq Mirzə Sadığın kəşf etdiyi yeniliklərin, nəticə etibarlı ilə Azərbaycan musiqisi tarixində böyük bir dönüş yaratdığını təsdiq etmiş olarıq. Demək olar ki, Mirzə Sadıqdan başlayaraq Azərbaycan muğamatının mahiyyəti, onun ifadə vasitələri, təsir qüvvəsi və muğamatı ifa etmək üslubu yeni bir pilləyə qalxmış oldu. Mirzə Sadıq Azərbaycan musiqisi tarixində yeni bir səhifə açdı".¹

XIX əsrin əvvəllərində Şuşada bir neçə sazəndə dəstə və ansambl məşhur idi. Bu dövrdə tarzən Əli Şirazi, Mirzə Hüseyn adlı bir nəfər qarabağlı xanəndə ilə qarabağa İran tarı gətirir. Həmin Mirzə Hüseyn özünəməxsus fərdi üsul və üslubda Segahı başqa cür oxuduğuna görə Qarbağ əhli o dövrdən həmin segaha

¹ Ə. Bədəlbəyli. Qurban Pirimov. Bakı, 1955, səh. 18.

"Mirzə Hüseyni", yəni segahı Mirzə Hüseynin adı ilə adlandırmışlar.

Musiqişünas V.Əbdülqasimov bu faktın əleyhinə çıxaraq özünün: "Azərbaycan tarı" adlı kitabçasında göstərir ki, hələ Əli Şirazidən xeyli qabaq, təxminən 50-60 il qabaq Şuşada tar aləti olmuşdur. O özünün bu dərviş bayatısını sübut emək üçün Azərbaycan tarixi muzeyində rast gəldiyi tara istinad edərək yazır: "Bu yaxınlarda Azərbaycan tarixi muzeyində təsadüf etdiyimiz tarlardan birinin üzərindəki yazı yuxarıdakı fikri ("*yəni tarın XIX əsrin əvvəllərində Qarabağa gətirilməsini*" əlavə mənimdir – F.Ş.) fikri inkar etdi. Həmin tar çanağında belə bir yazı vardır: "Tar 1744-cü ildə Şuşada düzəldilmişdir".

Müəllifin belə bir uydurmağı həm maraqlı, həm də gülüncdür. Maraqlı burasıdır ki, müəllif şuşalıdır. Gülüncdür ona görə ki, Şuşa şəhərinin bünövrəsi 1750–52-ci illərdə qoyulmuşdur. Bəs onda necə olur ki, hələ şəhər bünövrə olunmamışdan 8 il əvvəl yəni 1744-cü ildə şəhərdə tar düzəldilmişdir?!

Qaldı Əli Şirazinin tarı Qarabağa gətirməsi faktını Türkiyənin məşhur musiqişünası Rauf Yekta bəy görkəmli musiqiçi Şərq musiqisinin professoru Saşa Oqanezaşvili və məşhur tarzən, bəstəkar və dirijor Azərbaycan muğamlarını ilk dəfə nota köçürən məşhur Cəmil Əmirov və Bülbül dəfələrlə etiraf etmişlər. Məncə məsələ aydındır, mübahisəyə ehtiyac yoxdur.

Əli Şirazidən ilk dəfə tar dərsi alan məşhur musiqiçi Əli Əsgər olmuşdur. Əli Əsgər əvvəllər ney, kamança çalmış, sonralar isə Əli Şirazidən tar çalmağı öyrənərək sazəndə dəstəsi yaratmışdı. Əli Əsgərin dəstəsinə əvvəllər xanəndə Həsəncə, sonralar Şəkər oğlu Kərim, kamançaçı Qaraçı Hacıbəy, balabançı isə

Hüseyn, qoşa nağarada çalan Qapançı oğlu Kərim idi. Əlişgərin dəstəsindən başqa o dövrdə Şuşa şəhərində məşhur xanəndələrdən Şahsənəm oğlanları Yusif və İsmayıl, Tükverdi Həsən, Kosa Məhəmməd bəy, Qaraçı Əsəd bəy və Mirzə İsmayıl Şuşada xanəndəlik sənətinin əsasını qoymuşlar. Və ilk sazəndə dəstələri yaratmışlar.

Göründüyü kimi, hələ XIX əsrin birinci yarısında Şuşada ilk sazəndə dəstə və ansamblları yaradılmışdır. Yeri gəlmişkən burada bir haşiyə çıxmaq istərdim. Bəzi müəlliflər daha doğrusu, "musiqişünaslar" musiqi tariximizi yaxşı bilmədiklərindən və onu dərinədən öyrənməyərək musiqi mədəniyyətimiz və onun bəzi nümayəndələri haqqında yazdıqları məqalə və tərtib etdikləri kitablarda musiqi tariximizi təhrif edərək bir çox məsələləri düzgün işıqlandıra bilməyərək ilk sazəndə dəstə və ansamblları barədə də bağışlanılmaz səhvlərə yol verirlər. Onlar ilk musiqi ansamblının birinci dəfə 1941-ci ildə guya Əhməd Bakıxanov tərəfindən yaradıldığını (?) iddia edirlər. Şübəhsiz ki, bu, tarixi əsası olmayan dərviş bayatılarıdır. Bəziləri isə ilk xalq çalğı alətləri orkestrinin 1920-ci ildə və yaxud guya 1931-ci ildə Azərbaycan radiosunun nəzdində yaradıldığını iddia edirlər.

Məlumdur ki, 1931-ci ildə Azərbaycan radiosunun nəzdində bəstəkar Müslüm Maqomayevin təşəbbüsü və Üzeyirbəy Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə ilk notlu "Şərq orkestri" yaradılmışdır. Mən fürsətdən istifadə edib həmin musiqişünasların nəzərinə çatdırmaq istərdim ki, qədim tarixə malik olan çalğı musiqimizi və onun ilk ansambl və orkestrlərinin tarixini saxtalaşdırıb gətirib dünənə, yəni əsrimizin 20–30-cu və 40-cı illərinə çıxarmaq bu sadəcə musiqi mədəniyyətimizin tarixini

saxtalaşdırmaq deməkdir. Bizim əlimizdə olan külli arxiv məxəzlərinə və nadir foto şəkillərə əsasən deyə bilərik ki, hələ XIX əsrin ikinci yarısının əvvəlinci illərində məşhur müğənnimiz Əbdülbaqi-Bülbülcan (Zülalov) 7 nəfər musiqiçidən ibarət ansambl yaratmışdır. Bundan sonra Azərbaycan tarının atası olan dahi Sadıqcan 1880-cı ildə ansambl yaratmış, dövrünün ən məşhur çalan və oxuyanlarını ansambl ilə cəlb etmişdi. Bu ansambl nəinki Şuşa, Şamaxı, Bakı musiqi məclislərində, Tiflisin konsert salonlarında, hətta Tehranda qurulan musiqi mərasimlərində iştirak edərək yüksək mükafatlara layiq görülmüşdür.

Sadıqcanın ansamblı Şuşa şəhərinin ziyafət salonlarında, xüsusilə Xan qızı Xurşid Banu Bəyim Natəvanın məclislərində, Tiflisin "Müçtihid", İrəvanın "Xür-rəm" bağlarında dəfələrlə çıxış etmişdir. O, eyni zamanda qeyd etdiyimiz kimi Şamaxıda Mahmud Ağanın, Tiflisdə knyaz Vezirşvililərin, Bakıda isə Məşədi Məlik Mənsurovun ən əziz və istəkli qonağı olardı. Hətta Mahmud ağa Sadığa çanağı tamam qızıldan olan bir tar belə bağışlamışdı.

Müasirlərinin əlyazmalarından aydın olur ki, Sadıqcan vətəni Şuşada az yaşamışdır. Ömrünün əksər illərini Qafqaz, İran, Orta Asiya və Türkiyənin şəhərlərində qurulan məclislərində keçirmişdir. Hətta 1872-ci ilin mart ayında Novruz bayramı münasibətilə o zaman İranın Rusiyadakı səfiri tərəfindən Peterburqa dəvət olunaraq Qafqazın sevimli xanəndəsi məşhur Səttar ilə səfirin məclisində çalıb-çağırılmışlar. Sadıqcan harda olmuşsa, böyük hörmətlə qarşılanmış, hər yerdə öz böyük sənəti ilə Azərbaycan tarının şöhrətini uca tutmuşdur.

Sadıqcanın ansamblında hətta iki rəqqas qız iştirak edərək qədim oyun havaları və göbək rəqslərini misilsiz məharətlə ifa etmişlər. Məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın səyahətnaməsindən bizə bir daha məlumdur ki, o hələ 1859-cu ildə Şamaxıda Mahmud Ağanın məclisində qonaq olarkən 11 musiqiçi və rəqqasələrdən ibarət musiqi ansamblı qonaqlar üçün çalıb oynamışlar.

Bəziləri də Azərbaycanda ilk orkestrin yaranması tarixini 1920-ci ildə "Şərq orkestri" ilə, bir çoxları isə 1931-ci il Notlu Şərq orkestrinin yaranması tarixi ilə bağlayırlar. Bu müddəalar da gülüncdür. Yəni də bizim əlimizdə olan arxiv materialları, foto şəkillər, afişa proqramlar, dövrü mətbuatda verilən elanlar və rəylərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, musiqi mədəniyyətimizin tarixində ilk dəfə Şərq Orkestrini yaradan məşhur ədibimiz və incəsənət xadimi Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev olmuşdur. O, hələ 1901-ci ilin iyun ayında Şuşada Xandəmirovun teatr binasında verdiyi Şərq konsertində 12 nəfərdən ibarət Orkestr təşkil etmiş və "Kaspi" qəzetinin verdiyi məlumatlara görə Orkestr "Arazbarı" ritmik muğamını böyük müvəffəqiyyətlə çalmışdır. Sonralar 1907-ci ildə tarzən Məşədi Zeynal Haqverdiyev, Səşə Oqanezaşvili və xanəndə İslam Abdullayev 30 nəfərdən ibarət Orkestr yaratmışlar.

Hələ 1906-cı ildə isə məşhur ictimai xadim həkim Kərim bəy Mehmandarov Şuşa realni məktəbinin nəzdində tələbələrdən ibarət Şərq Orkestri yaratmışdır.

Mən oxucunu yormağ istəmirəm. Belə tarixi faktlar bizim arxivimizdə kifayət qədərdir. Lakin onu əlavə etmək istərdim ki, musiqi tariximizi saxtalaşdıran uydurmalara tez-tez rast gəlməyimizin ən əsas səbəblərindən biri, hələ indiyə qədər musiqi tariximizin dərinədən

öyrənilməməsidir, yazılmamasıdır. Görəsən, işi kim görməlidir? Kim düşünməlidir? Müşkül məsələdir!

Sadıqcanın yaratdığı ansamblın şöhrəti bütün Yaxın Şərq və Orta Asiyaya belə yayılmışdı. Ansamblda Məşədi Cəmil, Cavad bəy Ballicalı Baxşı, Malibəyli Həmid, Məşədi Zeynal kimi tarzənlər, məşhur kamançaçılar: Bağdagül oğlu Ata, Mirzə Qaraçı Hacı bəy, ney çalan aşiq Nəcəfqulu, qoşa nağarada Levon Alikoşvili və Kərim, yastı balabanda Həşim, Heydər Əbdüləzim və başqaları çalıb çağırırdılar.

Ansamblın tərkibində məşhur mütrüb Mirzə İsmayıl daha görkəmli rol oynayırdı. Onun gözəl səsi olmaqla, həm də mahir tarzən idi. O zaman konsert və toylarda həm oynayıb, həm də oxuyana "Mütrüb" deyərdilər. Mütrüblər saçlarını çiyinə təkər, toyda saçlarını daraya-daraya oynadardılar. Məzəli kupletlər söyləyər və hazırcavab olardılar. Mənim özüm axırıncı mütrübü 1939-cu ildə Şuşada bir toy məclisində gördüm. Ona "Ceyran Salman" deyərdilər.

Şübhəsiz ki, Sadıqcanın ansamblını ən çox şöhrətləndirən xanəndələr idi. Bu ansamblı ilk dəfə XIX əsrin ən böyük müğənnisi Hacı Hüsü, Məşədi İsi, sonralar "Bülbülcan" ləqəbi ilə məşhur olan xanəndə Əbdülbaqi Zülalov, son illərdə yəni XIX əsrin 90-cı illərində isə böyük müğənnimiz Cabbar Qaryağdı oğlu, Keçəçi Məhəmməd, Zəbul Qasım, Şahnaz Abbas yaxından iştirak etmişlər.

Sadıqcanın ansamblında belə bir qayda var idi. Hər bir xanəndə müəyyən muğamın üzərində çalışaraq onu öz şəkəri hesab edər və həmin muğamı başqa muğamlara nisbətən daha düzgün, daha təsirli oxuyardı. Ansamblın verdiyi konsertlərdə Malibəyli Həmid "Rast", Zəbul Qasım "Zəbul-Segah"ı, Məşədi Məmməd

Fərzəliyev "Şüştər"i, Keçəçi oğlu isə "Çoban Bayatısı"nı oxuyardı. Məşədi Məmməd olan məclisdə və iştirak etdiyi konsertdə heç kəs "Şüştər" oxumağa cəsarət etməzdi. Məsələn, keçmiş Gəncə mahalının Boğmanlar kəndində Sarı Ələkbərin məclisində M.M.Fərzəliyev elə bir ustalıq və məharətlə "Şüştər" oxumuşdu ki, ondan sonra məclisdə olan xanəndələr oxumaqdan imtina etmişlər. Doğrudan da ifaçılıq sənəti tarixində heç kəs Məşədi Məmməd kimi "Şüştər" oxumamışdı. Onu da qeyd edirəm ki, musiqimizin son 70 ilində nə filarmoniya səhnəsində, nə radio və televiziya "Şüştər"i nə çalan, nə də oxuyan olmamışdı.

Tarzən Sadıqcanın ansamblı (tiflis, 1878-ci il)

Sadıqcan tarı elə məharətlə çalarmış, elə şirin barmaqlar vurarmış ki, hətta quşlar belə onun çalğısının səsndən həvəsə gələrmiş. Böyük tarzənin müasirləri olan Məhəmməd ağa Müctəhidzadə, şuşalı Xan İsmayıl, Məşədi Süleyman Mənsurov və Məşədi Müseyib Daşdəmirov öz xatirələrində Sadıqcanın qara-toyuq quşuna bir-iki yüngül təsnif və mahnı öyrətdiyini

təsdiq edirlər. Bu hadisənin canlı şahidi olan Qurban Pirimovun xatirələrində oxuyuruq: "Bir gün Sadıq məndən xahiş etdi ki, onun üçün Gülablıdan bir bülbül tutub gətirim, mən də bir şeydə bülbül, bir də qaratoyuq tutub apardım. Bir gün gəlib gördüm ki, o, qaratoyuğun qabağına bir güzgü qoyub, özü isə kənardə durub tar çalır. İndiki kimi yadımdadır. O, qaratoyuqların çöldə oxumaqlarına bənzəyən bir təsnif çalırdı. Güzgüdə öz şəklinə tamaşa eləyən qaratoyuq birdən başlayıb oxuyanda düzü mən təəccübümdən yerimdə quruyub qaldım... Sadıq belə sənətkar idi. O, görünməmiş bir möcüzə idi".¹

Sadıqcanın tarda işlətdiyi barmaqları, vurduğu alt-üst mizrabları hələ indiyə qədər heç kəs təkrar edə bilməmişdir. Onun sənəti barəsində Qarabağda çoxlu nağıllar, rəvayətlər yaranmışdı. Bunların yaranması isə heç də təsadüfi deyildir. Xalq öz doğma sənətkarını sevmiş və onun şərinə dastanlar söyləmişdir.

Təəssüf ki, dahi tarzən, Azərbaycan tarının atası çox yaşamadı. Cəmi 56 il. O, 1902-ci ildə gözlərini əbədi yumaraq o biri dünyaya köçdü... Bəzi müəlliflər Sadıqcanın guya Bakıda vəfat etdiyini uydururlar. Həqiqətdə isə Sadıqcan vətəni Şuşada vəfat etmiş və şəhərin "Mirzə Həsən qəbiristanlığında" dəfn edilmişdir. Bu əhvalatı mənə 1961-ci ildə Sadıqcanın gəlini Zümrüd xanım və nəvələri Əşrəf və Teymur Sadıqovlar söyləmişlər...

Xalqımız qədir-qiymət biləndir. Lakin biz bəzən laqeydlik xəstəliyinə tutularaq xalqımızın mənəvi və ictimai tarixində böyük xidmətləri olmuş bir çox sənətkarları unuduruq. Bəzən isə qeyrətə gəlib bir

¹ Bax: "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30 oktyabr 1955-ci il, № 44.

sənətkarı yada salanda belə onu düzgün qiymətləndirmirik. Məsələn axır vaxtlar bizdə çox pis bir adət yaranıb. Bir sənətkardan danışarkən, onun yaradıcılığından bəhs edərkən də onu həddindən artıq tərifləyər və şişirdərik. Lakin bəzən də mədəniyyətimizin tarixində görkəmli xidmətləri olan sənətkarları nəinki qiymətləndiririk, əksinə çox hallarda yada belə salmırıq. Məsələn, biz məşhur şairimiz Molla Pənah Vaqifi o qədər təriflər, həddindən artıq təbliğ edirik. Amma ondan heç də geridə qalmayan klassik şairimiz Qasımbəy Zakiri unuduruq. Şuşada Vaqifin qəbri üzərində ona əzəmətli abidə, evinin qarşısında isə büstün qoymuşuq. Vaqifin adına şeir klubu belə yaratmışıq. Amma Zakir kimi böyük şairi nəinki unutmuşuq, hətta indiyə kimi onun evinə xatirə lövhəsi belə vurmamışıq. Hərçəndi məşhur ədəbiyyatşünas Firidun bəy Kəçərli Zakiri Şərqi böyük dühası Şeyx Sədi ilə müqayisə etmişdir. Biz isə bilmirik onun qəbri haradadır və nə vəziyyətdədir. Sonra biz Mirzə Cəlili (Molla Nəsrəddini) göylərə qaldırır, amma Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi onun kölgəsində saxlayırıq. Mirzə Cəlilin adını çox yüksək tuturuq. Amma Haqverdiyevin nəinki seçilmiş əsərlərini tam çap etmirik, hətta Şuşada onun adına küçə belə qoymamışıq. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycanın bütün görkəmli sənətkarlarının hamısı xalqın oğludur. Bəs biz niyə birinə "doğma oğul", digərinə "ögey oğul" kimi baxırıq?! Böyük bəstəkarımız Üzeyirbəy Hacıbəyovu "doğma oğul" hesab edib onun seçilmiş əsərlərini çap edib ona Bakıda, vətəni Şuşada böyük heykəllər qoymuşuq. Bakı Konservatoriyası və Ağdam orta musiqi məktəbi və bir çox məktəblər, müəssisələr onun adını daşıyır. Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərində onun adına küçələr salınmışdır.

Bunlar hamısı çox yaxşı, Üzeyir bəy bütün bu qiymətlərə, ehtiramlara layiqdir. Bəs Azərbaycanın başqa bir böyük oğlu Cabbar Qaryağdı oğlunu niyə unuduruq? Əgər Üzeyir bəy opera musiqimizin əsasını qoyubsa, Qaryağdı oğlu Cabbar isə vokal məktəbimizin əsasını qoyub. Qaryağdı oğlu 70 il muğam dağlarında Fərhad kimi külüng vurub 500-ə qədər təsnif və mahnı müəllifidir. Eyni zamanda ilk opera artistidir. Cabbar Qaryağdı oğlu adi xanəndə olmamışdır. O, görkəmli musiqi xadimi, şair, bəstəkar və pedaqoq olmuşdur. İstər Şərqi, istərsə də Qərbi. Məşhur musiqi xadimləri Qaryağdı oğlunun təkrarolunmaz xidmətlərinə böyük qiymət vermişlər. Hətta Rusiyanın böyük şairi Sergey Yesenin onu "Şərqi musiqisinin peyğəmbəri" adlandırmışdı. Azərbaycan şairlərinin əksəriyyəti Qaryağdı oğlunun şərəfinə şeirlər söyləmişlər. Mən dəfələrlə deyib yazmışam. Bir daha demək istəyirəm: əgər Qaryağdı oğlu Cabbar olmasa idi, Üzeyir bəy olmazdı. Üzeyir bəy olmasa idi, Bülbül olmazdı. Bülbül olmasa idi, Fikrət Əmirov olmazdı.

Hələ 1897-ci ildə Şuşada Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin təşəbbüsü və rejissorluğu ilə Xandəmirovun teatrında "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" adlı bir pərdəli opera səhnəciyi verilmişdi. Tamaşada Məcnun rolunda Qaryağdı oğlu Cabbar çıxış etmişdi. O zaman 13 yaşlı Üzeyir bəy Əbdürrəhim bəy tərəfindən tamaşaya dəvət edilərək tamaşada, "Şəbu hicran" mahnısının xorla oxunmasında iştirak etmişdi. O zamanın mətbuatı bu səhnəciyin tamaşaya qoyulması nöinki Azərbaycanın, bütün Zaqafqaziyanın mədəni həyatında görkəmli bir hadisə kimi qiymətləndirmişdilər. 13 yaşlı Üzeyir bəy isə Cabbar Qaryağdı oğlunun Məcnun rolunda çıxışına böyük həyəcanla tamaşa etmişdi. Əgər

bu tamaşa olmasaydı, daha doğrusu 13 yaşlı Üzeyir bəy Cabbarın Məcnun roluna tamaşa etməsə idi 1908-ci ildə "Leyli və Məcnun" əsəri meydana çıxmazdı. Bu faktı sonralar Üzeyirbəy mətbuatda dəfələrlə etiraf etmişdi. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, "Leyli və Məcnun" tamaşasında oxunan bütün təsnif və mahnılar Qaryağdı oğlu tərəfindən müəllifə verilmişdir.

Üzeyir Hacıbəyovdan sonra Qaryağdı oğlu Cabbarın məşhur bəstəkar R.Qliyerin "Şah Sənəm" operasına, M.Maqomayevin operalarına və Fikrət Əmirovun "Kürd ovşarı" simfonik poemasının meydana çıxmasında yaxından köməyi olmuşdur. Belə misallar çox çəkmək olar. Bir sözlə, musiqimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, Qaryağdı oğlu Cabbarın böyük xidmətləri olmamış olsun. Belə olduğu halda bəs biz niyə bu böyüklüyündə sənətkarı inkar edirik?! Onu "ögey oğul" hesab edirik, vətəni Şuşada və Bakıda hələ indiyə qədər onun adına bir küçə və məktəb qoymamışıq.

Qaryağdı oğlunun şagirdləri Bülbülün, H.Sarabskinin, Qurban Pirimovun, Zülfü Adıgözəlovun adlarına Bakıda küçələr var. Amma Qaryağdı oğlu heç kəsin yadına düşmür.

Özü də axır vaxtları bizdə xoşa gəlməyən daha yeni bir "adət" peyda olub. Hansı sənətkarın oğlu, qızı, nəvəsi vəzifə sahibdirsə, mütləq o sənətkar yada düşəcək, ona yubiley keçiriləcək, haqqında kitab yazılacaq, adına küçə qoyulacaq, evinə xatirə lövhəsi vurulacaqdır və s. və i. Ən iyrenc isə münasibət yerliçilik, daha doğrusu "tayfaçılıq" məsələsidir. Əgər bir sənətkarın qohumu və "yerlisi" yuxarılarda işləyirsə, daha doğrusu liderlərdən birinin qohumu yerlisdirsə, onda o sənətkarın işi düzəlidir. Məsələn, 1990-cı illərdə Rəsul Rzanın və Məmməd Rahimin anadan olma-

larının 80 illiyi qeyd oldu. Rəsul Rzanın yubileyi televiziya qeyd edildi, haqqında qəzetlərdə böyük məqalələr və yazılar çap edildi. Bu çox yaxşı, bəs Məmməd Rahim?! Ona nəinki yubiley, hətta onun adını belə çəkən olmadı. Niyə?! Çünki onun yuxarılarda "adamı" yoxdur. Amma Rəsul Rzanın Yazıçılar İttifaqının sədri, Anar kimi oğlu var. Qaryağdı oğlu Cabbarın, Seyid Şuşinskinin, Hacı Ağa Abbasovun, Fatma Muxtarovanın adına küçə yoxdur. Amma həm Rəsul Rzanın, həm də Nigir Rəfibəylinin adlarına küçələr var. Ona görə ki, Anar var. Daha "maraqlı" bir səhnə. Molla Pənah Vaqifin adına olan küçə götürüldü. Onun əvəzinə yazıçı Həsən Seyidbəylinin adına qoyuldu. Niyə?! Ona görə ki, H.Seyidbəylinin oğlu Bakı Sovetində işləyir. Daha bir misal: Mirzə Mənsur Mənsurovun yaşamış olduğu evə gözəl xatirə lövhəsi vurulmuşdu. Adam baxanda ürəyi açılır. Ona görə ki, Mirzə Mənsurun nəvəsi nazirdir. Amma Bəhram Mənsurovun, Xan Şuşinskinin, Fikrət Əmirovun, Ədil İsgəndərovun, Seyid Şuşinskinin evlərinə hələ xatirə lövhəsi vurulmayıb. Niyə?! Ona görə ki, bu böyük sənətkarlardan heç birinin oğlu nə nazirdir, nə katibdir, nə çinovnikdir. Böyük sənətkarımız Qurban Pirimov haqlı demişdir: "Çalış ölmə!" Doğrudan da ağıllı deyilib. Lakin biz də əlavə etmək istədik: "Ölüyə də dayı lazımdır".

Deyilənsə görə Bakı Soveti nəzdində küçələrə ad qoymaq komissiyası vardır və həmin komissiyanın üzvlərindən bir də görkəmli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadədir. Bu çox yaxşı. Amma nədənsə Vahabzadə yoldaşı düşündürən yalnız şairlərdir və təsadüfi deyildir ki, Vahabzadənin qayğısı sayəsində son vaxtlar Bakının 10-a qədər küçəsi yalnız şairlərin adını daşıyıb. Bəs

xalqın başqa oğullarının dərdinə kim qalacaq?! Sabir demişkən "Öz haqqımızı tələb etməyə bitərəfiz". Amma odu öz qabağımıza eşməkdə "fironuq".

Şair də, yazıçı da, bəstəkar da, alim də, milli qəhrəman da, xanəndə də, Dövlət xadimi də – hamısı millətin oğludur. Biz onların heç birini unutmamalıyıq, hamısına eyni gözlə baxıb hörmət etməliyik. Məgər Azərbaycanın qəhrəman oğulları: Dəli Alının, general-leytenant İbrahim Xanı, Qaçaq Kərəmi, Səttar Xanı, Soltan bəyi, general-leytenant Fərəc bəy Ağayevi, general-leytenant Səməd bəy Mehmandarovu, general-leytenant İsmayıl xan Naxçıvanski, general Yaqub Quliyevi, Xəlil Məmmədovu, polkovnik Aslan Vəzirovu, görkəmli dövlət xadimi Süleyman Vəzirovu unutmaq olarmı?! Bunlarla yanaşı xalqımızın tarixində müstəsna xidmətləri olan Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Firidun bəy Köçərli, Bəkir Çobanzadə, Salman Mümtaz, Bədəl bəy Bədəlbəyli, Mirzə Muxtar, Sadıqcan, Seyid Şuşinski, Mikayıl Rəfili, Abbas Səhət, Əhməd Cavad, Fikrət Əmirov kimi nadir istedadlar haqqında elmi monoqrafiyalar yazmaq, onları xalqa, gənc nəsə tanıtdırmaq vaxtı çoxdan çatmışdır. Başqa xadimlər kimi yuxarıda adlarını çəkdiyimiz xadimlərin də adlarına nə bir məktəb, nə kitabxana, heç kənd klubu belə yoxdur.

Yeri gəlmişkən bir mühüm məsələnin üzərində dayanmaq istərdim. Keçən ilin oktyabr ayında Azərbaycan hökuməti "Tar evi" Dövlət Muzeyinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan muğam musiqisinin və ifaçılıq sənətinin görkəmli xadimlərinin yaradıcılıq irsinin təbliğ edilməsində muzeyin böyük əhəmiyyəti olacaqdır. Bu muzeyi məşhur tarzən Qurban Pirimovun evində

(Vidadi küçəsi 98 nömrəli evdə) təşkil etmək və həmin muzeyi Qurban Pirimov adına qoymaq nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bunlar gözəl təşəbbüsdür.

"Tar evi" muzeyinin yaradılması musiqi mədəniyyətimiz üçün böyük hadisədir. Lakin yaxşı olardı ki, bu muzeyə Qurban Pirimovun adı yox, onun sevimli müəllimi Azərbaycan tarının atası Sadıqcanın adı verilsin. Mən istərdim ki, istər oxucu, istərsə də Q.Pirimov sənətinin pərəstişkarları məni düzgün başa düşsünlər. Mən heç də Qurban Pirimovun ifaçılıq sənəti tarixində tutduğu rolu inkar etmirəm və bir daha oxucunun yadına salmaq istəyirəm ki, Qurban sənətini təbliğ edən və onun haqqında ən çox yazan məhz bu sətirlərin müəllifi olmuşdur. Bir daha təkrar edirəm, mən heç də Qurbanın böyük sənətini inkar etmirəm və çalğı musiqimizin bu iki nəhəng nümayəndəsini (Sadıqcan ilə Qurbanı) bir-birinə qarşı qoymuram və qoymaq fikrində də deyiləm. Onları, ümumiyyətcə sənətkarı sənətkara qarşı qoymaq ağılsızlıqdır. Amma nə təhərr deyərlər, hər kəsin payını özünə vermək lazımdır. Qurban da bizindir. Sadıqcan da bizindir. Hər ikisi musiqi mədəniyyətimizin məşhur xadimləridir. Amma burada böyük-kiçik məsələsi var. Həqiqətən çalğı musiqimizin tarixində Sadıqcandan böyük tarzənimiz olmamışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tarı Türküstan türklərindən (Əbu-nəsr Fərabi X əsrdə ixtira etmişdir) Fərabidən 9 əsr sonra Sadıqcan Azərbaycan tarını icad etmişdir.

Sadıqcanın böyük sənəti mahir çalğısı haqqında çox misallar çəkmək olar. Lakin Sadıq haqqında deyilən təriflərin ən qiymətliyi Qurban Pirimovun öz müəllimi haqqındakı xatirələridir. Bu xatirələri yeri

gəldikcə mən əsərlərimdə çox şərh etmişəm. Qurban əmi həmişə deyirdi: "Mənim iki müəllimim olub. Biri Sadıqcan, o biri isə Qaryağdı oğlu idi. Sadıq adicə tarzən deyildi, bir möcüzə idi. Onun çalğısını dinləyəndə elə bil dünyanı təzədən görürdün. Mənə sənəti öyrədən Sadıq olmuşdur. Mən musiqinin incə nöqtələrini yalnız böyük müəllimimin çalğısında duymuşam. Sadıq olmasa idi, məndən tarzən olmazdı. "Qafqazın bütün tarzənləri çalırdılar ki, Sadıqın çalğısını yamsılasınlar. Onun barmaqlarını heç kəs vura bilməzdi. O çalanda Xanqızı Natəvan həmişə ağlayardı. Sadıq başqa aləm idi. Bir də Firidun can, səndən bir təvəqqüm var. Sadıqdan yazanda onu heç kəslə müqayisə etmə. Analar bir də onu doğmaz". Qurban Pirimovun bu qiymətli sözlərində dərin bir mənə və inkaredilməz bir həqiqət vardır. Doğrudan da Sadıqcan Allah vergisi idi. Əgər Qurban Pirimov sağ olsaydı "Tar evi"nin öz sevimli müəlliminin adına verilməsini təhrik edərdi.

Bir çox sənətkarlar kimi Sadıqcan da unudulmuşdur. Onun adına nə bir küçə, nə də bir məktəb qoyulmuşdur. Məhz buna görə də biz bir daha hər kəsin payını özünə verməliyik. "Tar evi" muzeyini mütləq Azərbaycan tarının atasının adına qoymalıyıq. Onda bütün tarzənlərin ruhu şad olardı. Sadıqcan ölümündən sonra böyük bir məktəb qoyub getmişdi. Onun bir çox istedadlı şagirdləri böyük tarzənin irsini davam etdirərək Azərbaycan tarının şöhrətini uca tutmuşlar. Özü boyda sənətləri və mahir çalğıları ilə bütün yaxın Şərqdə və Qafqazda məşhur olan Məşədi Zeynal, Malıbəyli Həmid, Məşədi Cəmil və Qurban Pirimov kimi tarzənlər nəinki Sadıqcanın yolunu davam etdirmişlər, eyni zamanda bu yolu genişləndirib zənginləşdirmişlər.

MƏŞƏDİ ZEYNAL

Milli musiqi alətlərimizin tacı sayılan tardan söhbət düşəndə gözlərimiz önündə istər-istəməz böyük tarzən Sadıqcan və onun istedadlı şagirdləri – Malıbəyli Həmid, Məşədi Cəmil, Qurban Pirimov, Bala Məlikov, Məşədi Zeynal və b. canlanır.

Məşədi Zeynal klassik tar məktəbinin fədailərindən biri idi. O, çalğı musiqimizin inkişafında həlledici rol oynamışdır.

Məşədi Zeynal Haqverdiyev keçən əsrin 50-ci illərində Şuşanın Gərəkicahan kəndində anadan olmuşdur. Məşədi Zeynal Şuşa realni məktəbində oxuyarkən Firidun bəy Köçərli, Kərim bəy Mehmandarov, Yusif bəy Haqnəzərov, Nəcəf bəy Vəzirov, Azad bəy Əmirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cabbar Qaryağdı oğlu kimi məşhur mədəniyyət xadimlərinin mühitində boyabaşa çatmış, bir musiqiçi kimi Azərbaycanın istər vokal, çalğı və istərsə də teatr sənətinin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Lakin Məşədi Zeynal hər şeydən əvvəl məşhur tarzən idi. O, ustad tarzən Əli Əsgərdən, sonralar isə Sadıqcandan dərs almışdı.

Məşədi Zeynal gənc yaşlarından Şuşa məclislərinin yaraşığı olmuş, son dərəcə əzəmətli, lirik çalğısı ilə hətta dövrünün tanınmış musiqi xadimlərini belə valeh etmişdi.

Məşədi Zeynal uzun illər xalq məclislərində və "Şərq konsertləri"ndə Şahnaz Abbasi, Əbdülbaqini (Bülbülcanı), Çəkməçi Məhəmmədi, Məşədi Məmməd Fərzəliyevi, Segah İslamı, Məcid Behbudovu, sonralar

isə Seyid Şuşinski və b. müğənniləri sədəfli tarı ilə müşayiət etmişdi.

Şuşada ilk "Şərq konserti"ndə Məşədi Zeynal da çıxış etmiş, böyük ifaçılıq qabiliyyəti göstərmişdir.

Tarzən məşədi Zeynal.

1907-ci ilin yanvar ayının 20-də "Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti" Məşədi Zeynalın və digər sənətkarların iştirakı ilə yoxsul müsəlmanların xeyrinə təntənəli gecə təşkil edir. Həmin gecə haqqında "Kaspi" qəzeti öz

oxucularına yazırdı: "Gecənin proqramı çox maraqlı idi. Proqram 4 şöbədən ibarət idi ki, burada da əsas yer "Şərq konserti" nə verilirdi.

"Şərq konserti"ndə ən yaxşı müğənni və musiqiçilər iştirak edirdi. Buna görə də Şərq havalarını sevən dinləyicilər xüsusi həzz aldılar.

Konsert şöbəsini idarə edən cənab Bədəlbəyov¹ dinləyicilərin təkidi ilə "Durun gəlin, fürsət məqamıdır" mahnısını oxudu. Məşhur Qafqaz müğənniləri: Cabbar, İslam, Məhəmməd, tarçalan Zeynal, Şirin və b. gözəl mahnılar ifa etdilər. Bundan sonra dinləyicilərin xahişi ilə onlar öz mahnılarını bir də təkrar etməli oldular".²

Tarzən Məşədi Zeynal istər Şuşada, istərsə də Bakıda xalq şənliklərinin, konsertlərin və teatr tamaşalarının müvəffəqiyyətlə keçməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Üzeyir Hacıbəyov Məşədi Zeynalı istedadlı bir tarzən kimi opera tamaşalarında çalmağa dəvət edirdi. 1911-ci ildə "Leyli və Məcnun" operasının afişələrindən birində deyilirdi: "1911-ci il noyabrın 4-də Nikitin qardaşlarının teatr binasında Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operası göstəriləcək, operada xüsusi skripkaçı və məşhur tarzən Zeynal Haqverdiyev çalacaqdır".

1911–1918-ci illər arasında Bakı, Tiflis və Şuşa səhərlərində verilən opera, dram tamaşalarında və xeyriyyə gecələrində Məşədi Zeynal tar çalmış, həm də teatr tamaşalarının fasilələrində xanəndələri – İslamı, Seyid Şuşinskini, Məcid Behbudovu müşayiət etmişdi.

¹ Bədəlbəy Bədəlbəyov (1875–1932) məşhur xalq müəllimi və incəsənət xadimi, Azərbaycan SSR xalq artistləri Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəylilərin atası. – Müəllif.

² "Kaspi" qəzeti, 23 yanvar 1907-ci il.

1915-ci ilin mart ayının 13-də Bakıda "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən keçirilən "Şərq gecəsi"ndə Məşədi Zeynal tarda "Rahab, neydə isə Mirzə Abdulla "Rast" muğamını çalmışdı. Gecədə Hüseyn Ərəblinski Hamletin "Olum, ya ölüm" monoloqunu söyləmişdi. Həmin gecədə aşiq Abbasqulu, Abdal Qasım və Sarabski də iştirak etmişlər.¹

Məlumdur ki, tarçalanlar iki yerə bölünürlər, solo çalanlar, bir də xanəndəni öz çalğısı ilə müşayiət edənlər (akkompanator). Şübhəsiz ki, tarzənin xanəndə ilə çalması solo çalımınan fərqlənir. Azərbaycan musiqi tarixində elə tarzənlər olmuş ki, onlar xanəndəni öz gözəl çalğısı ilə məharətlə müşayiət etdikləri halda, solo çalarkən dinləyicini qane edə bilməmişlər. Əksinə, elə tarzənlər də olmuşdur ki, yaxşı solo çalmışlar. Məşədi Zeynal öz yaradıcılığında bu iki cəhəti bacarıqla birləşdirən bir sənətkar idi.

Məşədi Zeynal musiqi tariximizdə Sadıqçandan sonra ilk solo çalan tarzənlərdən biri olmuşdur. O, hələ 1897-ci ildə Şuşada Xandəmirovun teatrında verilən: "Xeyriyyə gecəsi"ndə tarda "Çahargah" çalmışdır. Xanəndələr arasında "Çahargah" muğamını Seyid Şuşinski kimi ustalıqla oxuyan, klassik tarzənlər arasında isə Məşədi Zeynal kimi məharətlə çalan olmamışdır. Şübhəsiz ki, "Çahargah"ı tamam-dəstgah çalmaq hər tarzənin işi deyildir. Bu muğamı çalan tarzənin güclü biliyi, onun iti barmaqları olmaqla bərabər, həm də texniki ustalığı və ifaçılıq priyomları da olmalıdır. "Çahargah" major muğamdır. Burada heç bir yalvarış, sızıltı və inilti motivləri yoxdur. Bu muğam üsyandır. Bunu yaxşı duyan Məşədi Zeynal öz çalğısında nəinki

¹ Bax: C.Cabbarlı adına Azərbaycan teatr muzeyi, afişalar fondu.

texniki ustalıq, həm də sonsuz melizm əlamətlərini nümayiş etdirməklə muğamın son dərəcə özəmətlı və nıkbın səslənməsinə nail olurdu. Tarzən muğamın "Hasar", xüsusilə "Müxalif" şöbələrində misilsiz barmaqlar vuraraq öz çalğısında nəinki xanəndə guşə və xallarını, hətta çətin zəngulə elementlərini belə məharətlə gəzişərdi. O da müəllimi Sadıqcan kimi cingənə simlərdə gəzişməyi, bir neçə formada alt-üst mızrablar vurmağı unutmazdı. Eyni zamanda Məşədi Zeynal heç bir zaman texniki ustalığa uyub muğamın bədii ifaçılıq xüsusiyyətlərini yaddan çıxaran tarzənlərdən deyildi. Məhz buna görə də saysız-hesabsız dinləyicilər həmişə onun çalğısının intizarında idilər. Çünki o, tarı sadəcə olaraq çalmır, onu oxuyurdu.

Məşədi Zeynal xanəndə oxutdurmaqda da məşhur idi. Klassik tarzənlər içərisində Məşədi Zeynal kimi xanəndəni oxutdurmağı bacaran tək-tək tarzənlər olmuşdur. Qocaman sənətkarlardan Qurban Pirimov, Mirzə Mənsur, Seyid və Xan Şuşinskilər bu sətirlərin müəllifinə Məşədi Zeynal haqqında olduqca qiymətli və maraqlı xatirələr söyləmişlər. Xan Şuşinski Məşədi Zeynalın "Zabul" çalmağını elə qeyri-adi bir məharətlə yamsılayırdı ki, adam məəttəl qalırdı. Özü də deyərdi ki, Məşədi Zeynal olan məclisdə hər xanəndə cürət edib oxumazdı. Çünki rəhmətlik, tarı elə çalırdı ki, elə bil tar xanəndə kimi dil açıb oxuyurdu. Bizim hamımız – Qasım, Seyid, İslam, Musa, mən "zabul" oxumağı onun çalğısından öyrənmişik. Mən tarın nə olduğunu və tarı necə çalmağın sirrini yalnız Məşədi Zeynalın çalğısında hiss etmişəm. Özü də bir layiqli insan kimi onun tayı-bərabəri yox idi. Son dərəcə alicənab, ağır bi adam idi. O, məclisə daxil olanda hamı ayağa qalxardı. Çünki

Məşədi Zeynal həm yaxşı sənətkar, həm də yaxşı insan idi.

Xanəndəni oxudan tarzəndir. Sazəndə dəstəsinin başçısı xanəndədirsə, lakin dəstənin bədii rəhbəri tarzəndir. Xanəndənin istər yaxşı, istərsə də pis oxuması tarzəndən çox asıldır. Tarzən istəsə öz rəvan, şirin çalğısı ilə xanəndəni ruhlandırdığı kimi, həm də sönük, xaric çalğısı ilə onu ruhdan sala bilər. Məhz Məşədi Zeynalda hər iki xüsusiyyət vardı. Hər xanəndə Məşədi Zeynal ilə oxuya bilməzdi. Həm də Məşədi Zeynal özü hər xanəndəyə tar çalmaq istəməzdi. Vay o günə ki, xanəndə bir balaca xaric oxuyaydı. Onda o xanəndənin evi yuxılandı. Bu vaxt Məşədi Zeynal nəinki çalğıni saxlardı, hətta xanəndənin məclisi tərək etməsini tələb edərdi. Bəzən isə belində saxladığı tapançanın dəstəyi ilə xanəndəni kətləyərdi. Oxucuya elə gəlməsin ki, Məşədi Zeynal qoçu idi. Heç də yox. Əksinə, Məşədi Zeynal son dərəcə mədəni, mülayim, geniş biliyi olan yüksək tərbiyəli ziyalı idi. Amma nədənsə bu sakit, ağırxasiyyətli sənətkar xaric oxuyan xanəndə eşidəndə varlığı sarsılırdı. Mərhum Mirzə Mənsur söyləyirdi ki, bir gün Məşədi Zeynal bir xanəndə ilə "İçərişəhər"də toyda çalarkən nə təhər olubsa xanəndə xaric oxuyub. Bu zaman mən qardaşım Məşədi Süleyman ilə Hacı Hacıağanın karvansarasında idik. Məşədi Süleyman Yusif bəy Dadaşovla nərd oynayırdı. Birdən kimsə içəri girib tələşlə qışqırdı:

– Ay Məşədi Süleyman, özünü toya yetir. Yoxsa, Məşədi Zeynal xanəndə filankəsi öldürür.

Bunu eşidən kimi hamımız qaçdıq ora. Onda gördük ki, Məşədi Zeynal tapançanın lüləyini xanəndənin boğazına dirəyib qışqırır:

– Ə, nadürüst, havaxacan xaric oxuyacaqsan?!

Məşədi Süleyman güc-bəla ilə Məşədi Zeynalı sakit etdi və məni göndərdi ki, get Şəkili Ələsgərin dalınca, denən Məşədi Süleyman çağırır.

Mirzə Mənsurun qısaca xatirəsində inkaredilməz bir həqiqət vardı.

Doğrudan da, keçmişdə gözəl bir adət hökm sürürdü. Xaric oxuyan xanəndəni məclisdən qovardılar və yaxud xanəndənin özü xəcalətindən bir neçə ay məclislərdə görünməzdi. Muğamatın soltanı olan Mirzə Muxtar haqlı olaraq deyirdi: "Xaric oxumaq fəlakətdir".

Bir gün də bir məclisdə "Şur" oxuyan xanəndə ağzını açarkən Məşədi Zeynal ondan soruşur:

– Gəda, nə oxuyursan?

– "Şur".

Məşədi Zeynal tarı yığışdırıb məclisə müraciət edir:

– "Camaat, bu mərsiyəxana tarzən lazım deyil. Oxuduğu isə "Şur" yox, şordu. Özü də talış şoru: həm duzsuz, həm də yağsız".

Musiqimizin Bülbülcan, Zəbul Qasım, Seyid Şuşinski, Segah İslam kimi görkəmli xadimləri yalnız Məşədi Zeynalın çalğısını dinləməyi, yalnız onun müşayiətilə oxumağı üstün bilirdilər. Məşədi Zeynal ilə uzun illər dostluq etmiş, böyük müğənni Seyid Şuşinski söyləyirdi ki, Məşədi Zeynal ilə çalib-oxuyanda mən həzz alardım. O, nəinki məni oxutdururdu, həm də öyrədirdi: onunla oxuyanda heç bir çətinlik çəkməzdim. Bütün Qafqazda tarçalanların hamısı Məşədi Zeynalın barmaqlarını vurmağa cəhd edərildilər. Mənim "Çahargah" ustası kimi püxtələşməyimdə Məşədi Zeynalın əməyi çox olmuşdur. O, mənə "Çahargah"ı "Mənsuriyyə" üstündə "Bərdaş" edib "Mayeyə" düşməyi məsləhət görürdü. "Çahargah" ustası olmuş Kosa Mərdan-

bəyin və Məşədi İsinin guşə-xallarını vurub, mənə təkrar etdirərdi. Mən muğamatın sirlərini Məşədi Zeynalın çalğısında duymuşam.

Məşədi Zeynal Azərbaycan musiqi xadimləri içəri-sində istedadlı bir tarzən, qabil bir sənətkar kimi şərəfli yer tutur. O, bütün ömrü boyu Azərbaycan xalqı üçün əvəzsiz sənətkar olmuşdur. Zeynal varlıların, kübar ailələrin deyil, geniş xalq kütləsinin zövqünü, mənəvi ehtiyacını ödəmək üçün çalmış, ömrünün son günlərində sevimli tarından ayrılmamışdı. O, müəllimi Sadıqcanın tar məktəbini nəinki davam etdirmiş, həm də bu məktəbi zənginləşdirmiş, onlarca istedadlı tarzən yetişdirmişdir.¹ Aydın məsələdir ki, tarın kök simini tarə Sadıqcan qoşmuşdur. Deyildiyinə görə Sadıqcanın ölümündən sonra həmin kök siminin "qonşuluğundakı" simi Məşədi Zeynal qoşmuşdur. Məşədi Zeynalın bu ixtirasından sonra tarzənlər kök simlə bərabər eyni zamanda barmaqları ilə bu simi də basaraq, kök simi iki aktavada səsləndirmişdir. Lakin bu yenilik əksər hallarda Sadıqcanın qoşduğu açıq (boş) sim hesabına edilməmiş, olsa-olsa əlavə bir sim kimi istifadəyə salınmışdır.²

Musiqi mədəniyyətimizin görkəmli xadimlərindən biri olan Məşədi Zeynal 1918-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

¹ Bax: Ə. Bədəlbəyli. Göstərilən əsəri, səh. 203.

² Müəllifin qeydiyyatıdır (tərtibçi).

MALIBƏYLİ HƏMİD

Baharın gözəl gecələrindən biri idi. Bədirlənmiş ay "Bağrığan" dağının arxasından çıxaraq öz ağ "kəlağayısını" gözəl Şuşanın üstünə sərmişdi. Dağətəyi dolanbac yolla dördətli bir araba yavaş-yavaş yuxarı qalxırdı. Ətraf tamam sükuta qərq olmuşdu. Yalnız yoxuş çıxan atların hərdən bir fırxırtısı ətrafa hakim kəsilmiş sakitliyi pozurdu.

Araba "Baş dolayı"nı döndükdən sonra "Əjdaha bulağı"nın yanında dayandı. Gənc arabaçı atlara su verib yenidən yoluna davam etdi. Sərnişinlər yorğun olduqlarından şirin yuxuya getmişdilər. Onlar toy məclisindən qayıdan Hacı Hüsü, Sadıqcan və bir də kamançaçı idi. Araba daha bir döngəni ötüb "Dötələb" in ətəyinə çatdıqda, artıq dan yeri sökülür, sərin meh əsirdi. Qəlbinə tənhalıq hissi bürüyən arabaçı həzin-həzin oxuyurdu. Onun ətrafa yayılan xoş səsi elə bil ki, yalçın qayaları, zümrüd yamaqları və sərin meşələri səhər yuxusundan oyadırdı. Arabaçı sərnişinləri unutmuşdu. O, "Segah" oxuyurdu. Onun məlahətli səsi sərnişinləri də yuxudan oyatmışdı. Arabaçı "Segah"ı gözəl güşələrlə bitirər-bitirməz:

– Sağ ol, Malibəyli balası, – deyər bayaqdan bəri qulaq asan sərnişinlər onu alqışladılar.

Malibəylinin arabası artıq "Xanlıq Muxtarın karvansarası" qabağında dayanmışdı. Sərnişinlər arabadan düşüb xudahafızlaşarkən Sadıqcan cavan arabaçını nahara dəvət etdi.

Günortadan bir qədər keçmiş "Merdinli məhəlləsi"ndə Sadıqcanın evində gözəl bir məclis qurulmuşdu. Geniş, işıqlı və rahat qonaq salonunda canlanma vardı. Buraya adlı-sanlı musiqiçilər, xanəndələr toplaş-

muşdı. Sadıqcanın məclisində xanəndələrdən Məşədi İsi, Hacı Hüsü, Şahnaz Abbas, Dəli İsmayıl, Əbdülbaqi (Bülbülcan) və Cabbar Qaryağdı oğlu da əyləşmişdilər. Bir qədər sonra gənc arabaçı da gəlib çıxdı. Sadıqcan arabaçını mehribanlıqla qəbul edib qonaqlara təqdim etdi.

Nahardan sonra məclisdəkilərə armudu stəkanlarda pürəng çay verildi. Bu zaman Sadıqcan "Sehrli tar"ını döşünə basıb məclisdə əyləşən xanəndələri bir-bir oxutdu. Hacı Hüsünün gözəl səsi, Əbdülbaqinin coşğun və sürəkli zəngulələri, Sadıqcanın əzəmətli çalğısı gənc qonağı heyrətə salmışdı. Məşhur xanəndələr oxuduqdan sonra Sadıqcan arabaçıya dedi:

– Oğlum, növbə sənindir. Bizim üçün bir şey oxu.

Bu sözləri eşidən gənc arabaçı özünü itirmişdi. O, məclisdə əyləşən xanəndələrin adlarını çox eşitmiş, onların bir neçəsini Malıbəyli kəndində məclislərdə, toylarda dinləmişdi. Usta xanəndələrin yanında oxumağı arabaçı ağına sığışdıra bilmirdi. Necə oxusun? Məgər onların yanında oxumaq asandır? Sadıqcan qonağın çəkdiyini hiss edib mehribanlıqla dedi:

– Bacıoğlu, hamımız sənə səsində qulaq asmaq istəyirik, çəkinmə, oxu.

Sadıqcanın sözləri arabaçı gənci ürəkləndirdi. O, "Segah"dan başqa bir şey bilmədiyini söylədi. Sadıqcan tarı "Segah" üstündə köklədi. Arabaçı gəncin oxuduğu "Segah" məclisdəkilərə xoş gəldi, onu yer-yerdən alqışladılar. Məşədi İsi dedi:

– Bala, sən gəl bu arabaçılığı burax getsin, xanəndəlik sənətini özünə peşə et, gözəl səsin var, hayıfdir. Şuşaya gəl, bizim "Xanəndələr məclisi"ndə muğamatdan dərslər al.

Sadıqcanın və Məşədi İsinin xanəndəliyə təhrik etdiyi bu gənc sonralar Azərbaycanda məşhur xanəndə və görkəmli tarzən kimi tanınan Malıbəyli Həmid idi.

Həmid İmamqulu oğlu Qurbanov 1869-cu ildə Şuşa yaxınlığındakı Malıbəyli kəndində anadan olmuşdur. Səfali, gözəl mənzərəli Malıbəyli kəndi Qarabağın ən böyük kəndlərindən idi. Malıbəyli kənd əhalisinin bir hissəsi o zaman arabaçılığı özünə peşə etdiyindən Həmidin babası və atası da arabaçılıqla məşğul olmuşdular. Gənc Həmid də atası kimi Yevlax-Şuşa arasında tacirlərin mallarını daşımaqla dolanırdı. Lakin bir xoş təsadüf onu bu əzablı "peşadən" əbədi xilas etdi.

Malıbəyli Həmid Sadıqcanın evindəki qonaqlıqdan sonra Hacı Hüsünün təşkil etdiyi "Xanəndələr məclisi"nə daxil olur. O, burada məşhur sənətkarlardan, xüsusən Hacı Hüsü və Məşədi İsidən klassik Şərq və Azərbaycan muğamlarını öyrənir. Çox incə, məlahətli səsi olan Həmid xanəndəlik sənətinə yiyələnməklə yanaşı, eyni zamanda tar çalmağı da öyrənirdi. Onun ilk tar müəllimi Sadıqcan olmuşdur.

Həmid Şuşa məclislərində bir xanəndə kimi tanınırdı. O, Şuşada ilk dəfə Nəcəfqulu ağanın məclisində Hacı Hüsü Məşədi İsi və Sadıqcanla birlikdə çıxış etmişdi. Xan Şuşinski danışdı: "Atam mənə söyləyirdi ki, Nəcəfqulu ağanın qonaqlığında Həmid elə bir "Rast" oxudu ki, hamı heyran qaldı. Hacı Hüsü dedi ki, gələcəyin oxuyanı bu Malıbəyli balası olacaq".

Bu məclisdən sonra Həmid tez-tez xalq şənliklərinə dəvət edirlər. Malıbəyli Həmid bir çox illər toy şənliklərində və xalq məclislərində məşhur tarzənlərdən Cavadbəy Xənzəyevski, Məşədi Zeynal, sonralar isə Məşədi Cəmil Əmirov və Qurban Pirimov ilə çalışmışdır. Malıbəyli Həmid qüdrətli xanəndə, eyni

zamanda gözəl tarzən və istedadlı aktyor olmuşdur. Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun", Məşədi Cəmil Əmirovun "Seyfəl-Mülük" opera tamaşalarının afişalarında onun adına tez-tez təsadüf edilir. Malıbəyli Həmid bu operalarda bacarıqlı aktyor kimi çıxış etmiş, böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

Tarzən Malıbəyli Həmid.

Malıbəyli Həmid xalq şənliklərinin və toylarının xoş keçməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. O, çox vaxt məclislərdə özü həm çalar, həm də oxuyardı. Görkəmli müğənni Seyid Şuşinski öz xatirələrinin birində

bu barədə yazır: "Mən Həmid ilə üç dəfə məclisdə çıxış etmişəm. Onun çalğısına söz yox idi. Həmiddə gözəl xallar, guşələr və çox şirin barmaqlar vardı. O, xanəndəni elə ustalıqla müşayiət edirdi ki, müğənni onun çalğısından həzz alırdı".¹

O, bütün muğamları tarda ustalıqla ifa etsə də, əslində məclis xanəndəsi idi. Onun xüsusi bir zövqlə oxuduğu "Rast" və "Segah" muğamları təkcə Azərbaycanca deyil, bütün Zaqafqaziyada böyük maraqla dinlənilmişdi.

Malıbəyli Həmid "Segah"ı şirin bir üslubda, yarıqlı oxuması ilə müasirlərindən fərqlənirdi. O, "Segah"ı bir neçə variantda oxuyarmış. "Yetim segah"ı və "Orta segah"ı daha gözəl, özünəməxsus orijinal bir şəkildə ifa edərmış. Belə nəql edirlər ki, Həmid "Orta segah" oxuyanda dəstgahı tarın sarı simlərində "Müxalif" hissəsindən başlayır, bir qədər gəzişdikdən sonra muğamın "Hasar" şöbəsinə keçirdi. O, "Hasar" üstündə elə nəfəslər, zərif xallar, həzin guşələr vurardı ki, hamı onu məftunluqla dinlərdi. "Müxalif"dən "Hasar"a keçmək Həmidin "Segah" muğamına gətirdiyi yenilik idi. Buna xanəndələr arasında "Həmid segahı" deyərdilər. O, eyni zamanda "Rast" ifaçısı kimi daha məşhur idi.

XX əsrin əvvəllərində Həmid ailəsi ilə birlikdə Gəncə şəhərinə köçür. Burada Malıbəyli Həmid Məşədi Cəmil Əmirovla tanış olur. Onlar uzun müddət əməkdaşlıq edirlər. Məşədi Cəmil tar çalmaqla Həmidin ən yaxşı müşayiətçisi idi. Maraqlı burasıdır ki, Məşədi Cəmilin oxumaq tərzinə daha yaxın bələd olan Malıbəyli Həmid də Məşədi Cəmili tarda müşayiət etmişdir.

¹ Bax: F.Şuşinski. "Seyid Şuşinski". Bakı, "İşıq" nəşriyyatı. 1991. səh. 170.

Hər iki istedadlı sənətkar Gəncə, Şəmkir, Qazax və Tiflis şəhərlərində və onların ətraf rayonlarında toy və məclislərdə müvəffəqiyyətlə çalıb-oxumuşdur. O zaman görkəmli müğənni kimi məşhur olan Malibəyli Həmid dəfələrlə İranın Rəşt, Ənzəli şəhərlərinə dəvət olunmuşdur.

Malibəyli Həmid qardaşı Əsgər Qurbanov və kamançaçı Böyük kişi Əliyevlə birlikdə bir çox illər çalıb-oxumuşdur.¹

1910-cu ildə Malibəyli Həmid "Qrammafon" şirkətinin dəvəti ilə Rıqa şəhərinə getmiş və səsinə vala yazdırmışdır. O, "Şur", "Rast", "Yetim segah", "Humayun" və bir çox təsnifləri və el mahnılarını oxumuşdur. Tarı Malibəyli Həmidin özü çalmışdı. Xanəndənin qardaşı Əsgər Qurbanov da bir neçə muğamı onun müşayiəti ilə oxumuşdur. Bu hadisədən bir neçə vaxt sonra yaradıcılığının ən səmərəli vaxtında Malibəyli Həmidin səsi batmışdır. Lakin o, qətiyyətlə ruhdan düşməmiş, tar çalmaq sənəti ilə daha ciddi məşğul olmağa başlamışdır. Qarabağ məclislərində, Gəncə toylarında və Tiflis şəhərində verilən konsertlərdə Malibəyli Həmid Keçəçi oğlu Məhəmmədi, Zəbul Qasımlı, Musa Şuşinskini, İslam Abdullayevi, Məşədi Məmməd Fərzəliyevi, Məmmədqulu Şuşinskini, Bülbülü tərdə müşayiət etmiş və xalq arasında "gözəl tarzən" adını ləyaqətlə daşımışdır.

Ömrünün 40 ilini Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin inkişafına həsr etmiş Malibəyli Həmid 1922-ci il mart ayının 22-də Ağdamda vəfat etmişdir.

¹ Malibəyli Həmidin qardaşı oğlu Muxtarın, öz doğma oğlu İmamqulunun, qızı Ağcanın, əmisi oğlu İsmayılın gözəl səsi olduğunu söyləyirlər. – Müəllif.

MƏŞƏDİ CƏMİL

Məşədi Cəmil Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində görkəmli xidmətləri olan simalardan biridir. O, gözəl tarzən, mahir müğənni, eyni zamanda istedadlı bəstəkar və dirijor olmuşdur.

Məşədi Cəmil Kərbəlayı Əmiraslan oğlu Əmirov 1875-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini mədrəsədə almış Cəmilin uşaqlıq və gənclik illəri maddi ehtiyac içərisində keçmişdir. On iki yaşında olarkən atası vaxtsız vəfat etdiyindən o, anası Məşədi Yaxşı ilə altı başdan ibarət ailələrini dolandırmaq üçün təhsilini yarımçıq qoymuşdur. Balaca Cəmil şəhərin "Torpaq meydan"ında bişmiş noxud satmaqla ailəsinə kömək edirdi. Ağır ailə vəziyyəti Cəmili məktəbdən ayırsa da, qəlbində musiqiyə olan coşğun həvəsini söndürə bilməmişdi. Əksinə, onun musiqiyə meyli getdikcə daha aşkar hiss edilirdi.

Cəmil məhəllə toylarında saatlarla çalib-oxuyanları dinləyirdi. Onu, hər şeydən əvvəl, tar aləti maraqlandırırırdı. O, toy olan salon və eyvanlarda pəncərəyə, həyətdəki ağaclara dırmaşıb gözlərini tarçalanın barmaqlarına zilləyər, çalınan havalara, oxunan mahnılara diqqət yetirərdi. Onun musiqiyə olan həvəsi haqqında Şuşada belə bir əhvalat söyləyirlər: "Bir gün Cəmilgilin qonşuluğunda toy məclisi qurulur. Samovarlara qulluq etməyi Cəmilə həvalə edirlər. Cəmil çayniki dəmləmək üçün böyük bir samovarın altına qoyub lüləyini açır... Elə bu zaman xanəndə onun çox sevdiyi mahnılardan birini oxuyur. Cəmil mətbəxin qapısını açıb xanəndəni dinləyir... Sevdiyi mahnını dinləyə-dinləyə xəyala dalan Cəmil samovarı unudur. Mətbəxdən qalxıb qonşu otağı bürüyən buğ toydakı adamların diqqətini cəlb edir.

Samovarin yanına gələnər suyun çaynikdən daşıb töküldüyünü, Cəmilin isə sakitcə dayanıb xəyala daldığını görürlər".

Cəmil tar çalmaq arzusuna çata bilmirdi. Buna baxmayaraq, ruhdan düşmür, ağacdən tara oxşar bir şey düzəldir, üstünə nazik məftildən "sim" çəkir, toylarda öyrəndiyi havaları öz "tarı"nda çalır, xoş səsi ilə zümzümə edirdi.

Məlum olduğı kimi o zamanlar Şuşa bütün Zaqafqaziyada ticarət şəhəri kimi məşhur idi. Burada ticarətlə əlaqədar olaraq sənətkarlıq da inkişaf etmişdi. Şəhər yoxsulları öz uşaqlarını məktəbdə oxuda bilmədiklərindən onları alış-verişlə məşğul olmağa, sənət öyrənməyə qoyardılar. Yeganə oğlunun gələcəyini düşünən Məşədi Yaxşı arvad da Cəmili şəhər dərziələrindən birinə şagirdliyə verir.

Cəmil paltar biçib tikməyi öyrənir, sifarişlər qəbul edir, beləliklə, şəhərdə ən qabiliyyətli ustalardan biri kimi tanınır. Bir müddət sonra dərzi dükanı açır. Onun müştərilərinin sayı gündən-günə artırdı. Get-gedə Cəmilin maddi vəziyyəti yaxşılaşır. Hətta o, şəhərin "Çöl Qala" məhəlləsində ikiotaqlı ev də tikdirir. Bir sözlə, Cəmil kasıbçılığın daşını birdəfəlik atır. Lakin musiqiyə daxilən duyduğu ehtiyac onu narahat edir, düşündürdü. O, şəhərdə məşhur dərzi yox, adlı-sanlı bir musiqiçi-tarzen kimi tanınmaq arzusunda idi. Cəmil bu məqsədlə tar çalmağı öyrənir. Cəmilin tar müəllimi Sadıqcan olmuşdur.

Dövrünün bir çox sənətkarları kimi Cəmil də böyük musiqişünas Nəvvabdan klassik Şərq muğamlarının sirlərini əxz edir. Bir müddət sonra isə o, dərzi sənətindən tamam uzaqlaşib tarzenliklə məşğul olur. Şuşa məclislərində ilk dəfə xanəndə Qaragöz Zülfüqarla

çalıb-çağırmağa başlayan Məşədi Cəmil tezliklə Qarabağ, Şəki və Şirvanda həm tarzən, həm də xanəndə kimi dinləyicilərin sonsuz məhəbbətini qazanır. Şübhəsiz ki, Məşədi Cəmilin bir tarzən kimi yetişib ad-san çıxarmasında Sadıqcanın böyük zəhməti olmuşdur. Böyük tarzən Nəvvabın musiqi məclisində olarkən başqa tarzənlər kimi Məşədi Cəmilin də musiqi təhsili ilə məşğul olmuşdur. Ona tarzənliyin sirlərini öyrətmişdir.

*Məşədi Cəmil Əmirov
(bəstəkar Fikrət Əmirovun atası).*

1907-ci ildə Məşədi Cəmil Gəncə şəhərinə köçür. Yerli musiqiçilər ilə yaxından tanış olur, beləliklə, şəhərin musiqi həyatında görkəmli rol oynayır. Məşədi Cəmil Gəncə məclislərində Məşədi Məmməd Fərzəliyevi, Malıbəyli Həmidini, Musa Şuşinski, sonralar isə Bülbülü və Seyid Şuşinski öz sədəfli tarı ilə müşayiət etmişdir. Bütün mahalda gözəl tarzən və mahir bir müğənni kimi məşhur olan Cəmili hamı öz şənliklərində, məclislərində görmək istəyirdi. O zaman xalq arasında

deyərdilər: "Cəmil məclisə dəvət edən uduzmaz". Çünki, Cəmil tar çalmaqla bərabər, həm də oxuyurdu. Məclislərdə Cəmil çox zaman Malibəyli Həmid, Malibəyli Həmid isə Məşədi Cəmilə tərda müşayiət edərdi. Bu məşhur sənətkarların məclisinə düşən dinləyicilər özlərini bəxtiyar hesab edərdilər.

1910-cu ilin ilk aylarında Məşədi Cəmil bir qrup musiqiçi ilə Rıqa şəhərindəki "Qrammofon" şirkətinə dəvət olunur. Burada o, bir sıra muğam və türk mahnılarını vala yazdırır. Məşədi Cəmil ancaq tarçalan kimi qalmaq istəmirdi. O, Gəncədə yaşadığı müddət ərzində tədricən qarmon, kamança, skripka və pianoda çalmağı da öyrənmişdi. Onun yaradıcılıq planları geniş idi. Cəmil dərk edirdi ki, dövrünün qabaqcıl bir musiqiçisi olmaq üçün ona birinci növbədə musiqi təhsili və not savadına yiyələnmək vacibdir. 1911-ci ildə o, musiqi təhsili almaq üçün Türkiyənin İstanbul şəhərinə gedir. İki ilə yaxın İstanbulda yaşayır. Bu müddət ərzində həm musiqi təhsili alır, həm not savadına yiyələnir, həm də Avropa musiqisi ilə yaxından tanış olur.

Məşədi Cəmil Türkiyədə olduğu illərdə Azərbaycan musiqisinin qızgın bir təbliğatçısı kimi çıxış edir. Onun İstanbulda verdiyi konsertlər böyük rəğbətlə qarşılanır. Məşədi Cəmil buradakı konsertlərində klassik Azərbaycan muğam və təsniflərini mələhətli səslə oxuyur, tərda isə solo çalırdı. Türklər tarı sinə üstə tutub çalmağı ilk dəfə Məşədi Cəmilin ifasında görmüşlər. O zaman İstanbul mətbuatında Məşədi Cəmilin türkləri valeh edən çalğısı haqqında səmimi rəylər yazılmışdı. Məşədi Cəmil İstanbulun musiqi ictimaiyyəti qarşısında Qafqaz musiqisi haqqında dəfələrlə məruzə etmişdi. Cəmilin Azərbaycan musiqisi və onun

məşhur nümayəndələri haqqındakı çıxışı türk musiqişünaslarını heyran qoymuşdu. İstanbulun ən nüfuzlu jurnallarından biri olan "Şəhbal" sənətkarın tarla birlikdə şəklini vermiş, haqqında böyük məqalə çap etmişdi. Məqələnin müəllifi Türkiyənin məşhur musiqişünası Rauf Yektabəy yazmışdı: "Qafqazın ən məşhur musiqi sənətkarlarından olan Cəmilbəy not öyrənmək və osmanlı musiqisini tədqiq etmək məqsədi ilə Gəncə şəhərindən bizə qonaq gəlmişdir. Biz onun vasitəsi ilə Qafqaz diyarının musiqisi haqqında olduqca qiymətli məlumatlar əldə etdik".¹

Azərbaycan musiqisi tarixində ilk dəfə muğamları nota salanlardan biri məhz Məşədi Cəmil olmuşdur. O, hələ 1912-ci ildə İstanbulda yaşadığı vaxt "Heyratı" muğamını nota salıb. "Şəhbal" jurnalının səhifələrində çap etdirmişdi. Azərbaycan muğam və mahnılarının Məşədi Cəmil tərəfindən nota köçürülməsini qiymətləndirən Rauf Yektabəy həmin məqaləsində deyir: "... Bu sətirlərin müəllifi Cəmilbəy Əmirovun nota saldığı "Heyratı" muğamını "Şəhbal"ın bu nömrəsində (59-cu nömrəsində) çap etdirmişdir. Biz Cəmilbəydən Qafqaz musiqisinin bir çox not yazılarını, həm də bu musiqiyə aid bəzi etnoqrafik məlumatları almışıq.

Cəmilbəy İstanbuldan vətəninə qayıdarkən Qafqazın ən gözəl şərqlərini nota salıb bizə göndərəcəyini vəd etmişdir. Biz bununla bizə yabançı olmayan Qafqaz şərqləri ilə dinləyicilərimizi şad edəcəyimizə ümid edirik".²

Məşədi Cəmil Türkiyədə təhsil aldığı müddətdə Şərqdə məşhur olan musiqi alətlərindən ud və kanonda

¹ Rauf Yektabəy. Qafqaziyədə musiqi, "Şəhbal" jurnalı, İstanbul, 1912-ci il. № 59, səh. 210.

² Yəni orada.

çalmağı da öyrənmişdi. 1913-cü ildə doğma vətəninə qayıdan Məşədi Cəmil özü ilə bu iki aləti də gətirmişdi.

Zəngin sənət təcrübəsi ilə vətənə qayıdan istedadlı sənətkar Gəncənin musiqi həyatında geniş fəaliyyət göstərir. O, 1913-cü ilin yayında şəhər musiqiçilərinin iştirakı ilə bir neçə şərqlə konserti təşkil edir. Onun həmyerliləri qarşısında özünəməxsus incə bir məharətlə türk şərqləri oxuması, ud və kanonda bir neçə muğamı gözəl çalmağı dinləyiciləri valeh edir. Həmin günləri sonralar xatırlayan qocaman xanəndə Musa Şuşinski demişdir: "Mən Məşədi Cəmili uşaqlıqdan tanıyırdım. Biz Şuşada qonşu idik. O, muğamları həm gözəl bilir, həm də zövqlə çalardı. Olduqca savadlı, mahnılarını elə məharət və ustalıqla oxuyurdu ki, adam heyran qalırdı. O, kanonda "Bayatı-Şiraz" çalanda dinləyicilər onu səhnədən buraxmazdılar".¹

Məşədi Cəmil Azərbaycan musiqisinin bir çox sahələrində hərtərəfli fəaliyyət göstərməklə teatr sənətimizin inkişafında da mühüm rol oynamışdır. O, Şuşada və Gəncədə olarkən Üzeyir Hacıbəyovun opera və operettalarında Məcnun, Zeyd, Kərəm, Rza bəy və başqa rolları müvəffəqiyyətlə oynamış, teatr orkestrlərinə dirijorluq etmişdir.

Məşədi Cəmilin Azərbaycan musiqi tarixində bir bəstəkar kimi də müəyyən xidmətləri olmuşdur. O, 1915-ci ildə "Seyfəl-Mülük" operasını yazır və əsəri tamaşaya qoymaq üçün bir çox xanəndə və musiqiçiləri Gəncəyə dəvət edir. "Seyfəl-Mülük" operasının ilk rejissoru SSRİ xalq artisti Sidqi Ruhulla bu tamaşa haqqında yazmışdı: "1915-ci ildə Gəncədə Məşədi Cəmil Əmirovun "Seyfəl-Mülük" operasını tamaşaya qoymaq

¹ M.Şuşinskinin xatirələri kitabın müəllifindədir. – Red.

üçün hazırlıq görürdük. Bu məqsədlə görkəmli xanəndə və sazəndələrdən Ələsgər Abdullayev, Məcid Behbudov və başqalarından ibarət bir qrup təşkil etmişdik: "Seyfəl-Mülük" operasının rollarını bu adamlar arasında bölüşdürdük. Operanın qəhrəmanlarından olan gənc Səadətın rolunu ifa etmək üçün məlahətli və incə səslı bir qız lazım idi. Bu isə bizim işimizi çox çətinləşdirirdi.

Keyli axtardıqdan sonra, nəhayət artistlərə rəğbət bəsləyən gənc bir oğlanı bizə nişan verdilər. O zaman həmin gəncə el arasında "Xanəndə Bülbül" deyirdilər. M.C.Əmirovun vasitəsi ilə Bülbülü çağırırdıq".¹

Bülbülə qız rolunda çıxış etmək təklif olunanda o:

– Necə, arvad tumanı geymək? Bu ki kişi üçün biabırçılıqdır! – deyərək əsəbiləşmişdi.

Lakin Məşədi Cəmilin xahişindən sonra Bülbül qız rolunda oynamağa razılıq vermişdi. Sonralar bu hadisəni xatırlayan Bülbül yazmışdı: "Mənim səhnəyə çıxmağıma aşağıdakı hadisə səbəb olmuşdur: mənim Gəncə dostlarımdan tarzən Məşədi Cəmil musiqili əsər yazmışdı. Müəllimimə qarşı olan hörmətimə görə onun əsərində qız rolunda çıxış etməyə razılıq verdim. O zaman aktyor qüvvəsinə olduqca ehtiyac olduğundan mənə iki rol verdilər: bir pərdədə mən vəzirin oğlu, digərində isə qız rolunda çıxış etdim".²

"Seyfəl-Mülük" operası Gəncədə iki dəfə oynanıldıqdan sonra 1916-cı il iyun ayının 3-də Tiflis şəhərində "Kazyonni teatr"ın binasında (hazırda Z.Paliaşvili adına Opera və Balet Teatrında) göstərilmişdi. Məşədi Cəmil operanın tamaşasında dirijorluq etmişdi. Sidqi Ruhulla yazır ki, tamaşa salonu adamlarla dolu idi.

¹ Bax: "Kommunist" qəzeti, 1957-ci il, № 304.

² Bülbül. Artistin yolu. "Bakinski raboçi" qəzeti, 16 mart 1938-ci il. № 61.

Azərbaycanlılardan başqa erməni, gürcü, ruslar da gəlmişdilər.¹ Operanın istər musiqisi, istərsə də artistlərin yaxşı oynaması xalqa xoş gəldiyindən tamaşa bir neçə dəfə göstərilmişdi.

Tiflis qastrollarından sonra Məşədi Cəmil gənc xanəndə Bülbül ilə İrəvana qastrol səfərinə çıxır. Bülbülün insanı valeh edən incə səsi, Məşədi Cəmilin şirin çalğısı İrəvan tamaşaçıları tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdı.

Məşədi Cəmil yenidən Gəncəyə qayıdır. Burada onun rəhbərliyi ilə musiqili gecələr, teatr tamaşaları və konsertlər verilərdi. Məşədi Cəmil şəhərin xanəndə və çalğıçılarını ətrafına toplayıb, onlarla yaxından məşğul olardı. O öz mənzilində tez-tez muğamat gecələri, yaxşı oxuyan və çalanların müsabiqələrini elan edib ən yaxşı ifaçıları mükafatlandırardı. Lakin bütün bu tədbirlər Məşədi Cəmili qane etmirdi. O, Gəncədə musiqi məktəbi yaratmaq, gənc musiqi istedadlarını toplayıb onlara elmi əsaslar üzərində musiqi təlimi öyrətmək arzusunda idi. Məşədi Cəmil bu məqsədə çatmaq – yəni Gəncədə musiqi məktəbi açmaq üçün dəfələrlə Yelizavetpol qubernatoruna müraciət etmiş, hətta Qafqaz canişinlərinin qəbulunda olmuşdu. Lakin ona öz nəci b arzusunu həyata keçirməyə imkan verilmədi. Əlbəttə, bu təəccüblü hadisə deyildi. Çünki bürokrat çar məmurları rus olmayan xalqların mədəni inkişafına müxtəlif bəhanələrlə maneçilik törədirdilər. Bunu başa düşən Məşədi Cəmil ruhdan düşmədi, öz şəxsi maddi imkanları əsasında "Muğamat kursu" açdı. Buraya gənc istedadları dəvət edib, onların musiqi təhsili ilə məşğul olmağa başladı.

¹ "Kommunist" qəzeti, 1957-ci il, № 304.

Məşədi Cəmilin çəkdiyi zəhmət hədəf getmədi. Bir çox cavan musiqiçilər onun təlimi sayəsində görkəmli sənətkar kimi Azərbaycan musiqisini inkişaf etdirərkən əvəzsiz xidmətlər göstərdilər. Seyid Şuşinski, Bülbül, Zülfü Adıgözəlov, Əli Cavad oğlu, Əbdürrəhman Fərəcov və Musa Şuşinski kimi xanəndələrin bir sənətkar kimi püxtələşməsində Məşədi Cəmilin müəyyən rolu olmuşdur. Mənim heç yadımdan çıxmaz. Günlərin birində, Şuşada Seyid Şuşinski bizdə qonaq olarkən mən ona keçmiş sənətkarların şəkillərini göstərdim. O, xüsusi bir maraqla sənət dostlarının şəkillərinə baxırdı, baxdıqca gah çöhrəsi tutulur, gah açılır, gah da dodaqlarında təbəssüm görünürdü. Birdən o, şəkillərin içərisində Məşədi Cəmilin 1912-ci ildə İstanbul şəhərində çəkdiyi şəkli görəndə ayağa qalxıb otaqda fikirli-fikirli o baş-bu başa var-gəl etdi. Sonra yenidən Məşədi Cəmilin şəklinə heyratla baxdı. Bir qədər keçməmiş yaş damcıları şəklin üstünə töküldü.

– Ağa, nə üçün bütün sənət dostlarının şəkilləri içərisində Məşədi Cəmilin əksini görəndə əhvalınız dəyişdi? – deyə soruşdum.

Seyid Şuşinski dərinə köksünü ötürdü, dəsmal ilə üzünü isladan göz yaşını silib dilləndi: – Eh... hanı o keçən günlər, gənclik illəri? Hanı Məşədi Cəmil... Məşədi Cəmilin adı çəkiləndə gəncliyimin ən xoş günləri bir-bir gözümün önündən keçir: Gəncə məclisləri, Tiflisin gecələri, Barjomi, Kislovodski, Şuşa yaylaqları – hansını deyim? Bu yerlərin hər daşına, hər bağçasına, coşğun sularına baxsan Məşədi Cəmil ilə keçirdiyimiz günlərin əksini görərsən.

Məni xanəndəlik sənətinə sövq edən, musiqiyə həvəsləndirən Məşədi Cəmil olmuşdur. Məşədi Cəmil Şərqi musiqisinə dərinə bələd olan mahir musiqi-

şünas, həm də çox şirin oxuyan və çalan idi. O "Rast" muğamını mayədə, "Segah"ı, "Şikəsteyi-fars"ı və "Şur"u pəsdən yaxşı oxuyardı. Məşədi Cəmil Hacı Hüsünün, Məşədi İsinin, Əbdülbaqinin (Bülbülcanın) xalları və guşələrini mənə öyrədirdi. Bir də Məşədi Cəmil olduqca mədəni, ağıllı, ürəyiaçıq və qonaqpərvər bir insan kimi bütün Qafqaz musiqiçiləri arasında məşhur idi – Seyid Şuşinski bir qədər susduqdan sonra yenidən ah çəkib dedi: – Bəs belə bir gözəl insanın, yaxşı sənətkarın şəklinə ötəri baxmaq olarmı? Bax, buna görə də əhvalım pərişan oldu".

Görkəmli müğənni Bülbül də Azərbaycan musiqisi və onun görkəmli nümayəndələri haqqındakı çıxışlarında Məşədi Cəmilin adını hörmətlə çəkir, onun sənətkarlıq qabiliyyətinə yüksək qiymət verirdi. Bülbül Məşədi Cəmili özünün ilk müəllimi hesab edirdi. Bülbül "Muğamat və xalq havaları haqqında" sərlövhəli məqaləsində yazmışdı: "Mən 15 yaşında olarkən Məşədi Cəmil ilə qız toyuna getmişəm. O, "Mahur" çaldı, mən oxuyub "Zəmin-xarə"yə çıxdım. Sonra gördüm ki, bir nərdivan gətirdilər ki, aşağı düşəm. Lakin Məşədi Cəmil məni usta yolla "Zəmin-xarə"dən mayeyə endirdi. Mən onda bildim ki, o, məni öyrətmək üçün oxudur".¹

Azərbaycanda Milli Hakimiyyət qurulduqdan sonra Məşədi Cəmil həqiqi xalq sənətkarı kimi respublikamızın musiqi həyatında yaxından iştirak etmişdir.

Xalqın sənətkara verdiyi geniş imkanlardan ruhlanan musiqiçi yerli əhaliyə mədəni xidmət məqsədi ilə 1921-ci ildə Gəncədə dram truppası yaradır. Truppa iki ilə yaxın bir müddətdə Gəncə, Şəki, Qazax mahalların-

¹ Bülbül. Muğamat və xalq havaları haqqında (əlyazması). Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, qovluq № 41, 68.

da zəhmətkeşlərin qarşısında musiqili dramlar, opera tamaşaları ilə çıxış etmiş, yerli əhalinin rəğbətini qazanmışdı.

Məşədi Cəmilin arzusu musiqi məktəbi açmaq idi. Nəhayət, o, bu arzusuna da çatdı... 1923-cü ildə onun təşəbbüsü və yaxından köməyi ilə Gəncədə musiqi məktəbi açıldı. Birinci il məktəbə 39 tələbə qəbul olunmuşdu.¹ Son dərəcə gözəl təşkilatçılıq qabiliyyəti olan Məşədi Cəmil həmin məktəbin ilk direktoru (1923–1928) olmuşdur. Bundan əlavə o, məktəbdə tardan dərs demiş, həm də xalq çalğı alətlərindən ibarət orkestrə rəhbərlik etmişdir.² Sonralar bu məktəb böyüyərək 1928–29-cu tədris illərində musiqi texnikumuna çevrilmişdi. Bu məktəbi qurtaran bir sıra tələbələr sonralar Azərbaycanda musiqiçi kimi məşhur olmuşlar.³

Məşədi Cəmilin sənətkarlığı sözün həqiqi mənasında milli sənət idi. Bu sənət, hər şeydən əvvəl, mənsub olduğu xalqın nəcib hiss və duyğularını əks etdirmişdir. Məhz buna görə də onun istər çalıb-oxumağı, istərsə də musiqili əsərləri həmişə rəğbətlə qarşılanmışdır.

Azərbaycan milli teatrının professional mədəniyyət ocağı səviyyəsinə yüksəlməsində də Məşədi Cəmilin müəyyən xidmətləri olmuşdur. O, artist kimi fəaliyyət göstərmiş, həm də ilk milli operetta yazanlardan biri kimi tanınmışdır. Onun "Seyfəl-Mülük" operasından

¹ К.Сафаралиева. Музыкальное образование в Азербайджане. Азербайджанская музыка (Сборник статей), Москва, 1961 г. Стр. 293.

² Yənə orada.

³ Məşədi Cəmilin oğlu Fikrət Əmirov, eləcə də Qənbər Hüseynli, Telman Hacıyev, Zərif Qayıbov bu məktəbin yetişdirmələridir – müəllif.

çox sonralar yazdığı "Namuslu qız" (1923) operettası da Gəncədə müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Gözəl librettosu və musiqisi olan "Namuslu qız" əsəri bir neçə il Gəncə teatrının repertuarında möhkəm yer tutur. Əsərin şöhrəti hər yana yayılır. Bir çox teatr kollektivi əsəri oynamaq üçün müəllifə müraciət edir. Odur ki, 1924-cü ildə "Namuslu qız" operettası ayrıca kitabça şəklində çap edilərək Azərbaycanın bir çox yerlərinə göndərilir. Operetta Şuşada, Ağdaşda, Şəkiddə, Bərdədə, Zaqatalada, Ağdamda və Tiflisdə tamaşaya qoyulur. Bu şəhərlərin musiqi ictimaiyyəti və teatr truppaları çoxlu məktəb və teleqramlar göndərib əsərin müəllifini hərarətlə təbrik edirlər. Azərbaycanın əməkdar artisti Mürşüd Həşimli "Namuslu qız" operettasının Şuşada ilk tamaşasını belə xatırlayır:

"1924-cü ilin yayında Zülfüqar Hacıbəyov ailəsi ilə Şuşaya dincəlməyə gəlmişdi. O, Şuşanın səhnə həvəskarlarını ətrafına toplayıb bir tamaşa verməyi məsləhət gördü. Belə qərara alındı ki, "Aşıq Qərib"i oynayaq. Lakin Qəribi oynamaq üçün qız lazım idi. Çox axtarışdan sonra qarmonçalan Kamra Bəyimi¹ tapdıq. Onun iştirakı ilə "Aşıq Qərib"i göstərdik.

Üçüncü pərdənin fasiləsində dedilər ki, Gəncədən məşhur tarçalan Məşədi Cəmil gəlib, özü də tamaşa salonunda əyləşibdi. Tamaşa qurtardıqdan sonra o, səhnəyə gəlib Zülfüqar bəyi və bizi təbrik etdi.

Sabahısı günü Məşədi Cəmil teatra gəlib bizimlə söhbət etdikdən sonra masanın üstünə təzə çap olunmuş bir kitab qoyaraq dedi:

– Bu mənim təzə əsərimdir.

¹ Kamra Bəyim (1900–1964) məşhur el xanəndəsidir. O, opera tamaşalarında da çıxış etmiş, 1930–1931-ci illərdə Bakıda bir neçə dəfə konsert vermişdir – müəllif.

Teatrın artistləri əsərlə tanış oldular. Təzə əsərin adı "Namuslu qız" idi. Bir neçə gündən sonra əsəri tamaşaya qoyduq. Mən Hacı Sadiq rolunda çıxış etdim. Tamaşaya müəllif özü dirijorluq edirdi. Tamaşa günü adam həddindən artıq çox idi. Əsərin axırında tamaşaçılar Məşədi Cəmilə səhnəyə çağıraraq onu hərəkətlə qarşıladılar. Həkim Kərim bəy Mehmandarov Şuşa camaatı adından müəllifi təbrik etdi... Məşədi Cəmilə çoxlu gül dəstələri verdilər.

"Namuslu qız"ı bir neçə dəfə oynadıqdan sonra Məşədi Cəmilin iştirakı ilə "Leyli və Məcnun" operasını verdik. O gecə Cəmil Məcnun rolunu məharətlə oynadı.

Yayın axır günlərində Məşədi Cəmilə Bakıya dəvət etdilər. "Namuslu qız" Bakıda oynanırdı. Mənim Məşədi Cəmil ilə ikinci görüşüm 1925-ci ildə yenə Şuşada olmuşdur. O zaman böyük şairimiz Füzuliyə həsr olunmuş ədəbi-bədii gecə keçirildi. Həmin gecəni məşhur müğənnimiz Bülbül təşkil etmişdi. Bülbül Füzulinin şərəfinə xorla ifa olunan bir mahnı düzəltdi. Mahnının sözləri Cabbar Qaryağdı oğlunun, musiqisi isə Bülbülün idi. Gecədə dinləyicilər tərəfindən məhəbbətlə qarşılanan Məşədi Cəmil Füzulinin sözlərindən ibarət bir türk təsnifi oxudu. Həm də tarda "Segah" çaldı".¹

Məşədi Cəmil istedadlı xanəndə-tarzən idi. Onun xoş, məlahətli səsinə sənəvi, tar çalmaq sahəsində orijinal xüsusiyyətləri var idi. Hər şeydən əvvəl, o, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində görkəmli bir tarzən kimi daha çox məşhur olmuşdur. Məşədi Cəmil uzun illər Qaragöz Zülfüqar, Seyid Şuşinski, Bülbül, Musa Şuşinski, Malıbəyli Həmid və Əsgər, Əli Cavad oğlu kimi məşhur müğənniləri tarda müşayiət etmiş,

¹ Mürşüd Həşimlinin xatirələri kitabın müəllifindədir. – Red.

həm də bir tarzən-solist kimi müasirləri arasında fəxri yer tutmuşdu.

Məşədi Cəmil böyük tarzən Sadıqcanın tar məktəbinin ən görkəmli davamçılarından biri idi. O, bütün muğamları çox gözəl çalardı. Onun tarından qopan xoş sədalar insanın qəlbini həyəcanla doldurardı. Çünki o, tar ifaçılığının ən mürəkkəb və çətin texnikasına yiyələnmiş bir usta idi. Məşədi Cəmilin tarda çaldığı "Segah" daha məşhurdur. O da öz çalgısı ilə sübut etmişdir ki, muğamatın çox mürəkkəb nyuanslarını (səs əlamətlərini) tarda çox müvəffəqiyyətlə vermək olar.

Məşədi Cəmil nadir istedad sahibi olmaqla bərabər, həm də yüksək mənəviyyətli, nəcib, xeyirxah insan, qayğıkeş bir müəllim idi. Məşədi Cəmilin gənc ifaçılara məsləhətlər verməsi, həssas sənətkar qəlbə ilə kömək etməsi və onları ruhlandırması haqqında Azərbaycan SSR xalq artisti Solmaz Orlinskaya öz xatirələrində belə yazmışdır: "Səhnə arxasında gəlib məni təbrik edənlər çox olurdu. Mən bu adamların kim olduqlarını bilmirdim. Bəzi vaxt qaçıb gizləndirdim ki, məni görüb tanımasınlar. "Namuslu qız" operettasının müəllifi Məşədi Cəmil Əmirov da gəlib məni təbrik elədi, qucaqlayıb alnımdan öpdü və mənə dedi: "Çox yanıqlı səsin var. Adam qulaq asanda təsirlənir, qüssə ona güc gəlir. Bir opera yazmaq fikrindəyəm. Çalışacağam ki, sənin ruhuna uyğun bir rol yaradım.

Məşədi Cəmil əlimi bərk-bərk sıxıb getdi".¹

Məşədi Cəmil bütün varlığı ilə xalq musiqisinə bağlı olmuşdur. O, sənət yollarında fədakarlıq göstərmiş, xalqın məhəbbətinə həssas ürəklə yanaşmışdır. Onun musiqi yaradıcılığı xalq musiqisinin zəngin ənə-

¹ R.Şahvələd. Solmaz. Bakı, 1962, səh. 8.

nələri üzərində qurulmuşdur. Başqa sənət dostları kimi Məşədi Cəmil də dərin zövq, yüksək həvəs və böyük məhəbbətlə çalıb-oxuduğu muğam və el mahnılarının gözəl səslənməsinə az əmək sərf etməmişdi. Görkəmli səhnə ustası Sidqi Ruhulla yazmışdı: "... Məşədi Cəmil öz dövrünün ən qabaqcıl və maarifpərvər adamlarından biri idi. Xanəndəlik etməzdi, lakin gözəl oxuyardı. Tar, ud və kanon alətlərini çalmaqda misilsiz usta idi. Məşədi Cəmil səhnəni çox sevərdi, özü çox xeyirxah adam idi. Mənim aktyorluğuma qiymət qoyardı, yaradıcılığım haqqında gözəl məsləhətlər və göstərişlər verərdi".¹

Məşədi Cəmil Əmirov XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli xadimləri içərisində mahir bir bəstəkar, qayğıkeş müəllim, istedadlı müğənni və görkəmli tarzən kimi şərəfli yer tutur. O, mənalı ömrünün 40 ilini milli incəsənətimizin tərəqqisinə həsr etmişdir. Onun keçdiyi yol gərgin, ağır mübarizə, arasıkəsilməz axtarışlarla dolu olmuşdur. Bu yol həm də oxumaq, öyrənmək, klassik Şərqi musiqisinin ənənələrini mənimsəmək, yüksəltmək yolu idi. Müasir Azərbaycan ifaçıları və bəstəkarlar bu yola nəzər salsalar, şübhəsiz ki, çox şey öyrənə bilirlər.

İstedadlı sənətkar Məşədi Cəmil Əmirov 1928-ci ildə Gəncə şəhərində vəfat etmişdir. Onun zəngin irsi bu gün də Azərbaycan milli mədəniyyətinin yüksəlməsinə kömək edir. Məşədi Cəmilin adı və əməlləri bu gün yüz minlərlə musiqi sevən azərbaycanlılar tərəfindən hörmətlə yad edilir.

¹ S.Dadaşov. M.F.Axundov adına Lenin ordenli Azərbaycan Opera və Balet Teatrı, Bakı, 1958, səh. 19.

QURBAN PİRİMOV

*Qurbana göndərin xəbəri gəlsin,
Sənət ordusunun yavəri gəlsin.
Qurduğum məclisə etsin tamaşa,
Kimin sənətdə var hünəri gəlsin.*

Məmməd Rahim

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində Sadıqcan, Malibəyli Həmid, Məşədi Zeynal, Məşədi Cəmil kimi sənətkarlarla yanaşı adı iftixarla çəkilən Qurban Pirimov öz sədəfli tarı ilə yetmiş il doğma xalqına xidmət etmişdir.

Qurban 1880-ci ilin oktyabr ayında Qarabağın Gülablı kəndində dünyaya gəlmişdir. Gülablı kəndi aşuqlar yurdudur. Valeh, Abbasqulu, Nəcəfqulu tək görkəmli aşuqlar bu kənddə doğulmuşlar.

Qurbanın atası Baxşəli kişi XVIII əsrin məşhur sənətkarı aşuq Valehin nəvəsi idi. Baxşəli kişi balabançı, onun böyük oğlu Ağalar isə saz aşığı idi.

Qurban hələ kiçik yaşlarından xalq musiqisini sevmişdir. O, əvvəlcə balaban, sonra isə nağara, zurna və saz çalmağı öyrənmişdir. Çox sonralar Qurban Pirimov uşaqlıq illərini xatırlayaraq deyirdi: "Mənim bütün həvəsim tara idi. Tardan başqa heç bir şey məni maraqlandırmırdı".

Açıqfikirli kəndli olan Baxşəli kişi oğlu Qurbanı Ağdamda rus-tatar məktəbinə qoymuşdu.

Qurban hələ məktəbdə oxuyarkən dəfələrlə Şuşa şəhərinə gedərdi. O zamanlar Şuşada Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Keştazlı Həşim, Şahnaz Abbas kimi məşhur xanəndələr, Sadıqcan, Cavad bəy, Zeynal kimi tarzənlər, Mirzə, Hacıbəy kimi kamançaçılar məclislərdə və

şəhərin səfəli yerlərində çıxış edirdilər. Şuşa bazarına zoğal, armud satmağa gedən balaca Qurban bu məşhur sənətkarları dinləməyə can atardı. Şuşanın musiqi həyatını görən və ona heyran olan Qurban bir daha kəndə qayıtmaq istəmirdi. O, on üç yaşında ikən məktəbi tərk edib Aşıq Abbasquluya qoşulub Şuşaya gedir, iki səbət də Gülablı armudu aparıb satır, özünə tar alır. Aşıq Abbasqulu Qurbanı tərzən Sadıqcanın yanına aparır. Sadıqcan öz dostunun xahişi ilə gənc Qurbanın tar çalmağını dinləyir. Onun iri əlləri, uzun barmaqları, güclü biləyi məşhur tərzənə yaxşı təsir bağışlayır. Sadıqcan qısa müddət ərzində Qurbana zəngin muğam yollarını öyrədir. Müəllimin səyi hədəf getmir. On beş yaşlı gənc Qurban bütün Qarabağda tanınmağa başlayır. O, Qarabağın kənd toylarında xanəndə Əkbər Xamuş oğlunu müşayiət edir. Sonralar gözəl xanəndə İslam Abdullayevlə tanış olur, onun dəstəsinə qoşulur.

Daha bir neçə il keçir. 1905-ci ilin payızında böyük müğənni Cabbar Qaryağdı oğlu Gəncəyə toy məclisinə dəvət edilir. Bu hadisə şəhərin musiqi həvəskarlarının hədsiz sevincinə səbəb olur. Gənc tərzən xanəndə İslam Abdullayevlə Qaryağdı oğlunun görüşünə gedir. C.Qaryağdı oğlu bu görüş barəsində öz xatirələrində belə yazmışdır: "Qurban İslam ilə bizim görüşümüzdə gəlmişdi. Mən Qurbana bir qədər tar çaldırdım. Qurbanın gözəl çaldığını görüb onu İslamın razılığı ilə özümlə Bakıya gətirdim".¹

¹ Cabbar Qaryağdı oğlu. Keçmiş Azərbaycan musiqisi haqqında xatirələrim (əlyazmaları). Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənər İnstitutunun arxivi, qovluq № 75.

Firidun Şuşinski tarzən Qurban Primovdan müsahibə alarkən.

Həmin vaxtdan Cabbar Qaryağdı oğlu, Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvilidən ibarət musiqi üçlüyü yaranır. Bu trio yalnız Azərbaycanca və Qafqazda deyil, hətta Orta Asiya ölkələrində tanınmağa başlayır. Bu üç məşhur sənətkarın dostluğu 20 ildən artıq davam etmiş və Azərbaycan milli musiqi tarixində görkəmli rol oynamışdır.

Azərbaycan musiqi tarixində tanınan musiqi üçlüklərinin demək olar ki, hamısı Qafqaz, Yaxın və Orta Şərqi bir çox ölkələrində məşhur idilər. Onların hər birinin öz üslubu, gözəlliyi, məziyyəti vardı. Lakin etiraf etmək olar ki, xanəndə Cabbar Qaryağdı oğlu, tarzən Qurban Pirimov və kamançaçı Saşa Oqanezaşvilidən ibarət olan ifaçılıq ansambli daha mütəşəkkil, qüdrətli, çalıb-oxuduqları muğam və el havaları isə daha səlis və təsirli idi. Cabbar Qaryağdı oğlunun insanı vəcdə gətirən səsi texniki ustalıqla səsə dinamik

boyalar verməsi, bir neçə forma və mərtəbədə sürəkli və şaqraq zəngülələr vurması, ustad tarzənin uzun və güclü barmaqları, istedadlı kamançaçının özünəməxsus orijinal bir üslubda gözəl çalğısı böyük bir yaradıcılıq vəhdəti təşkil edirdi. Təsadüfi deyildir ki, bu üçlüyün ifaçılıq məharəti bir çox məşhur musiqişünasların nəzər-diqqətini cəlb etmişdi. Görkəmli sovet musiqişünası V.Vinoqradov bu ansamblın üzvləri haqqında yazmışdır:

"Azərbaycan musiqi tarixində hələ inqilabdan əvvəlki illərdə ortaya çıxmış görkəmli sazəndələrin adları yaşamaqdadır. Onların çaldıqları mahnılar hələ o zaman qrammofon vallarına yazılmışdır. Xanəndə Cabbar Qaryağdı oğlu, tarzən Qurban Pirimov və kamançaçı Saşa Oqanezaşvilidən ibarət olan gözəl trio on illər boyunca Qafqazda və onun hüdudlarından xaricdə konsertlər vermişdir. Tutduğu mövqeyə və bədii təsirinə görə bu trionu birinci dərəcəli Avropa ansamblı ilə müqayisə etmək olar. Qurban Pirimovun ifasında isə klassik bir kamillik və tənəsüb hiss olunur".¹

Bu ansamblın şöhrəti görkəmli sovet musiqişünası Georgi Xubovu da düşündürmüşdü. G.Xubov yazırdı: "Məşhur Azərbaycan müğənnisi Qaryağdı oğlu Cabbarın ansamblının şöhrəti Zaqafqaziyyəyə, hətta bütün Orta Asiyaya belə səs salmışdı".² Azərbaycan bəstəkarı Əfrasiyab Bədəlbəyli isə bu trionu: "Əzəmətli bir orkestr" adlandırmışdır.³

¹ V.Vinoqradov. Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi. Moskva, 1938, səh. 25–26.

² G.Xubov. Aram Xaçaturyan. Moskva, 1962, səh. 20.

³ Ə.Bədəlbəyli. Qurban Pirimov. Bakı. 1965, səh. 22.

Qaryağdı oğlu Cabbarın uzun illər Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvili ilə çalib-oxuması yaşlı nəsil-dən olanların yaxşı yadındadır. Bu üçlüyün qrammofon vallarına yazılmış "Bayatı-Qacar", "Dəşdi", "Çahargah", "Heyratı", "Kürdü-Şahnaz" və sair muğamları dinləyicinin diqqətini cəlb etməklə, onda belə təsəvvür yaradır ki, oxuyan tək-cə xanəndə deyil, bütün üçlükdür. Məsələn, bunların ifa etdikləri "Mahur" muğamını götürək: muğamın başlanğıcında Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvilinin çalğısını dinləyərkən adama elə gəlir ki, böyük bir orkestr üvertüra çalır. Bir qədər sonra Qaryağdı oğlunun əzəmətli səsi və parlaq zəngülələri bu orkestrə qoşulduqda, elə bil ki, yüzlərlə rəngarəng səslər, nidalar həyatın gözəlliklərinin məlum olmayan sirlərindən bəhs edir.

"Mahur"un "Vilayəti" şöbəsinə qulaq asanda da eyni əzəmət və vüsəti, eyni dirilik və incəliyi hiss edirsən. Burada Cabbarın hələ musiqi tarixində görünməyən guşə və xalları, xüsusilə özünəməxsus sürəkli zəngülələri, Qurbanın vurduğu alt-üst mizrablar, Saşanın iti barmaqları insanı həyəcana gətirirdi.

Qurban Pirimov öz söhbətlərində həmişə Cabbar və Saşanın adını böyük hörmət və iftixar hissi ilə çəkir, özünü onların tələbəsi adlandırardı. Bir dəfə bu sətirlərin müəllifi ondan Cabbar ilə Saşanın sənətkarlığı haqqında soruşduqda o, dərin-dən köksünü ötürüb dedi:

"Cabbar ilə Saşanı analar doğmayıb. Mən Hacı Hüsünü, Məşədi İsinə, Keştazlı Həşimi eşitmişəm. Əbdülbaqini, Mirzə Məhəmmədhasəni, Dəli İsmayıl-bəyi, Şahnaz Abbasi, Ələsgəri, Keçəcəi oğlunu çox oxutmuşam. Amma Cabbar ilə Saşadan olmazdı. Bunlar kimi sənəti sevən, öyrənən, çalışsın sənətkar görməmişəm. Mənim kamil bir tarzən olmağımda onla-

rın əməyi çoxdur. Mən xoşbəxt sənətkaram. Ona görə ki, iyirmi il Cabbarın solunda, Saşanın isə sağında oturub çalmışam. Onlar həm qayğıkeş müəllim, həm də gözəl insanlardı".¹

Məlum olduğu kimi, Cabbar Qaryağdı oğlu, Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvilidən ibarət olan ansambl, əsasən Bakı məclislərində çıxış edirdi. Lakin bu ansamblın şöhrəti, nəinki Qafqazda, hətta Yaxın Şərqi bir çox ölkələrində məşhur idi.

Qurban Pirimov təkcə xalq şənliklərində çıxış etməzdi. O, Bakıda verilən teatr tamaşalarının fasilələrində, Şərq konsertlərində məşhur xanəndələri tarda müşayiət etmiş, eyni zamanda bir çox muğamları tarda solo çalmışdır.

Azərbaycan dövrü mətbuatında, teatr afişa və proqramlarında Qurban Pirimovun adına tez-tez rast gəlik. "Kaspi" qəzetində verilən məlumatların birində deyilirdi:

"1916-cı il mart ayının 9-da Bakıda "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən "Şərq gecəsi" keçiriləcək.

Gecədə artistlərdən Hüseyn Ərəblinski, Hacıağa Abbasov çıxış edəcək, şair Səməd Mənsur isə köhnə və yeni ilə həsr etdiyi şeirlərini söyləyəcəkdir.

Gecənin konsert şöbəsində tarda Qurban Pirimov, neydə isə Mirzə Abdulla çalacaqdır".²

Qurban Pirimov Azərbaycan opera sənətinin banisi Üzeyir Hacıbəyovun ən yaxın dostlarından biri kimi opera sənətinin meydana gəlməsində və inkişafında görkəmli rol oynamışdır. Qurban Pirimov ilk Azərbaycan operası "Leyli və Məcnun"da solist-tarzən kimi çıxış etmişdir. Həmin tarixi-mədəni hadisədən

¹ Bax: "Kaspi" qəzeti, 1916-cı il, № 57.

² Bax: "Kaspi" qəzeti, 1916-cı il, № 57.

sonra Qurban Pirimovun ifaçılıq sənəti Azərbaycan opera sənəti ilə yaxından bağlı olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində bütün Zaqafqaziyada bir tarzən kimi şöhrət qazanmış Qurban Pirimov, Cabbar Qaryağdı oğlu və Saşa Oqanezaşvili ilə birlikdə (1910–1912-ci illərdə) "Sport-Rekord" firması tərəfindən Moskva, Kiyev və Varşava şəhərlərinə dəvət edilmişdir. Qurban Pirimov Varşavada olarkən Qaryağdı oğlunun, Keçəçi oğlu Məhəmmədin, Məşədi Məmməd Fərzəliyevin və Davud Səfiyarovun, Kiyevdə isə Şəkili Ələsgərin, İslam Abdullayevin, Zəbul Qasımın və Əkbər Xamuş oğlunun qrammofon valları üçün oxuduqları muğam, mahnı və təsnifləri tarda müşayiət etmişdi. Bunlardan əlavə, Qurban Pirimov bir neçə muğamı tarda solo çalmışdı. Onun "Çoban bayatı"sında xüsusi bir zövqlə vurduğu incə və şirin barmaqlar dinləyicilərin qəlbini həyəcana gətirir, onda xoş duyğular oyadırdı.

Xanəndəni oxudan səzəndədir. Xanəndənin avazını ustalıqla müşayiət etmək, onun simasını dinləyiciyə daha parlaq bir tərzdə çatdırmaq üçün nəğməkarı ruhlandırmaq, ilhama gətirmək, onun ifaçılıq sənətini zintənləndirmək – bütün bu məsələlər Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Biz bunu Qurban Pirimovun və Saşa Oqanezaşvilinin müşayiəti ilə qrammofon vallarında oxumuş xanəndələrin, xüsusilə Cabbar Qaryağdı oğlunun ifasında aydın görürük.

Məsələn, bunların ifa etdikləri "Heyratı"nı götürək. Cabbarın vurduğu sürəkli zəngülələr, gözəl nəfəslər dinləyicini, doğrudan da, heyran edirdi. Lakin bu xoş avazın dinləyicidə oyatdığı böyük təsiri qat-qat artıran və bu mahir ustadın ifaçılıq nailiyyətini daha da zənginləşdirən bir qüdrətli amil vardı, o da Qurban Pirimovun

bir orkestr qədər əzəmətlə səslənən sədəfli tarından, bu istedadlı sənətkarın mizrabı altından qopan səslərdir.¹ Doğrudan da, Cabbar Qaryağdı oğlunun "Heyratı"sını müşayiət edən Qurban Pirimov və Saşa Oqanezəşvili hər vasitə ilə çalışmışdır ki, xanəndənin səsi dinləyiciyə asan çatsın.

Azərbaycanda milli hakimiyyət qurulduqdan sonra Qurban Pirimovun qarşısında geniş yaradıcılıq üfqləri açılır. O, ilk təşəkkül illərində təşkil olunmuş təşviqat briqadalarında fəal iştirak etmişdi. Qurban Pirimov 1921-ci ildə musiqi briqadası ilə Azərbaycanın bir çox rayonlarına gedərək konsertlər vermişdi.

Qurban Pirimov Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının yarandığı ilk gündən teatrın solisti olmuş, tam qırx il yorulmadan çalışmışdır.

O, təkcə orkestrdə solist olmamışdır. Qurban Pirimov opera əsərlərinin daha da təkmilləşməsində bəstəkarlara və dirijorlara faydalı məsləhətlər verir, onlara yeni opera əsərlərinin yaranmasında yaxından kömək edirdi.

Qurban Pirimov məşhur Azərbaycan bəstəkarı Müslüm Maqomayev və görkəmli sovet bəstəkarı, SSRİ xalq artisti Qliyerin ən yaxın dostu idi. M. Maqomayevin "Şah İsmayıl" və R. Qliyerin "Şahsənəm" operasının meydana çıxmasına Qurban Pirimovun böyük yardımı və köməyi olmuşdur. Bəstəkarlar mətbuat səhifələrində Qurban Pirimova öz minnətdarlıqlarını dəfələrlə bildirmişlər. Azərbaycanın görkəmli bəstəkarları Fikrət Əmirov və Qara Qarayev də böyük tarzənin yaradıcılığından istifadə etmişlər. Fikrət Əmirov "Şur" və "Kürd-Ovşarı" simfonik muğamlarını bəstələyərkən

¹ Bax: Ə. Bədəlbəyli. Qurban Pirimov. Bakı, 1955, səh. 22.

bəzi musiqi materiallarını Qurban Pirimovun çalğısından yazmışdır. Qara Qarayev isə "Yeddi gözəl" bale-tində vals mövzusunun onun "Çahargah"ından almışdır.

1929-cu ildə respublika ictimaiyyəti Qurban Pirimovun fəaliyyətinin 25 illiyini bayram etdi. Çox keçmədən ona respublikanın əməkdar artisti kimi fəxri ad verildi.

Azərbaycanın dövrü mətbuatı Qurban Pirimovun sənətini və ifaçılıq qabiliyyətini həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. 1929-cu ilin aprel ayının 28-də "Gənc işçi" qəzeti yazmışdı: "Qurbanı tanımayanlar çox azdır. O, Şərqi doğma musiqiçisi – tarın atasıdır. Qurban operalarımızda və konsertlərimizdə tamaşaçılarımızın ruhuna qida verir. Qurban istedadlı, yaradıcı bir musiqişünasdır".

1934-cü ilin may ayında Tbilisi şəhərində keçirilən Zaqafqaziya xalqları incəsənəti olimpiadasında Qurban Pirimov birinci mükafata layiq görülmüş, Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin birinci dərəcəli Fəxri Fərmanı ilə təltif edilmişdir.

Bu münasibətlə "Kommunist" qəzeti yazmışdı: "64 il yorulmadan oxuyan məşhur Cabbar Qaryağdı oğlunun zəngülələrini, pərdədən-pərdəyə keçməsinə sədəfli tarının simləri üzərində incə, lakin çox möhkəm və quruluşlu barmaqlarını asanlıqla gəzdirən, oxuyana, dinləyənə ruh verən xalq artsiti Qurbana kim göz yetirməmişdir".¹

Qurban Pirimov 1938-ci ildə Azərbaycan incəsənəti Dekadasında, 1939-cu ildə xalq çalğı alətlərində çalan ifaçıların birinci Ümumittifaq baxışında, nəhayət, 1940-cı ilin mayında Azərbaycan ədəbiyyatı ongünlü-

¹ Bax: "Kommunist" qəzeti, 3 iyun 1934-cü il, № 129.

yündə, habelə digər sınaq mərasimlərində həmişə qalib çıxmış, ən yüksək mükafata layiq görülmüşdür. "Pravda" qəzetində çap edilmiş məqalələrin birində Qurban Pirimov "Azərbaycan musiqisinin atası" adlandırılmış, onun böyük sənəti yüksək qiymətləndirilmişdir.

Qurban Pirimov təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda, Orta və Yaxın Şərqdə böyük tarzən kimi məşhur olmuşdur. Onun sədəfli tarının sehirli səsi dinləyicinin qəlbini fəth edirdi. Yazıçı İlyas Əfəndiyev "Tarzən" adlı məqaləsində yazmışdır: "Mən Qurbanı birinci dəfə Bakı Filarmoniyasının yay binasında görmüşəm. Ulduzlu bir gecə idi. Biz sükut içində oturub səhnədə "Çahargah" çalan Qurbanı dinləyirdik. Mənə elə gəlirdi ki, bu səslər tardan deyil, tarzənin qəlbini dərinliklərindən qopub gəlir...

Qurban dərin və həssas qəlbə malik orijinal bir sənətkardır. Musiqidən az-çox başı çıxan adam radioda adını eşitməsə belə çalanın Qurban olduğunu dərhal təyin edir. Onun özünəməxsus üslubu vardır. Onun vurduğu rənglər, xallar, nida və intonasiyalar zəngin, incə və orijinaldır.

Bütün həqiqi sənətkarlar kimi o da mərd və ləyaqətli insan duyğularını tərənnüm edir".¹

Qurban Pirimov son dərəcə zəhmətsevən, sənətə ciddi yanaşan bir ustad idi. O həmişə deyərdi: "Sənətkar olmaq istəyən, hər şeydən əvvəl xalqa namusla xidmət etmək üçün öz sənətinin bütün "sirlərini" öyrənməlidir. Ancaq, öyrənmək, ustad olmaq da ümdə şərtidir. Bir də gərək öz barmağın olsun. Gərək özgələri yamsılamayasan. Tarzənlik də şairlik kimi bir şeydir. Gərək ürəkdən gəlsin. Yoxsa heç nə çıxmaz".

¹ İ.Əfəndiyev. Tarzən. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30 oktyabr 1965-ci il, № 44.

Klassik Şərq və Azərbaycan muğamlarını gözəl bilən Qurban Pirimov öz ifaçılıq məharəti ilə Azərbaycanda tar çalmaq sənətinin ən gözəl ənənələrini inkişaf etdirmiş və daha da zənginləşdirmişdir. Qurban Pirimovun orijinal yaradıcılığı vardır. O, həqiqi sənətkar idi. Məlumdur ki, Qurban Pirimov hər hansı bir muğamı və yaxud rəngləri çalırsa-çalsın, o heç vaxt ifa etdiyi musiqi əsərini xatırlamır, onu aydın və ifadəli bir şəkildə dinləyiciyə çatdırardı. Bir dəfə mən Seyid Şuşinskidən soruşdum ki, nə üçün Cabbar Qaryağdı oğlu kimi böyük bir xanəndə Məşədi Zeynal, Cavadbəy Xanəzəyski kimi məşhur tarzənləri qoyub o zaman gənc Qurbanı özünə sənət yoldaşı seçmişdi? Seyid Şuşinski əvvəlcə dinmədi, fikrə getdi, xeyli düşünüb, nəhayət dedi:

– Sənə zərəfat gəlməsin. Cabbar kimi cəngavər bir xanəndəni müşayiət etmək hər tarzənin işi deyildi. Çünki Cabbar ən azı bir muğamı üç-dörd saata oxuyardı. Yaxşı yadımdadır. Bir gün Bakı məclislərinin birinə Cabbarı, Ələsgəri və mənə dəvət etmişdilər. Tarçalanımız Qurban idi. Cabbar axşam saat 8-də "Mahur" başlayıb, gecə saat 1-ə yaxın qurtardı. Deməyim odur ki, hər tarzən buna tab etməzdi.

Qurban Pirimov yarım əsrdən artıq vaxtda müəllimi, görkəmli tarzən Sadıqcanın tar məktəbini davam və inkişaf etdirib zənginləşdirmişdi. O, onlarca istedadlı tarzən yetişdirmişdir. Qurban Pirimovun Saqomon Seyranov, Zərif Qayıbov, Hacı Məmmədov, Məmmədəğa Muradov, Əliağa Quliyev, Əhsən Dadaşov, Həbib Bayramov, Sərvər İbrahimov, Xosrov Fərəcov və b. yetirmələri respublikanın hüdudlarından uzaqlarda da tanınırlar.

Görkəmli tarzən bir çox illər klassik xanəndələrimizin bütöv bir nəslini Saşa Oqanezaşvili ilə birlikdə öz sədəfli tarında müşayiət etmişdir. Maraqlı burasıdır

ki, o dövrün xanəndələri qrammofon şirkətləri tərəfindən səslərini vala yazdırmaq üçün dəvət olunarkən onların əksəriyyəti yalnız Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvilinin müşayiətilə oxumaq arzusunda olduqlarını bildirərdilər. Bu isə təsadüfi deyildi. Çünki, xanəndə oxutmaqda başqa çalğıcılarla nisbətən Qurban ilə Saşa daha məşhur idilər. Bu faktı köhnə qrammofon valları təsdiq edir. İstər Qaryağdı oğlunun, istər Şəkili Ələsgərin və istərsə də Segah İslamın Qurban və Saşa ilə oxuduqları muğamlar öz keyfiyyəti, məziyyəti və təsir gücü ilə digər çalğıcıların müşayiətilə oxuduqlarından tamamilə seçilir. Məhz buna görə də bütün xanəndələr, Qurban ilə Saşanın müşayiətilə oxumağa can atırdılar. Ona görə ki, xanəndənin avazını dinləyiciyə olduğu kimi çatdırmaq, ona dinamik boyalar, melodik bəzəklər vurmaqda sazəndədən çox şey asılıdır. Bütün bunlar ifaçılıq sənətində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Biz bunu Qurban Pirimovun və Saşa Oqanezaşvilinin müşayiətilə məşhur xanəndəmiz Məşədi Məmməd Fərzəliyevin inqilabdan əvvəl qrammofon valına yazdırdığı "Şüştər" muğamında aydın görürük. "Şüştər"ə qulaq asanda adama elə gəlir ki, azadlıq eşqi ilə çırpınan bir insan ürəyinin son dərəcə dərdli hönkürtlərini eşidirsən. Bu kədər və qəmli muğamı öz həzin və qüdrətli səsilə şikayət və yalvarış tərzində oxuyan Məşədi Məmməd dinləyicini həyatın min bir çətinlikləri, dövrün ədalətsiz qanunları və dünyada olan haqsızlıqlarla qarşılaşdırır. Lakin dinləyicidə insan hüquqsuzluğuna qarşı həm kədər, həm də nifrət oyadan bu həzin və son dərəcə nisgilli avazın təsirini qat-qat artıran və bu mahir ifaçının oxumaq məharətinin daha da zənginləşməsinə səbəb olan Qurban Pirimovun sehirli tarından, istedadlı kamançaçı Saşa Oqanezaşvilinin inləyən kama-

nından qopan səslərdir. Hər iki müşayiətçi çalışmışdır ki, xanəndə muğamın öhdəsindən asanlıqla gəlsin və dinləyicini heyran etsin.

Musiqi məclislərində Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Mütəllib Mütəllibov, Xan Şuşinski, Əbülfət Əliyev kimi mahir xanəndələri öz sədəfli tarında müşayiət edən Qurban Pirimovun çalğısına çox qulaq asmışam. Onun xanəndənin yanında oturuşu, biləklərini çirmələməsi, tarı vüqarla tutması adamı heyran edərdi... Özü də son dərəcə təmiz və səliqəli geyinər, tarına xüsusi olaraq qulluq edərdi. Çalmazdan qabaq əllərini mütləq sabun ilə yuyardı. Hətta uzaq yol gedəndə belə tarı heç kəsə verməzdi. Qurban Pirimovun tarı, ondakı pərdələrin quruluşu başqa tarzənlərin tarına bənzəmədi. Maraqlı burasıdır ki, başqaları onun tarını çala bilmirdilər. İstər musiqili məclislərdə, istərsə də səhnədə xanəndələrin hamısı Qurbanla oxumağa can atardı. Qoca tarzən xanəndəni nəinki öz gözəl rəvan çalğısı ilə ruhlandırır, eyni zamanda dəstgahın öhdəsindən gəlmək üçün xanəndəyə hər cür köməklik göstərirdi... O, xanəndəyə "rəhbərlik" etsə belə, heç bir vaxt özünü ön plana çəkməz, xalq musiqi üçlüyündə tarın və özünün mövqeyini artırmağa cəhd etməz və sənətdə "mə'nəm-mənəm" deməzdi. Yaxşı xatırlayıram, 1960-cı ilin yay günlərinin birində bizi Şuşada toy məclisinə dəvət etmişdilər. Oxuyan Seyid Şuşinski, tar çalan isə Qurban Pirimov idi. Məclisin "masa bəyliyi" mənə həvalə olunmuşdu. Seyid bir qədər xəstəhal idi... Lakin məclis əhli bir ağızdan onun "Çahargah" oxumağını xahiş edirdi... Bunu görə Seyid dilləndi:

– Camaat, çoxdandır mənəm Firiduna borcum var. Hərçəndi xəstəyəm. Lakin neynəmək, dünyanın işini bilmək olmaz. Qoyun onun borcunu verim.

Hamı yer-yerdən:

– Ağa, borcun nədir?

– "Məsnəvi".

Seyid Şuşinski "Məsnəvi" deyəndə hamı susdu və qonaqlar arasında bədgüman olanlar bir-birinin üzünə təəcübə baxdılar. Seyidə sual verənlər də oldu. Kimsə dedi:

– Ağa, "Məsnəvi" nədir?

Qoca xanəndə gülümsəyib başını buladı:

– Eh, adınızı qoymusuz qarabağlı, özü də həmişə deyirsiniz musiqi bizimdir, oxumağı biz yaratmışıq. Amma "Məsnəvi" nədir, onu bilmirsiniz.

Sonra üzünü Qurban əmiyə çevirib dedi:

– Hə, qoca şir, başla görək.

– Əşi, nəyi?

– "Məsnəvi"ni.

Qurban əmi bir qədər duruxdu, amma özünü itirmədi:

– Ay ağa, vallah mənim də yadımdan çıxıb – dedi.

Seyid əsəbiləşdi:

– Necə, yadımdan çıxıb?!

Qurban:

– Ay qağa, daha niyə hirsənirsən. Cabbar oxumayıb, Saşa da çalmayıb. Mən hardan bilim?

Seyid qəlyanı tütünlə doldurub üzünü camaata tutub dedi:

– "Məsnəvi" "Mahur" dəstgahının axırında "Şüş-tər" ilə "Suzi-güdaz" arasında olan bir şöbədir. Əbülhəsən Xan İqbal bunu ayrıca bir muğam kimi oxuyardı.

Seyid qəlyanı yandırır ağır-ağır sümürdü, tüstünü havaya üfürüb tarzənə şən, amiranə bir səsə:

– Hə, Qurban, dalımca gəl, – deyib oxumağa başladı.

Məclisdən sonra mən Qurban əmiyə dedim:

– Ağa səni yaman imtahana çəkdi ha, dostum.

O, heç bir şey olmamış kimi dilləndi:

– Əşi, yaxşı qurtardım. Bir də belə şeylərə fikir vermə. Mən özüm onun oxumağının xəstəsiyəm. Seyidi oxudanda mən dincəlirəm. Özü də çox ustadır. Muğamatda elə bir çətin şey yoxdur ki, o bilməsin. Görmədin mənə dedi "dalımca gəl". Bunu hər xanəndə edə bilməzdi. Rəhmətlik Cabbarın özü Seyidə böyük qiymət verərdi. Özü də həmişə onunla hesablaşardı.

Qurban Pirimov bu kitabın müəllifinə Azərbaycan musiqi tarixi haqqında qiymətli materiallar verib, klassik xanəndələrimiz haqqında son dərəcə maraqlı xatirələr söyləmişdir. Bir gün mən ondan soruşdum:

– Qurban əmi, xanəndələr arasında Cabbardan sonra ən çox kimi müşayiət etmək arzusunda olmusan?

O, fikirləşmədən tez cavab verdi:

– Ən əvvəl Zülfünü xoşlamışam. – Bir az fikrə gedib yenidən dilləndi: – Niyə Mütəllib də pis deyil.

– Bəs Xan? – Mən bu sualı verdikdə Qurban əmi bir qədər duruxdu, sonra zarafatyana dedi:

– Əşi, məni işə salmaq istəyirsən?

– Heç də yox. Amma sənin fikrini bilmək istərdim. Bu çox vacibdir, – dedim.

– Firidun can, əvvəla xandan yazanda onu heç kəslə müqayisə etmə. Bu səsdən olmaz. Mən belə gözəl, şirin, nə təhər deyim, ipək kimi yumşaq səsi, təkəcə Hacı Hüsüdə eşitmişəm. Çox zərif, həm də güclü səsidir. Özü də rezin kimi çəkdikcə uzanır. Nə olsun, həmişə məni yorur. Oxumaq istəmir. Cabbara dörd saat "Mahur" çalmışam. Amma Xana cəmi vur-tut otuz dəqiqə "Zabul" çalanda yoruluram.

Mən burada özümü saxlaya bilməyib tez soruşdum:

– Niyə?

Qurban əmi daha da ciddiləşib dedi:

– Xan bir balaca tənbəldir, özünə qıymır. Bir də onun evini qardaşı Allahyar yıxıb. Onu necə lazımdır oxutmur. Əşi, görmürsən o günü radioda danışib deyir ki, "bu yaxınlarda gedəjəm Qarabağa, "Mahur" oxuyajam, "Şüştər" oxuyajam, "Çahargah" oxuyajam, "Mənsuriyyə"si ilə. Heç gör bu da sözdü? Əşi, bu hələ indən belə "Mənsuriyyə" oxuyacaq? Onda Cabbarın anası ölsün. 83 yaşında belə tarın "do" kökündə "Heyratı" oxuyardı.

Mən gördüm ki, qoca tarzən getdikcə əsəbiləşir, onu sakitləşdirmək məqsədi ilə dedim:

– Qurban əmi, əsəbiləşmə, bu tənbellik bütün xanəndələrdə var.

Bu dəfə Qurban əmi mənimlə razılaşıb əlavə etdi:

– Əşi, düz deyirsən. Xana min şükür. Amma, Firdun can, onu da bil ki, atalar yaxşı deyib: "Uman yerdən küsərlər". Mən də Xandan umuram. Çünki, Xanda olan səs, qabiliyyət, istedad heç kəsdə yoxdur. Bəs belə olduqda allah ondan nəyi alıb? Axı, indi Cabbar yoxdur, Seyid də qocalıb. Bəs Xan da oxumayıb kim oxuyacaq?! Onda ki səs deyil, allah vergisidir! Bəs adam da belə vergiyə göz yumarmı? Bilirsənmi, onun oxumağının necə həsrətindəyəm. O səs Zülfüdə olsaydı "Dəlidağı" yerindən oynadardı. Bax, buna görə də Xandan küsürəm...

Qurban əminin bu sadə və mənalı sözlərində bir həqiqət vardı. Doğrudan da, nədənsə Xan Şuşinski Cabbara, Seyidə nisbətən çox az oxudu. Beləliklə də milyonlarla dinləyicini intizarda qoydu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq muğamları müasir xanəndələr

içərisində Xan məharətində, Xan incəliyində və Xan qabiliyyətində heç kəs oxumamışdır.

XX əsr hələlik ikinci bir Xanı yetirməmişdir. Xanın ecazkar səsindeki keyfiyyətləri yaxşı duyan Qurban, ondan bütün muğamları tamam-dəstgah oxumağı tələb etməkdə haqlı idi. Çünki, Qurban bir tarzən kimi yaxşı bilirdi ki, Xanın səsi kimi səs hər zaman dünyaya gəlmir...

Qoca tarzən müasir xanəndələr içərisində ən çox Əbülfət Əliyevi bəyənərdi və həmişə deyərdi ki, bu Əbili-bala¹ ki var yaman şeydir. Təsirli oxuyur. Səsinin ölçüsündən xaricə çıxmır. Qaval çalmaqda və təsnif oxumaqda əvəzi yoxdur.

Mən ayrı bir xanəndə haqqında da onun fikrini öyrənmək istədikdə o, yaman əsəbiləşdi:

– Əşi, heç səndən gözləməzdim, – dedi. – Ayıbdır. O adam xanəndə deyil.

Mən həmin adamın muğamata dərinədən bələdliyini, əruzunu yaxşı bildiyini söylədim.

Qurban əmi narazı halda qolyanı təmbəki ilə doldurdu, başını buladı, sonra ciddi tonla dedi:

– Əşi, sən nə danışırısan. Nə muğam, nə əruz. Xanəndəyə birinci səs lazımdır. Səsi olmayan xanəndə susuz balığa bənzər. Mən İranda o qədər muğamat bilən dərvişlərə rast gəlmişəm ki, nə olsun, amma səsləri yox idi. Oxumaq da səsdən ibarətdir. Səsin olmayan-dan sonra, istər əruz, istərsə də muğamatın allahı ol, bir şey çıxmaz. Qaldı ki, sən deyən, xanəndə deyil, mərsiyəxandır. Nə zəngüləsi var, nə də guşəxanlığı. Özü də onun oxumağından sidr-kafir iyi gəlir. O oxuyanda adama elə gəlir ki, kimsə ölüb aparırlar basdırmağa.

¹ Qocaman tarzən Əbülfətə "Əbili" və ya "Əbili-bala" deyə müraciət edərdi. – Müəllif.

Özü də oxuyanda alt dodağını dişinin üstünə qoyub o qədər "və-və-və" edir ki, adamın lap zəhləsini tökür. Hələ bu harasıdır. Səsi olmadığına görə o qədər boğazına güc verir ki, az qalır gözləri çıxsın kəlləsinə. Özü də zənguləsi olmadığına görə salır çənəsinə, elə bil "Qala qoyunu" kövşəyir.

Burada gülmək məni tutdu. Bunu görən Qurban əmi tərs-tərs baxıb dedi:

– Əşi, gülmək yox, ağlamaq lazımdır. Belə qon-darma, özü də zor ilə xanəndə olmaq istəyənlər gör bizim gül kimi muğamlarımızı nə günə qoyurlar. Bun-ların qabağını almaq lazımdır, yoxsa sonrası gec olar.

Qurban Pirimov zərif duyğular, nikbin ideyalar tərənnümçüsü, şair qəlbli tarzən idi. O, olduqca təva-zökar, mehriban, qayğıkeş bir insan kimi hamının hörmətini qazanmışdı. Qurban Pirimov gənc sənətkar-lara həssaslıqla yanaşan, onların gələcəyi ilə maraqlanan gözəl müəllim idi.

Qurbanı musiqimizin cəngavəri adlandırsaq heç də səhv etmərik. Çünki o, ömrünün son günlərinəcən öz sədəfli tarından ayrılmamışdı. O, 85 yaşında səhnəyə çıxanda dinləyicini yeni-yeni guşələr, xallar, rənglərlə qidalandırır. Bu yaşda tar çalmaq, iti barmaqlar işlətmək, samballı alt-üst mizrablar vurmaq, musiqi tariximizdə ən böyük cəsarət və hünər idi.

Böyük tarzənin sehirlı tarında yetmiş il Gülablı bülbüllərinin səsi əks-səda vermişdi. Onun özü kimi qoca tarı da eyni eşq, eyni həvəslə səslənmiş, məclis-lərimizi bəzəyərək bizə füsunkar Şərq musiqisindən qərribə hekayətlər söyləmişdir. İstedadlı şair İslam Səfərli "Yetmiş il bir sinədə" adlı şeirində qocaman tarzənin sədəfli tarına belə müraciət edir:

*Yetmiş il bir sinədə,
Yurdumuza car oldun.
Sədəf tarlar içində
Sən Qurbana yar oldun.*

*Soruşur el-elatın
– Hanı "Çoban bayatı"n?*

*Qoca tarzən susanda,
Simin siminə dəydi,
Haray saldı Qarabağ,
Kəpəz başını əydi.
Sarı simin həzindi,
Sahibini gəz indi...*

*Barmağının istisi,
Pərdələrdə qalıbdır.
Görən son dəfə səndə,
Hansı muğam çalıbdı?*

*Kaş tozunu siləydim,
Onu bircə biləydim.*

*İncə pərdə, zərif xal,
Həzin mizrab hardadı?
Qarıyağdının, Bülbülün
Xoş səsi bu tardadı.*

*Susma danış barı sən,
Azərbaycan tarı sən.*

*Qəm eləmə qoca tar,
Bəmin-zilin cavandı.*

*Hansı tar şura gəlsə,
Bil ki, səsin havandı.*

*Ey fikrə dalan tarım,
Qurbansız qalan tarım.*

Azərbaycanda ilk musiqi məktəblərinin və mədəniyyət ocaqlarının təşkilində, dövlət konservatoriyası və filarmoniyasının yaranmasında, klassik muğam musiqimizin və gözəl musiqi alətimiz olan tarın yad təsirlərdən, müdafiə edilməsində onun xidmətləri unudulmazdır. O, nadir istedad sahibi olmaqla bərabər, həm də yüksək mənəviyyətli, nəcib, xoşxasiyyət və bəmərə bir insan idi. İti yaddaşı və dərin hafizəsi var idi. Çox danışmağı sevməzdi. Bütün sənət qələbələrini Qaryağdı oğlunun adı ilə bağlayırdı. Cabbarı həm müəllim, həm də qayğıkeş ata kimi minnətdarlıqla yad edərdi.

Qurban Pirimovun tar çalmağında təbii bir asanlıq, sərbəstlik, dəqiqlik texniki zəhinlik, nəcib və dərin lirizm vardı. O, tarı çox sadə, asan, sərbəst çalardı. Onun çalğıya verdiyi mənə həmişə aydın, sadə və ən başlıcası xalq musiqisinin təbiətinə uyğun olurdu. Klassik Şərq və Azərbaycan muğamlarını dərinləndirən bilən Qurban Pirimov öz ifaçılıq məharəti ilə Azərbaycan tarçalma sənətinin ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirib zənginləşdirmişdir. Onun özünəməxsus orijinal yaradıcılıq məktəbi vardır.

Qurban Pirimov novator sənətkar olmuşdur. O, həmişə ilhamla çalardı. Böyük sənətkar ömrünün son günlərinə qədər öz sevimli tarından ayrılmamışdı.

Mən Qurban Pirimovu son dəfə 1965-ci ilin avqust ayının 10-da Müslüm Maqomayev adına Azər-

baycan Dövlət Filarmoniyasında çıxış edərkən görmüşəm. Konsertdə gənc çalğıcılarla birlikdə 85 yaşlı Qurban Pirimov da iştirak edirdi. O, "Rahab" çalırdı. Sənət yollarında saç ağartmış qocaman tarzən öz sədəfli tarını sinəsinə sıxıb, barmaqlarını simlərə gənclik ehtirası ilə toxundurduqca, tellərdən qopan xoş, ürək-oxşayan səda dinləyicilərin ruhunu oxşayırdı. Qurban Pirimov "Rahab"-ı 23 dəqiqə çaldı. Dinləyicilər hərarətli təbrik sədaları altında qocaman tarzəni üç dəfə səhnəyə dəvət etdilər. Tarzən öz pərəstişkarlarının xahişi ilə "Çoban bayatı"sını da çaldı. Qocaman tarzən dinləyicilərin qəlbini öz sehirlə sənəti ilə fəth etdi. Bu yaşda tükənməz gənclik ehtirası ilə tar çalmaq musiqi tarixində hər tarzənə nəsb olmamışdır. Bu, Azərbaycan çalğı musiqisi tarixində böyük ustalıq, hünər və məharət idi.

Məlum olduğu kimi, Qurban Pirimov öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanda ifaçılıq sənətini yüksək pilləyə qaldırmış, milli musiqimizin təbliği yolunda böyük xidmətlər göstərmişdir.

Zərif duyğular tərənnümçüsü, şair ürəkli ustad tarzən Qurban Pirimovun sənətini, uzunmüddətli səmərəli ifaçılıq məharətini və Azərbaycan musiqisinin inkişafında xidmətlərini nəzərə alaraq xalqımız onu Azərbaycan SSR xalq artisti fəxri adına layiq görmüş, Qırmızı Əmək Bayrağı, "Şərəf Nişanı" ordenləri və bir neçə medalla təltif etmişdir.

Böyük tarzən Qurban Pirimov 1965-ci il avqust ayının 29-da Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

SƏLYANLI ŞİRİN

Tarzən Səlyanlı Şirin klassik muğam musiqisinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Azərbaycan milli musiqisinin yorulmaz təbliğatçısı, istedadlı tarzən kimi tanınmış Şirin Axundovun adı Məşədi Zeynalın və Qurban Pirimovun adı ilə yanaşı çəkilir.

Şirin Məşədi Hüseyn oğlu Axundov 1878-ci ildə Səlyanda anadan olmuşdur. O, kiçik yaşlarından musiqiyə həvəs göstərmiş, yeddi yaşında qarmon, on üç yaşında saz, on beş-on altı yaşlarında isə tar çalmağı öyrənmişdir.

Şirinin atası Məşədi Hüseynin əsas məşğuliyyəti bağçılıq olmuşdur. Məşədi Hüseyn kişi fanatik dindar idi. Oğlu Şirinin musiqiyə meyl etməsi onu əsəbiləşdirər, evdə narazılığa səbəb olardı. Hətta bir gün bərk qəzəblənən Məşədi Hüseyn kişi Şirinin tarını "şeytan əməlidir" deyər sındırıb peçə atır, özünü isə evdən qovur. Deyilənə görə, ata ilə oğul arasında inciklik baş verdiyi günlər Cabbar Qaryağdı oğlu öz dəstəsi ilə Səlyana toy məclisinə gəlmiş. Məclis qurtarandan sonra musiqi həvəskarları Cabbardan xahiş edirlər ki, o, Şirinin calğısına qulaq assın. Şirinin məharətlə tar çalması sənətkara xoş gəlir. O, Şirinə Bakıya gəlib, orda tarzənlik sənətini davam etdirməyi məsləhət görür. Böyük xanəndənin məsləhəti gənc tarzəni ruhlandırır. O, anası Zərəfşan xanımla Bakı şəhərinə gəlir, burada Cabbar Qaryağdı oğlunu tapır. O zaman Cabbar Bakı məclislərində çıxış edirdi. Qaryağdı oğlu gənc tarzəni də öz dəstəsinə qoşur. O, məclislərdə Cabbarın gözəl guşələrinə, şirin barmaqlarına diqqət verər, evə gələn kimi həmin guşə və barmaqları tərda təkrar edərdi.

Tarzən Səlyanlı Şirin.

1901–1902-ci illərdə gənc tarzən bakılı xanəndələrdən Məşədi Məmmədlə Əli Sahibi tarda müşayiət etmişdir. Bir gün Bakı məclislərindən birində Şirin, Məşədi Hüseynqulu adlı varlı bir tacirlə tanış olur, həmin tacirin vasitəsi ilə Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin "Güzgülü zalı"nda qurulan məclislərdə tez-tez çıxış edir. Tağıyevin məclislərində Şirin o dövrün ən məşhur tarzənlərindən Mərdinka (Mərdi Canıbəyov) ilə yaxından tanış olur. Mərdinka ona sənətkarlıq bacırğını artırmaq üçün kömək edir.

Məlum olduğu kimi, Mərdinka xanəndə Şəkili Ələsgər ilə əməkdaşlıq edərdi. Bir gün Ələsgər Mərdinkagilə gələrkən həmişəki kimi evdən tar səsi eşidilir.

Lakin bu dəfəki tarın səsi, həm də vurulan şirin barmaqlar onu heyrətləndirir. Ələsgər ayaq saxlayıb açıq pəncərədən gələn tar səsini heyrətlə dinləyir. Bu səs onu həm təəccübləndirir, həm də düşündürür. Ələsgər nə qədər fikirləşirsə, tarçalanın kim olduğunu müəyyənləşdirə bilmir. Çünki bu çalğı Mərdinkanın çalğısına oxşamırdı. Ələsgər otağa daxil olanda burada təxminən 25 yaşlarında cavan bir oğlanın tar çaldığını görür. Təbiət Sadıqcan kimi Şirinə də iki keyfiyyət bəxş etmişdi: musiqi istedadı və sima gözəlliyi. Ələsgərin:

– Bu incini hansı bazardan tapmısan? – sualından xoşlanan Mərdinka:

– Tağıyevin məclisindən, – deyə Şirini onunla tanış edir.

Şirin 1903-cü ildən Ələsgərlə sənət dostluğu edir.

Xanəndə Ələsgər, tarzən Şirin uzun illər Zaqafqazıyanın şəhərlərində çıxış etmişdir. O zaman bu dəstə Bakıda Qaryağdı oğlunun triosundan sonra ikinci bir musiqi üçlüyü kimi şöhrət qazanmışdı. Ələsgərin mələhətli səsi, Şirinin xoş təranəli barmaqları dinləyiciləri vəcdə gətirərdi.

Sölyanlı Şirinin Azərbaycan milli teatrının inkişafında da müəyyən xidmətləri olmuşdur. 1905-ci ilin dekabr ayında Bakıda M.F.Axundovun "Sərgüzəşti-vəzir-xani Lənkəran" əsəri tamaşaya qoyularkən Şirin və dostu – xanəndə Ələsgər həmin tamaşanı musiqi ilə müşayiət etmişlər. "Kaspi" qəzeti tamaşa haqqında veridiyi rəyin bir yerində yazırdı: "Tamaşanın bədii cəhətdən gözəl keçməsinə sazəndələrdən Ələsgər və Şirin çox çalışdı. Onlar bir neçə musiqi havaları ifa etdilər".¹ Bundan əlavə Şirin uzun illər H.Z.Tağıyevin

¹ "Kaspi" qəzeti, 15 yanvar 1905-ci il.

teatr binasında göstərilən teatr tamaşalarının fasilələ-rində tar çalmış, çox hallarda isə teatrın sazəndələr or-kestrinə rəhbərlik etmişdir. 1905–1926-cı illərdə dövrü mətbuatda, teatr afişə və proqramlarında Şirinin adına tez-tez rast gəlirik.

Bunlardan əlavə Şirinin Azərbaycan opera sənəti-nin inkişafında da müəyyən rolu olmuşdur. Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasında (12 yanvar 1908-ci il) orkestrin tərkibində əsas tarçalanlardan biri məhz Şirin olmuşdur.

Yeri gəlmişkən burada bir dolaşığı məsələni ay-dınlaşdırmaq istərdim.

Nədənsə Azərbaycan opera sənətinin tarixindən, Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasından və bu operanın musiqi orkestrinin rəhbəri olmuş tarzən Qurban Pirimov haqqında yazılan monoqrafiyalar və əlyazmalarında belə səhv bir fikir yürüdülmür ki, guya "Leyli və Məcnun" tamaşasının son məşqi zamanı tarzənlər arasında mübahisə baş verib və həmin gün orkestrin heyətində olan bütün tarzənlər, Qurban Pirimovdan başqa, acıq edib tamaşaya gəlməyiblər.

Həqiqətən tarzənlər arasında nə isə ixtilaf baş ver-mişdir. Lakin tamaşa axşamı yalnız Qurban Pirimov-dan başqa heç kəsin gəlməməsi fikri düzgün deyildir. Əldə olan arxiv materiallarına əsasən deyə bilərik ki, "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasında bir tarzən kimi iştirakını inkar etməklə səhvə yol vermişlər. Bu düzgün olmayan müddəanı hətta Üzeyirbəyinin özü belə "Bakinski raboçi" qəzetinin 1938-ci il 16 mart tarixli nömrəsində çap etdirdiyi "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu" yadək adlı məqaləsində təkrar etmişdir. Bəstəkar yazmışdır:

"Yadımdadır, hansı bir havanı necə çalmaq lazımdır məsələsi üstündə tarzənlər arasında qızgın münaqişə başladı və bu münaqişə elə bir ciddi hal aldı ki, operanın birinci tamaşasında Qurban Pirimovdan başqa heç bir tarzən gəlmədi".

Üzeyirbəyin yaddaşı onu yanıltmışdır. Çünki o, 1908-ci ilin yanvar ayında "İrşad" qəzetinin redaktoru yazdığı məktubunda ilk opera tamaşasında Qurban Pirimovla yanaşı Şirin Axundovun da tamaşada çaldığını şəxsən etiraf etmişdir. "İrşad" qəzeti özünün 15 yanvar 1908-ci il tarixli nömrəsində belə bir məlumat vermişdir:

"... həmin gün (12 yanvar 1908-ci il – F.Ş.) teatrda opera musiqisinin cümləsindən, tarzən Qurbanın təhti-idarəsində çalanlar cümləsindən məşhur tarzən Şirin xüsusunda müsənnif Hacıbəyov cənablarının bir mətubu gəlmişdir ki, eynilə burada dərc edirik:

"Müdiri-möhtərəm! Bu bir neçə kəlməyə qəzetinizdə yer verməyinizi rica edirəm.

Tarzəni-millimiz məşhur Şirinə artıq təşəkkürlər edirəm ki, teatr günü nümayişkarənə bir surətdə çıxıb sazəndələrə qoşulmayıb şəmali-nəcabət ilə öz vədinə əməl etdi və gözəl çalğısı ilə bizim orkestrimizə kömək yetirdi".

Burada oxucu haqlı olaraq soruşa bilər: "İndi biz Üzeyirbəyin hansı məktubuna, birinci məktubunamı inanaq, yoxsa ikinci məktubuna?!"

Şübhəsiz ki, bizim üçün daha inandırıcı birinci məktubdur ki, Üzeyirbəy onu yuxarıda göstərdiyimiz kimi "Leyli və Məcnun" operasının ilk tamaşasından sonra yazmışdır və məlum olduğu kimi həmin tamaşada Şirin bir kamil tarzən kimi çıxış etmişdir. İkinci məktub (məqalə) isə 1938-ci ildə həmin hadisədən 30 il

sonra yazılmışdır. Belə hallar sənətkarlar arasında tez-tez baş verir. Bəzən sənətkar hissiyyata qapılıb nəinki müasirləri haqqında, hətta özü haqqında belə əsl həqiqətdən uzaq olan məlumatlar verir.

Beləliklə, Ü.Hacıbəyovun birinci məktubuna əsaslanaraq qəti deyə bilərik ki, ilk milli operanın tamaşasında təkcə Qurban Pirimov yox, Səlyanlı Şirin də bu nəcib və xeyirxah işdə Üzeyirbəyə kömək etmişdir...

Şirin bütün muğamları tarda gözəl ifa etməklə, xanəndə oxutmaqda usta idi. Təsadüfi deyildir ki, o, Ələsgərdən başqa, müxtəlif vaxtlarda, Seyid Mirbabayevi, İslam Abdullayevi, Cabbar Qaryağdı oğlunu, Bülbülü, son illərdə isə Seyid Şuşinskiyi tarda müşayiət etmişdir. Şirin olan məclisdə iştirak edən xanəndələr onun tarda müşayiəti ilə oxumağı arzu edərmişlər. Şirinlə uzun illər yoldaşlıq etmiş qocaman kamançaçı Levon Qaraxanov öz xatirələrinin birində deyir:

"1913-cü il idi. Bakının Maştağa kəndində bir məclisdə idik. Həmin məclisə Cabbar, Qurban, Saşa, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Zeynal, Ələsgər, Şirin və mən dəvət olunmuşduq. Şirin toydan əvvəl həmişə tarı döşünə basıb bir neçə hava çalardı. Bu dəfə də Şirin çalanda Cabbar qapının ağzında qəlyan çəkirdi. Şirinin çalğısını eşidib dedi:

– Bəh-bəh çalmaq belə olar, sağ ol, Səlyanlı balası..."

Səlyanlı Şirin istər inqilabdan əvvəl, istərsə də sonra Bakıda, Tiflisdə, İrəvanda təşkil olunan konsertlərdə, musiqi gecələrində yaxından iştirak etmiş, həmişə dinləyicilərin hüsn-rəğbətini qazanmışdır. O, həqiqi xalq sənətkarı kimi həmişə, hər yerdə xalqın içərisində olmuş, öz şirin çalğısında xalqın istək və arzularını tərənnüm etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Şirin mədəni,

sadə, həssas bir insan kimi tanınmışdı. Şirin sənətkar tarzən olduğuna görə, onu Zaqafqaziyanın və İranın bir çox şəhərlərinə dəfələrlə dəvət etmişlər. O, iki dəfə Ələsgər və İslam ilə bir yerdə İrana səfər etmiş, hər dəfə İranın görkəmli tarzənləri ilə müsabiqədə qızıl medala layiq görülmüşdür.

1914-cü ildə Macarıstanın "Premer-Rekord" firması Qafqaz musiqiçilərindən bir qrupunu Bakıya dəvət edib, onların çalıb-oxumaqlarını qrammofon vallarına yazmışdır. Firma Şirin Axundovu da tarzən kimi dəvət etmiş, onun ifasında "Çahargah", "Mirzə Hüseyn segahı", "Hasar" və "Müxalif" muğamlarını qrammofon valına yazmışdır. Bunlardan əlavə, Şirin xanəndə İslamın oxuduğu 16 muğam, təsnif və el nəğmələrini tarda müşayiət etmişdi.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk günlərdən Şirin xalq musiqisi sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərir. Şirin 1920 və 1921-ci illərdə Bakıda Şərq konservatoriyasında tar müəllimi sifəti ilə çalışır, təbliğat qatarı ilə Azərbaycanın bir sıra dəmiryol stansiyalarını və şəhərləri gəzərək zəhmətkeşlər qarşısında çıxış edir. O, 1923–1926-cı illərdə Lenin adına fabrikdə, Qaraşəhərdə, fəhlə klublarında tar dərnəyi açmış, öz təcrübəsini həvəskar fəhlə-gənclərə öyrətmişdir.

Səhhətinin pis olmasına baxmayaraq Şirin bir an belə musiqidən ayrılmamışdır. O, tarı, muğamatı, milli musiqini "avropalaşdırmağa" cəhd edənlərə qarşı amansız mübarizə aparmışdır.

Adı Şirin, çalğısı şirin və ürəyəyatan olan istedadlı sənətkar çox yaşamadı. 1927-ci il oktyabrın 29-da 49 yaşlı Şirin gözlərini əbədi yumdu. Azərbaycan musiqisi görkəmli bəhədirlərindən birini vaxtsız itirdi.

Səlyanlı Şirin Azərbaycan musiqisinə 30 il xidmət etmişdir. Onun adı virtuoz tarzən kimi hörmətlə çəkiliydi. Məşhur musiqişünaslar: Cabbar Qaryağdı oğlu, Məşədi Süleyman Mənsurov, Seyid Şuşinski, Mirzə Mənsur Şirinin tar çalmaq qabiliyyətini yüksək qiymətləndirirdilər. Görkəmli tarzən Qurban Pirimov söyləyirdi ki, "Cabbar Qaryağdı oğlu böyük məclislərə gedəndə Şirini də özü ilə aparardı. Şirin tar çalanda mən bir dinləyici kimi ona qulaq asmaqdan yorulmazdım. Hələ də onun "Mahur"-da vurduğu şirin barmaqların, samballı mizrabların sədası qulağımdadır. Ona tarçı Şirin yox, "Şirin tarçı" desək daha doğru olar".

Şirinin sənətinə və şəxsiyyətinə yaxından bələd olan kamançaçı Levon Qaraxanov yazırdı: "Mən 65 ildir kamança çalırım. İndiyə kimi mənə iki tarçalanın çalğısı xoş gəlib. Biri Məşədi Zeynal, o birisi isə Qara Təti idi. Ustalıqda Şirin bunlardan geri qalmazdı. Tar çalmaqda qlissando (səsdən səs keçmək) Şirindən yadigar qalıb. İndikilər onu təqlid edirlər. Mənim bir sənətkar olmağımda Şirinin əməyi çox böyükdür. Şirin mənim müəllimim olmuş, həm də mənə atalıq etmişdir".¹

Şirinin həyatı və musiqi irsi böyük bir məktəbdir. Onun qrammofon valları musiqi inciləri kimi mühafizə olunur. Görkəmli tarzən Şirin Axundovun musiqiçilik fəaliyyətinin dərinədən öyrənilməsi Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin tədqiqi üçün çox faydalıdır.

¹ Levon Qaraxanovun xatirələrindən (Xatirə kitabın müəllifindədir). – Red.

TARIN SABAHINI DÜŞÜNƏRKƏN

Hər bir xalqın öz tarixi keçmiş, adət-ənənəsi, poeziyası, dili kimi musiqisi də müqəddəs və toxunulmazdır.

Bütün şərqdə istedadlı bir xalq kimi tanınan Azərbaycan türkləri də tarix boyu özünün musiqi irsini, xüsusilə musiqi alətlərini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamışdır.

Son illər istər vokal, istərsə də çalğı musiqimizin ifaçılığında bir çox müvəffəqiyyətlər nəzərə çarpır. Musiqi incəsənətimizin Ümumittifaq və dünya şöhrəti yaxşı məlumdur. İfaçılarımızın dünyanın bir çox konsert salonlarındakı müvəffəqiyyətli çıxışları bizi sevindirir. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq, axır vaxtlar musiqimizin, xüsusilə çalğı musiqimizin ifaçılığında ciddi nöqsanlar vardır. Bizi hər şeydən əvvəl narahat edən və düşündürən musiqi alətlərimiz və onun bəzəyi və yaraşığı olan tarın müqəddəratıdır.

Tar musiqi alətlərimizin şahıdır. Tar insan kədərinin və sevincinin tərənnümçüsüdür. Tarla insanlar əsrlər boyu arzu və istəklərini, ürək sözlərini demişlər. Tar musiqi, toy-büsat məclislərimizin yaraşığı, fərəh və sevincidir.

Tar insan əhval-ruhiyyəsini Şərq musiqi alətlərinin hamısından daha dəqiq, rəvan və dolğun əks etdirə bilən alətdir. Bu alətdə melodiyanın oynaqlığı, xarakteri, ifadə gücü daha əzəmətlə səslənir. Tar sözün həqiqi mənasında, adamı hər şeyi unutmağa, səs və xəyal aləminə çəkilməyə sövq edir. İncə, zərif, nikbin duyğular, dərin həyəcan doğuran bu əvəzolunmaz alət geniş şöhrət tapmışdır. Şərq poeziyasının günəşi böyük Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Qasım bəy Zakir. Mikayıl

Müşfiq, Səməd Vurğun kimi məşhur şairlərimiz öz şeirlərində tarı vəsf etmişlər. Qəzəl ustası Seyid Əzim:

*Küş qıl, ey ki, bilirsən
özünü vaqifi-kar,
Agah ol gör ki, nədir naləyi-ne,
nəğmeyi-tar. –*

deməklə musiqi əhlinə tarı diqqətlə dinləməyi tövsiyyə edir.

Şərq musiqisini ehtirassız, hissiyatsız və temperamentsiz düşünmək qeyri-mümkündür. Əgər kamança kədər-qüssə motivləri dolu olan qəmli nəğmə üçün yaranıbsa, tar isə coşğun ehtirasları hərəkətə gətirən, incə hissələri oyadan, həm də bədbinliyi, şənliyi və mərdliyi eyni bir qüvvə ilə ifadə etmək üçün yaranmışdır. Bir sözlə, tar insan əhval-ruhiyyəsini Şərq musiqi alətlərinin hamısından daha dəqiq, rəvan və dolğun əks etdirə bilən alətdir. Bu alətdə melodiyanın oynaqlığı, xarakteri, ifadə gücü, daha əzəmətli səslərin. Tar sözün həqiqi mənasında adamı hər şeyi unutmağı, səs və xəyal aləminə çəkilməyə məcbur edir. Biz tar deyəndə gözlərimiz qarşısında Azərbaycan tarının atası unudulmaz Sadiqanın, Məşədi Zeynalın, Malibəyli Həmidin, Məşədi Cəmil Əmirovun, Qurban Pirimovun, Mirzə Mənsurun, Hacı Məmmədovun, Bəhram Mənsurovun, Zərif Qayıbovun, Səlyanlı Şirinin, Ənvər Mənsurovun və başqa tarzənlərin ülvə sənətkarlığı canlanır.

Nəhayət, tar elə bir alətdir ki, bu alətlə yalnız Azərbaycan musiqisi incəliklərini duyan və onu dərindən hissələrlə qavrayanlar çala bilərlər...

Məlum həqiqətdir ki, ta qədimdən musiqi üçlüyündə və ansambllarda xanəndəni oxudan tarzəndir. Sazəndə dəstələrində əsas rolu xanəndə oynayır, lakin bu dəstəyə "rəhbərlik" edən tarzəndir. İfaçılıq sənəti tarixində tarın müstəsna rolu olmuşdur. Milli musiqi alətlərimizin keşiyində duran dahi Üzeyirbəy Hacıbəyov tara yüksək qiymət verərək hələ əsrimizin 20-ci illərində yazırdı:

"... Tar Şərqi musiqisinin təhsilini genişləndirə bilən alətlərin ən qiymətlişidir.

Tarın səsi çox həzin, təsirli və mərdanədir. Akomponement üçün ən gözəl, ən ziyadə istemal edilən alətin birincisidir".

Dünya musiqi mədəniyyətinin Yevgeni Braudo, V.Belyayev, Q.Xubov, Əli Naqi Vəziri, Saşa Oqanezaşvili, V.Karğanov, Rauf Yektabəy kimi məşhur musiqişünasları, Şərqi musiqisini tarsız təsəvvür etməmişlər.

Görkəmli rus musiqişünası, professor V.Belyayev tarı "Xalq musiqisinin rəngarəng formalarını bütün zənginliyi ilə özündə əks etdirən" alət adlandırmışdı. Məşhur bəstəkar və dirijor M.İppalıtov-İvanov isə tardan simfonik orkestrlərdə istifadə etməyi məsləhət görmüşdü. O, yazırdı: "Tarı Avropa instrumentləri ailəsinə daxil etmək avropa orkeströsünü tembr etibarilə zənginləşdirmək deməkdir".

Tarın bir musiqi aləti kimi necə böyük xüsusiyyətlərə malik olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

Lakin son illər xoşagəlməz səbəblər nəticəsində ifaçılıq sənətimizin tarixində mühüm rol oynayan bu əvəzolunmaz alət unudulur və sıradan çıxarılır. Şübhəsiz, qeyd etdiyim kimi bunun bir çox səbəbləri var.

Oxuculara yaxşı məlumdur ki, son 30–35 ildə mən, bir musiqi tədqiqatçısı və tənqidçisi kimi dövrü mətbuatda, radioda və televiziya ekranında "ifaçılıq sənəti", "çalğı musiqimiz", "musiqi alətlərimiz" və musiqimizin bir çox problemləri haqqında tənqidi yazılarla çıxış etmişəm. Dəfələrlə ciddi iradlarımı konsert birliyinə, Dövlət Filarmoniyasına, Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinə, Bəstəkarlar İttifaqına, hər kəsdən əvvəl, Mədəniyyət Nazirliyinə bildirmişəm. Təəssüf ki, musiqi mədəniyyətimizlə məşğul olan bu təşkilatlar ağızlarına su alıb dilsiz oturmuşlar. Bunun nəticəsində də ifaçılıq sənəti və xüsusilə çalğı alətlərimizin vəziyyəti daha da xoşagəlməz vəziyyətə düşmüşdür.

İstər çalğı musiqimizi, istərsə də musiqi alətlərimizi eybəcər hala salan, günü-gündən inkubator cücələri kimi artmaqda olan ansamblar və onların rəhbərləridir. Dərəbəylik nəticəsində hər yoldan keçən bir ansambl düzəldib, musiqi məclislərində, toy şənliklərində, konsert salonlarında, xüsusilə radio və televiziya ekranında canfəşanlıq edərək musiqimizi eybəcər şəkllə salır. Hazırda bu ansambların əksəriyyəti səviyyəcə müasir tamaşaçının tələbini ödəmir. Bəla burasındadır ki, bu ansambların tərkibi o qədər qarışıqdır ki, onların çalğısını dinləyəndə bilmək olmur, hansı xalqın musiqi alətləri ansamblıdır. Repertuarı da yeknəsəq və standartdır. Bu ansamblarda milli musiqi alətlərimizin şahı olan tar, melodik alətimiz kamança getdikcə sıxışdırılır. Bu ansamblar müğənnini müşayiət edərkən tar və kamançaya yox, klarnetə, qoboya, gitaraya yer verilir. Bu isə istər-istəməz klassik muğamlarımızın, təsnif və mahnılarımızın təhrif olunmasına səbəb olur. Unutmaq olmaz ki, hər millətin özünün çalğı alətləri var. Hər bir milli musiqi isə milli alətlərdə çalınır.

oxunmalıdır. Yoxsa üzlərdən iraq bəzi ansambl və orkestr rəhbərləri "yenilik" pərdəsi altında ifaçılıq sənətində hərc-mərclik törədirlər. Bu başabəla "rəhbərlər" başa düşmür və düşmək belə istəmirlər ki, milli musiqini bizə yad olan alətlərdə səsləndirməklə nəinki onu eybəcər hala salırlar, eyni zamanda dinləyicilərin nifrətini qazanırlar. Unutmaq olmaz ki, tar, kamança, saz, balaban, ney, ud, kanon, tütək, qaval, qoşa nağara və digər musiqi alətlərimiz əsrlər boyu xalqımızın ruhunu, zövqünü oxşamışlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, bu ansamblların əksəriyyətinə muğamların, mahnıların və rəqslərin ifasında milli alətlərə etinasızlıq göstərilir, bunların əvəzinə daha çox klarnet, gitara, qoboy, fleyta və s. bizim musiqimizə dəxli olmayan alətlərdən istifadə olunur. Bir də görürsən radio və televiziya vasitəsilə verilən xalq musiqisinin (xüsusilə muğam konsertlərinin) şirin yerində diktör elan edir: "Çahargah", solo klarnetdə çalır Vəli Qədimov və yaxud "Bəstəniqar", solo qoboyda çalır Kamil Cəlilov. Əcəb işdir. Milli musiqi hara, muğamat hara, klarnet və qoboy hara?!

Əvvəla, oxucunun nəzərinə çatdırmaq istərdim ki, istər klarnet, istər qoboy və istərsə də gitara bizim milli musiqi alətlərimiz deyil və bizim bu alətlərə heç bir ehtiyacımız yoxdur.

Bizim çalğı musiqimizdə "yastı balaban" və "qoşa zurna" əsas rol oynamışdır. Başa büşmək olmur, səsi xoş, həzin, dinləyicinin ruhunu oxşayan yastı balaban olan yerdə yad musiqi aləti – klarnetə niyə üstünlük verilir?! Klarnet çalanların sayının artmasının bir səbəbi də səsi, sənəti olmayan bir-iki muğam və mahnını alayarımcıq əzbərləyib ortalığa çıxan kəmsavad

xanəndələrdir. Onlara klarnetlə oxumaq daha asandır, nəinki tar və kamança ilə.

Təəssüf ki, son illər musiqi ictimaiyyətimizin laqeydliyindən, konsert birliklərinin, Dövlət Filarmoniyasının, Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin, xüsusilə Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərlərinin biganəliyi ucundan tar getdikcə sıxışdırılıb sıradan çıxarılır. 10 ilə yaxındır ki, Bakının, istərsə də Azərbaycanın iri şəhərlərində verilən konsertlərdə, toy şənliklərində tara nadir hallarda rast gəlmək olur və bu ciddi məsələ heç kəsi maraqlandırmır. Heç kəs dilinə belə gətirmir:

– Hanı bizim qədim alətimiz? Hanı bizim məclislərin bəyi sehrli tarımız?!

Onu da ürək ağrısı ilə deyim ki, mən son vaxtlar, Ağdamda olarkən böyük tarzənimiz Qurban Pirimovun vətəni Gülablıya getdim. Orada da bir nəfər tarzənə rast gəlmədim, mənə dedilər: "Tar nədir, hamı gitara çalır". Siz təsəvvür edin ki, mən nə vəziyyətdə oradan qayıtdım və öz-özümə sual verdim: nə təhər olur ki, füsunkar musiqisi, 30-a qədər musiqi alətləri olan qədim bir xalqın tarını unudub, onu gitara ilə əvəz edəsən? Buna nə ad vermək olar? Bu, sadəcə olaraq, öz millətini, onun musiqi mədəniyyətini inkar edib tapdalamaqdır.

Gülünc haldır ki, tarla oxuya bilməyən, səsi-sənəti olmayan qondarma "xanəndələrlə" yanaşı, bir çox adlı-sanlı xanəndələr, hətta xalq artistləri belə tarı inkar edib, gitaranın müşayiətilə oxuyurlar. Hətta mahnı ifaçılığının görkəmli ustası olan bizim hörmətli müğənnimiz Zeynəb Xanlarova nəinki mahnıları, hətta muğamları belə tarla yox, gitara ilə oxuyur. Zeynəb xanım muğam oxuyarkən tez-tez unudulmaz şairimiz Mikayıl Müşfiqin şeirlərinə müraciət edir. Görünür,

Zeynəb xanım Müşfiqi çox sevir. Əgər belədirsə, bəs niyə Zeynəb xanım Müşfiqin tar haqqında:

*Oxu, tar, oxu, tar,
Səni kim unudar? –*

dediyi bu məşhur misraları unudur?!

Birdəfəlik olaraq şərq musiqisi ansambllarına Avropa musiqi alətlərini sırayan başabəla ansambl rəhbərlərinə xatırlatmaq istərdim ki, şərq havaları istər pianoda, istər klarnetdə, istərsə də gitarada olduğu kimi səslənmişdir. Bu barədə dəfələrlə deyilib və yazılıb.

Təəssüf ki, bu deyilən iradlar hələ də Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin xalq çalğı alətləri orkestrinin bədii rəhbəri və dirijoru Nəriman Əzimova çatmamışdır. Əsası böyük bəstəkarımız Üzeyirbəy Hacıbəyov tərəfindən (1931) qoyulan və istedadlı bəstəkarımız, gözəl təşkilatçı və mahir dirijor Səid Rüstəmovun 30 il rəhbərlik etdiyi bu orkestr istər vokal və istərsə də çalğı musiqimizin tarixində müstəsna rol oynamışdır. Vaxtilə bu orkestrin ifaçılıq məharəti respublikamızın ərazisindən daha uzaqlarda məşhur idi. Ölkəmizin bir çox görkəmli musiqi alimləri və musiqişünasları bu əzəmətli orkestr haqqında, onun əvəzolunmaz rəhbəri Səid Rüstəmov və virtuoz ifaçıları haqqında qiymətli rəy və fikirlər söyləmişlər.

Bundan əlavə, muğam musiqimizin inkişaf və təbliğində də orkestrin unudulmaz xidmətləri olmuşdur. Orkestrin heyəti tərkibində Səid Rüstəmov, Bəhram Mansurov, Hacı Məmmədov, Ənvər Mənsurov, Qılman Salahov, Hafiz Mirzəyev, Məmmədəğa Muradov, Əhsən Dadaşov kimi virtuoz tar və kamança çalanlar sənətdə püxtələşib peşəkar ustad olmuşlar.

Vaxtilə orkestrin ifasında çalınan ritmik muğamların, xüsusilə rənglərin təravəti indi də qocaman dinləyicilərin qəlblərində səslənməkdədir. Yaxşı yadımdadır, qırxıncı-əllinci illər orkestrin konsertlərinə düşmək üçün bilet tapmaq müşkül idi. Lakin son illər bu orkestr əvvəlki ad-sanını, şan-şöhrətini artıq itirmişdir. Orkestr istər ifaçıların tərkibinə, istərsə də repertuarına görə müasir dövrün tələblərinə cavab vermir və bu orkestri "xalq çalğı alətləri orkestri" də adlandırmaq düzgün deyil. Çünki bu orkestrin tərkibində Azərbaycan xalq musiqisinə daxil olmayan gitara, qoboy, klarnet, litavr, fleyta, kontrabas kimi yad alətlər vardır. Məgər tərkibində başqa xalq və millətlərin qarışıq alətləri olan belə bir orkestrə "Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri" adı vermək olarmı? Biz istərdik bu suala birinci növbədə Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin rəhbərləri və orkestrin bədii rəhbəri və dirijoru Nəriman Əzimov cavab versin.

Biz başqa xalqların gözəl musiqisini dinləməkdən doymuruq, onların ifaçılarını həmişə böyük həvəs və hörmətlə qəbul edirik. Lakin biz eyni zamanda öz milli musiqimizi, onu qəlbimizə yayan, ruhumuzu oxşayan alətlərini göz bəbəyimiz kimi qorumalıyıq. Tarı, kamançanı, yastı balabanı sıxışdırmağa çalışan və musiqimin formasına, məzmununa, bir sözlə, mündəricəsinə daxil olmayan başqa alətləri bizə təhrik edənlərə qarşı amansız olmalıyıq. Təəssüf ki, musiqimizin möhtəşəm binasına yamaq vuranların qorxulu hərəkətləri musiqi mədəniyyətimizə rəhbərlik edən təşkilatları və onların rəhbərlərini, birinci növbədə *(1990-cı illərdə respublika mədəniyyət naziri olmuş – A.K.)* Polad Bülbül oğlunu, Bəstəkarlar İttifaqının idarə heyətinin birinci katibi

Vasif Adıgözəlovu, Televiziya və Radio Şirkətinin sədri Məmməd İsmayılı narahat etmir...

Biz belə hesab edirik ki, bütün musiqi-konsert təşkilatlarında bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər görülməlidir. Ən əvvəl tarın keçmiş şöhrətini qaldırmaq naminə respublika miqyasında xüsusi müşavirə çağırılmalı, orada musiqi alətlərimizin vəziyyəti müzakirə olunmalıdır. Eyni zamanda gitara, klarnet, qoboy kimi bizə yad olan alətləri ansambların tərkibindən çıxarmaq, müğənnilərə muğamları bu alətlərin müşayiətilə oxumağı qadağan etmək lazımdır.

Əgər milli musiqi alətlərimizə qarşı soyuq münasibətə son qoymasaq, onu yad təsirlərdən qorumasaq, onda biz Sadıqcanın tarını itirə bilərik...

1991–92-ci illər

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan xalq musiqisinin yeganə
tədqiqatçısı (*Ön söz*) 3

Azərbaycan tarının atası 12

Sadıqcanın şagirdəri

Məşədi Zeynal..... 55

Malıbəyli Həmid 63

Məşədi Cəmil 69

Qurban Pirimov 84

Səlyanlı Şirin 105

Tarın sabahını düşünərkən 113

Firidun Şuşinski
Sadıqcan

Bakı, 2007

Yığılmağa verilmiş
Çapa imzalanmış
Formatı 84x108 1/16
Həcmi
Qiyməti müqavilə ilə

Azərbaycan musiqi tarixi sahəsində əvəzsiz xidmətləri olan Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Firdun Şuşinski neçə-neçə əsərlərin müəllifi kimi tanınmışdır. O, "Cabbar Qaryağdı oğlu", "Seyid Şuşinski", "Xan Şuşinski", "Azərbaycan xalq musiqçiləri", "Narodnye pevsi i muzikanti Azerbaydjana", "Musiqişünasın düşüncələri", "Şuşa" kimi kitabların müəllifidir.

F.Şuşinski 400-dən artıq məqalə və oçerklərin müəllifidir. Onun xalqa məlum olmayan 100-dən çox musiqi ifaçıların üzə çıxarılmasında müstəsna xidmətləri olmuşdur.